Сергій РАДИНСЬКИЙ, Віталій ЛЕВИЦЬКИЙ

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ Й ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Монографія

Рівне - Тернопіль 2026

УДК 338.24:330.341.1:330.322:339.1:004.9
Е 45

Відповідальний редактор:
Шерстюк Роман Петрович – доктор економічних наук, доцент (Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя)

Рецензенти:
Артюшок Костянтин Андрійович – доктор економічних наук, професор (Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»)
Співак Сергій Михайлович – доктор економічних наук, професор (Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя)

Розділ 1, пункт 1.1., 1.2., 1.3.; розділ 2. пункт 2.1., 2.3., 2.4., 2.7 – написано та упорядковано д.і.н., доц. Левицьким В.О.
Розділ 2, пункт 2.2., 2.5., 2.6.; розділ 3. пункт 3.1., 3.2., 3.3., 3.4, 3.5. – написано та упорядковано к.е.н., доц. Радинський С.В.

Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя
(Протокол №8 від 27 жовтня 2026 р.)

Е 45 **Економіко-правове** регулювання інноваційно-інвестиційної й торговельної діяльності та використання цифрових технологій на підприємствах: монографія / Сергій Радинський, Віталій Левицький. — Тернопіль : Осадца Ю. В., 2026. — 216 с.
ISBN 978-617-8607-40-1

В монографії на основі широкого джерел, наукової літератури та періодичних видань розкрито особливості економіко-правового регулювання інноваційно-інвестиційної, торгівельної діяльності підприємств та використання цифрових технологій в Україні та світі. Розглянуто історичні, теоретико-методологічні та концептуальні засади становлення та розвитку цифровізації економічних процесів в Україні та світі, досліджено понятійно-категоріальний апарат, методологію аналізу інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств. Проаналізовано українські та зарубіжні концепції цифрового суспільства: цифрового менеджменту і цифрової економіки, які активно розвиваються в умовах технологічних трансформацій та сучасних цифрових технологій.

Дана монографія акцентована на науковців, економістів, правників, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться розвитком економіко-правової та торгівельної діяльності, а також використанням цифрових технологій на підприємствах.

УДК 338.24:330.341.1:330.322:339.1:004.9

ISBN 978-617-8607-40-1

© Радинський С. В.,
Левицький В. О., 2026
© ФОП Осадца Ю.В.,2026

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО РЕДАКТОРА ТА ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ..... ***5***

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ..... ***8***

ВСТУП..... ***10***

РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ..... ***34***

1.1. Історичні нариси та сучасний контекст цифровізації економічних процесів в Україні та світі..... ***35***

1.2. Економічна освіта та наука як основа інноваційного зростання..... ***41***

1.3. Освіта у філософському контексті та сучасному цифровому освітньому середовищі..... ***47***

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... ***53***

2.1. Наративний аналіз розвитку сутності інновацій..... ***54***

2.2. Методичні підходи до оцінки результативності реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств..... ***63***

2.3. Нормативно-правове забезпечення інноваційної та інвестиційної діяльності промислових підприємств України..... ***71***

2.4. Реалізація інноваційної та маркетингової інтеграційних стратегій розвитку промислових підприємств: сутність, види та нормативно-правова база..... ***79***

2.5. Стан та проблеми інвестиційної активності в Україні за умов економічної нестабільності..... ***113***

2.6. Сучасний стан та основні виклики у інноваційній активності підприємств України в умовах війни..... ***121***

2.7. Удосконалення інноваційно-інвестиційної діяльності в період післявоєнної відбудови України: організаційний та нормативно-правовий аспект..... ***131***

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ, ТОРГОВЕЛЬНІЙ ТА ФІНАНСОВІЙ СФЕРАХ..... ***142***

3.1. Використання цифрових технологій у підприємництві: сучасний погляд та правова база..... ***143***

3.2. Правове регулювання інтернет-торгівлі в Україні: проблеми та напрями удосконалення..... ***156***

3.3. Нормативно-правове регулювання ринку криптовалют та діяльності криптобірж в Україні та світі..... ***162***

3.4. Підприємництво України в умовах війни та цифровізації: можливості та перспективи удосконалення..... ***170***

3.5. Економіко-правове забезпечення цифрової трансформації та міжнародні стандарти і національні підходи до електронної торгівлі... ***184***

ВИСНОВКИ..... ***192***

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА..... ***204***

«Контекст сучасного розвитку Індустрії 4.0.
у сфері підприємництва обумовлює
активні інноваційно-інвестиційні
рішення, які її визначають та доповнюють»
(Шерстюк Р.П.)

ВСТУПНЕ СЛОВО РЕДАКТОРА ТА ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Вступне слово відповідального редактора **Шерстюка Романа Петровича,** д.е.н., доцент, завідувач кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг ТНТУ

«Сучасна економіка розвивається в умовах прискореної технологічної динаміки, коли інновації та інвестиції стають визначальними чинниками конкурентоспроможності й стійкості підприємництва. Цифрові технології (дані, аналітика, автоматизація, платформи, фінтех-рішення) не лише змінюють спосіб ведення бізнесу, а й формують нову логіку створення вартості, в якій інноваційність виступає найбільш важливою умовою зростання продуктивності, масштабованості та виходу на нові ринки.

Актуальність представленої монографії зумовлена необхідністю осмислення інноваційно-інвестиційних процесів у системному взаємозв'язку з цифровізацією підприємництва. У центрі уваги – інституційні та економіко-правові механізми, що визначають правила залучення інвестицій, трансферу технологій, комерціалізації інновацій і забезпечення прогнозованості регуляторного середовища. Саме якість такого регулювання значною мірою визначає темпи технологічного оновлення підприємств та їх здатність адаптуватися до зростаючої невизначеності.

Водночас цифрова трансформація підприємств потребує переходу від точкових IT-рішень до цілісних моделей управління, у яких інвестиції в цифрові проєкти узгоджуються зі стратегією розвитку, ризик-менеджментом та очікуваними економічними ефектами. Впровадження CRM/ERP, електронної комерції, інструментів Big Data та автоматизації бізнес-процесів підвищує керованість, прозорість і швидкість прийняття рішень, формуючи практичну основу для зростання інноваційної активності та ефективного використання ресурсів.

Підкреслюючи комплексність проблематики, представлена монографія має прикладне значення для формування сучасної інноваційно-інвестиційної політики на рівні підприємств і держави, а також для розвитку підприємницького середовища, здатного інвестувати в технологічне оновлення та цифрові рішення. Видання відповідає запиту на міждисциплінарні підходи, що поєднують економічні, управлінські та правові інструменти забезпечення цифровізації підприємництва й підвищення результативності інноваційно-інвестиційної діяльності».

Вступне слово членів редакційної колегії

Артюшок Костянтин Андрійович, д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та фінансів МЕГУ

«Економічна модернізація в умовах цифровізації неможлива без якісного поєднання економічних стимулів і правових інститутів, які визначають правила доступу до ресурсів, захисту прав учасників ринку та передбачуваності регуляторного середовища. У цьому сенсі монографія фокусує увагу на критично важливому напрямі – економіко-правовому регулюванні інноваційно-інвестиційної та торговельної діяльності в контексті технологічних трансформацій.

Показовим виступає розгляд інтернет-торгівлі як транскордонного явища, яке потребує гармонізації нормативних підходів і наближення національного законодавства до європейських принципів регулювання з огляду на інтеграційні зобов'язання України.

Важливим практичним акцентом є аргументація потреби підвищення визначеності механізмів захисту прав споживачів у цифровому середовищі та доцільності системного спеціального регулювання інтернет-торгівлі.

Окремий інтерес становить проблематика регулювання віртуальних активів: фрагментарність правових режимів і неоднозначність підходів різних держав до криптовалют формують нове поле ризиків і водночас – можливостей для розвитку фінансових інновацій, потребуючи при цьому збалансованих та раціональних управлінських рішень на рівні політики та права.

Загалом монографія характеризується актуальністю порушеної проблематики, комплексністю дослідження та практичною спрямованістю сформульованих положень. Її наукова цінність полягає у системному розкритті взаємозв'язку економічних і правових механізмів забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку в умовах цифрової трансформації. Представлені наукові результати створюють підґрунтя для вдосконалення регуляторного середовища, підвищення інвестиційної привабливості національної економіки та формування сприятливих інституційних умов для розвитку цифрового підприємництва й торговельної діяльності».

Співак Сергій Михайлович, д.е.н., професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку та аудиту ТНТУ

«Структурні зрушення в економіці та високий рівень невизначеності зовнішнього середовища підсилюють запит на такі управлінські моделі, які поєднують інноваційність із інвестиційною дисципліною та вимірюваною результативністю. У монографії інноваційно-інвестиційна діяльність обґрунтовується як системний процес, який охоплює повний життєвий цикл інновацій і спрямований на підвищення конкурентоспроможності та адаптивності підприємства.

Цінність дослідження посилюється тим, що поряд із концептуальними положеннями розкрито методичні підходи до оцінювання результативності

реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності, що є необхідною умовою для обґрунтування управлінських рішень і вибору пріоритетів розвитку.

Водночас цифровізація формує нову логіку менеджменту – від даних у реальному часі та аналітики до швидшого й обґрунтованішого прийняття рішень, розвитку CRM-каналів взаємодії з клієнтами та оптимізації ланцюгів постачання.

У підсумку монографія є доречною відповіддю на виклики сучасності, коли конкурентоспроможність підприємств визначається не лише наявними ресурсами, а й здатністю інтегрувати інновації, інвестиції та цифрові інструменти в єдину систему стратегічного розвитку. Вагомим науково-практичним результатом дослідження стало обґрунтування комплексного підходу до управління інноваційно-інвестиційними процесами з урахуванням економічної ефективності, фінансової стійкості та адаптивності суб'єктів господарювання.

Запропоновані положення мають практичне значення для вдосконалення систем управління підприємствами, підвищення обґрунтованості інвестиційних рішень і забезпечення результативного впровадження цифрових технологій. Монографія становить науковий інтерес для дослідників, викладачів, здобувачів вищої освіти та фахівців, які займаються проблематикою інноваційного розвитку й економічної модернізації підприємств».

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Українські скорочення

ББК	Бібліотечно-бібліографічна класифікація
ВВП	валовий внутрішній продукт
ВК	власний капітал
ЄІБ	Європейський інвестиційний банк
ЄС	Європейський Союз
ЗКЗК	залучений капітал (позначення в аналітичній таблиці)
ІКТ	інформаційно-комунікаційні технології
ІПЕІД	інтегральний показник ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності
ІТ	інформаційні технології
КМУ	Кабінет Міністрів України
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МЕГУ	Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука
НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
НАН, НАНУ	Національна академія наук України
НБУ	Національний банк України
НДДКР	науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
НКЦПФР	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
НТП	науково-технічний прогрес
ПДВ	податок на додану вартість
ПІІ	прямі іноземні інвестиції
ПІР	потенціал інноваційного розвитку
ПСРЦЕ	«Про стимулювання розвитку цифрової економіки»
СЕЗ	спеціальна економічна зона
США	Сполучені Штати Америки
ТНТУ	Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
УДК	Універсальна десяткова класифікація
ФОП	фізична особа – підприємець
ЧП	чистий прибуток
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

Міжнародні позначення та англомовні скорочення

AASB	Australian Accounting Standards Board – Австралійська рада зі стандартів бухгалтерського обліку
АНР	Analytic Hierarchy Process – метод аналізу ієрархій

AML/CFT	Anti-Money Laundering / Countering the Financing of Terrorism – протидія відмиванню коштів і фінансуванню тероризму
ASBJ	Accounting Standards Board of Japan – Рада зі стандартів бухгалтерського обліку Японії
COVID-19	Coronavirus Disease 2019 – коронавірусна хвороба 2019 року
CRM	Customer Relationship Management – управління взаємовідносинами з клієнтами
CTO	коефіцієнт технологічного оновлення
DOGE	біржове позначення криптовалюти Dogecoin
DOT	біржове позначення криптовалюти Polkadot
EDI	Electronic Data Interchange – електронний обмін даними
EDIINT	Electronic Data Interchange over the Internet – електронний обмін даними через Інтернет
ERP	Enterprise Resource Planning – планування ресурсів підприємства
ESS	European Statistical System – Європейська статистична система
EVA	Economic Value Added – економічна додана вартість
FA	рівень фінансової автономії
FATF	Financial Action Task Force – Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей
G7	Group of Seven – Група семи провідних економік
GDPR	General Data Protection Regulation – Загальний регламент ЄС про захист даних
GII	Global Innovation Index – Глобальний інноваційний індекс
IC/R	частка витрат на інновації
IP	Internet Protocol – інтернет-протокол
IRR	Internal Rate of Return – внутрішня норма дохідності
ISBN	International Standard Book Number – міжнародний стандартний номер книги
KYC	Know Your Customer – ідентифікація та перевірка клієнта
MCC	Merchant Category Code – код категорії торговця
NPV	Net Present Value – чиста теперішня вартість (чистий приведений дохід)
PI	Profitability Index – індекс дохідності інвестицій
PP	Payback Period – період окупності
ROI	Return on Investment – рентабельність інвестицій
SI	індекс задоволеності персоналу
SWOT	Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats – сильні й слабкі сторони, можливості та загрози
WIPO	World Intellectual Property Organization – Всесвітня організація інтелектуальної власності

«Новітня економічна система сформована
таким чином, що тільки інвестиційно-інноваційні активності та
впровадження новітніх цифрових технологій
забезпечують швидкий розвиток економічних процесів у державі»
(Левицький В.О.)

ВСТУП

Історичні, теоретико-методологічні та концептуальні засади інноваційно-інвестиційного й торговельного розвитку держави та підприємств, а також механізми їх формування і реалізації в умовах цифровізації економічних процесів в Україні та світі потребують ґрунтовного наукового осмислення. Предметом поглибленого вивчення мають стати сучасні інструменти й технології моделювання та прогнозування, які застосовуються в управлінні економічними та соціальними процесами. Особливої уваги потребує комплексний аналіз стану інноваційного й науково-технічного потенціалу України та розроблення практично орієнтованих пропозицій щодо підвищення інноваційно-інвестиційної активності. Визначальним пріоритетом державної та корпоративної політики у цій сфері має бути забезпечення результативного трансферу науково-технічних досягнень у виробництво, адже це сприятиме зростанню конкурентоспроможності товарів і послуг.

Перехід економічної системи до нового якісного стану безпосередньо зумовлюється підвищенням ролі теоретичного знання, розвитком високотехнологічних секторів, посиленням структурних зрушень у напрямі зростання частки сфери послуг, а також поширенням інформаційно-мережевих технологій, насамперед Інтернету. Зазначені тенденції потребують спеціального дослідження крізь призму сучасних теоретичних підходів, зокрема теорій постіндустріальної, «нової», глобальної мережевої та інформаційної економіки, даючи змогу обґрунтувати місце теорії економіки знань у системі актуальних наукових концепцій.

Водночас необхідним є теоретичний аналіз системних трансформацій на мікро- та макрорівнях, оскільки прискорене становлення економіки знань в Україні, на переконання значної частини фахівців, виступає однією з основних передумов сталого розвитку держави та її інтеграції до світового господарства як повноправного суб'єкта. У цьому контексті проблематика формування економіки знань, її інституційних параметрів і специфіки розвитку набуває підвищеної актуальності як у науковому дискурсі, так і в практиці економічної політики та управління.

У сучасних умовах структурної трансформації економіки, спричиненої прискореним розвитком цифрових технологій, посиленням глобальної конкуренції, нестабільністю фінансових ринків, а також енергетичними й геополітичними викликами, інноваційно-інвестиційна діяльність підприємств набуває визначального значення як основна передумова їх довгострокової конкурентоспроможності. Висока мінливість зовнішнього середовища зумовлює

необхідність оперативного коригування стратегій інноваційного розвитку та актуалізує потребу в дієвих механізмах оцінювання результативності інвестицій, спрямованих на науково-технічний прогрес і впровадження інноваційних рішень.

Реалії та перспективи цифрової трансформації промисловості доцільно розкривати з урахуванням специфіки інноваційно-інвестиційних процесів на рівні підприємств, регіонів і держави загалом. Світова практика реалізації інноваційної політики та адаптації систем адміністрування й управління обґрунтовує потребу переходу до сучасних стандартів і підходів, розбудови інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку суб'єктів ринку на мікро-, мезо- та макрорівнях, а також формування методичних підходів до оптимізації їх інноваційної діяльності.

У межах дослідження інноваційну діяльність розглянуто як інститут господарського права та сукупність норм господарського законодавства, що регламентують відносини у сфері створення, впровадження та комерціалізації нововведень. Уточнено понятійний апарат, охарактеризовано особливості й значення правового регулювання інноваційної діяльності, а також висвітлено положення окремих видів інноваційних договорів. Досліджено механізми державного регулювання інноваційної сфери та окреслено умови формування і реалізації державної інноваційної політики в Україні. Наголошено, що за наявності обмеженої інноваційної активності суб'єктів господарювання першочерговими є завдання мобілізації інвестиційних ресурсів у національну економіку та створення інституційних передумов для подальшого переходу до режиму саморозвитку національної інноваційної системи.

Окремий блок роботи присвячено поглибленню змісту категорій «інновації», «інноваційна діяльність», «інноваційний тип розвитку», а також дослідженню економічної природи поняття «інноваційний розвиток» як базової методологічної конструкції для його аналізу. Запропоновано класифікацію видів інновацій, визначено найбільш важливі завдання та етапи аналітичного дослідження інноваційного розвитку. У межах окреслених організаційних етапів деталізовано цільові орієнтири та сформовано систему аналітичних показників для комплексного оцінювання інноваційних процесів.

У дослідженні також обґрунтовано роль освіти й науки як фундаментальних чинників інноваційного зростання. Підкреслено, що їх вплив на економічний розвиток реалізується через підвищення індивідуальної та суспільної продуктивності праці на основі засвоєння знань і формування компетентностей. Зазначений підхід має теоретичні витоки у працях представників класичної економічної школи (зокрема В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо), які акцентували значення освіти у підготовці кваліфікованої робочої сили. Відповідно до теорії людського капіталу, знання, навички та здібності людини трактуються як форма капіталу, а витрати на освіту й професійну підготовку – як інвестиції, які формують і нарощують цей капітал. У межах цієї логіки праця освічених працівників є продуктивнішою, що в агрегованому вимірі відображається у зростанні національного багатства та економічної динаміки. За

оцінками низки дослідників, вагома частка приросту валового внутрішнього продукту розвинутих країн забезпечується саме інвестиціями у сферу освіти та науки, що додатково актуалізує необхідність посилення відповідних пріоритетів економічної політики.

Вимагає актуалізації проблема відповідності теоретико-методологічних і світоглядних засад освіти сучасним етнокультурним та соціальним викликам, що зумовлює виокремлення філософського осмислення економічної й правової освіти в самостійну сферу наукового пізнання. На основі філософського аналізу освіти обґрунтовано, що вона не лише детермінується рівнем наукового, технологічного та культурного розвитку суспільства, а й, спираючись на власний теоретико-методологічний інструментарій, відтворює й транслює домінантні філософські парадигми через конкретні педагогічні практики та освітні моделі.

У межах сучасного дискурсу окреслюються низка основних проблем освіти: по-перше, її трансформація у складну спеціалізовану систему з притаманними закономірностями функціонування та розвитку; по-друге, тенденція до універсалізації освіти, зумовлена потребами суспільства й особистості в безперервній модернізації наукових знань; по-третє, загострення кризових явищ, що проявляються в множинності методологічних підходів і трактувань, зниженні суспільної довіри до результатів освіти та поглибленні розриву між якістю підготовки фахівців і запитами цифрового, глобалізованого середовища. У цьому контексті систематизовано пріоритетні напрями розвитку освіти як галузі знання в умовах цифрового середовища, а також запропоновано теоретико-методологічні й прикладні підходи до організації дистанційного навчання та застосування інтерактивних методів. Додатково виокремлено методичний підхід до використання імерсійних цифрових технологій як інструмента впровадження освітніх інновацій у діяльність закладів освіти.

Подальші наукові пошуки зумовили зміщення акцентів у бік філософії розвитку цифровізації креативного суспільства та оцінювання її впливу на економіку. Концептуальні засади становлення цифрового суспільства вказують на визначальну роль технологій штучного інтелекту, автоматизації та робототехніки у формуванні нової логіки економічної діяльності. Відповідно, актуалізується потреба в комплексному осмисленні історії та сучасних тенденцій цифрової економіки, а також у розробленні практичних рекомендацій щодо діджиталізації, які дають змогу повніше реалізувати потенціал технологічних можливостей сучасного світу. Зазначені положення проєктуються на специфіку цифровізації економіки України в умовах світової інтеграції з акцентом на прикладні аспекти трансформацій.

Обґрунтовано, що у процесі переходу до цифрової економіки відбувається радикальна зміна традиційних принципів ведення бізнесу, а також перегляд норм і підходів до застосування інформаційних технологій, систем обліку та управління, інструментів маркетингу й організації взаємодії з ринком. Цифровізація сприяє оптимізації бізнес-процесів, формуванню нових продуктів і послуг, підвищенню ефективності використання ресурсів за рахунок автоматизації та роботизації операційних процедур, а також зміни конфігурації

витрат і розподілу функцій у межах організаційних структур.

Необхідним є посилення уваги до актуальних теоретико-методичних засад оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств в умовах динамічних трансформацій економічного середовища. При цьому принципового значення набуває застосування системного підходу до оцінювання, який забезпечує комплексне охоплення фінансових, інвестиційних, техніко-технологічних та соціальних аспектів результативності інновацій і вкладень, а також дає змогу узгодити короткострокові ефекти з довгостроковими стратегічними цілями розвитку підприємства.

Інноваційно-інвестиційну діяльність доцільно інтерпретувати не лише як управлінсько-економічний процес, а і як сферу, що регламентується сукупністю норм законодавства та інституційних механізмів державного впливу. У цьому контексті розкрито інструменти державного регулювання інноваційної та інвестиційної діяльності промислових підприємств, визначено умови формування й реалізації державної політики у відповідній сфері. Підкреслено, що за наявності недостатньої інноваційно-інвестиційної активності суб'єктів господарювання першочерговими є завдання усунення бар'єрів залучення інвестицій у національну економіку, а в подальшому — формування передумов для переходу до режиму саморозвитку інноваційної системи України. Проаналізовано інституційну архітектоніку регулювання, ідентифіковано її вразливі компоненти та запропоновано напрями удосконалення, що ґрунтуються на принципах державного забезпечення та нормативно-правового супроводу інноваційно-інвестиційних процесів. Окремо узагальнено типологію стратегій та окреслено перспективні напрями регуляторного впливу на інноваційні й інвестиційні процеси у промисловості.

У площині управління соціально-економічними процесами досліджено сучасні інструменти прогнозування та моделювання, здійснено оцінювання стану інноваційного, інвестиційного та науково-технічного потенціалу промислових підприємств України, а також сформовано пропозиції щодо підвищення їх інноваційно-інвестиційної активності. Обґрунтовано, що основним пріоритетом для промислових підприємств має виступати забезпечення результативного впровадження науково-технічних досягнень у виробничі процеси, які безпосередньо детермінує підвищення конкурентоспроможності товарів і послуг та зміцнення ринкових позицій.

Результати структурного аналізу засвідчили домінування капіталовкладень у матеріальні активи поряд зі зростанням ролі нематеріальних інноваційних інвестицій, відображаючи поступовий перехід до знаннєвих і технологічно орієнтованих моделей розвитку. Водночас ідентифіковано низку чинників, які стримують інвестиційну активність, зокрема: нестабільність політичного курсу, недосконалість нормативно-правового регулювання, корупційні ризики, руйнування інфраструктури, підвищене податкове навантаження, складність адміністративних процедур та низький інвестиційний імідж України.

З урахуванням виявлених бар'єрів обґрунтовано напрями активізації

інвестиційної діяльності, серед яких: гармонізація нормативно-правової бази з міжнародними стандартами; посилення інституційної спроможності органів публічного управління; реалізація антикорупційних реформ; підтримка інноваційного підприємництва та розвиток стартап-екосистеми, технопарків і технологічних кластерів; прискорене впровадження цифрових рішень; інфраструктурне відновлення; формування позитивного міжнародного іміджу держави; застосування фінансово-податкових стимулів для інвесторів. Комплексна реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню передбачуваного інвестиційного середовища та створить підґрунтя для стійкого економічного зростання України в післявоєнний період трансформації.

Окреслено проблемне поле співвідношення правового забезпечення застосування цифрових технологій у підприємництві з інститутами інформаційного права, проаналізовано специфіку використання цифрових рішень у господарській діяльності, висвітлено питання державного планування в умовах «цифрової економіки» та пов'язані з цим трансформації суспільного розвитку, а також ідентифіковано сучасні правові виклики, що виникають у зазначених сферах. Акцентовано увагу на узагальненому змісті поняття «цифровізація» та встановлено, що в концептуальному вимірі воно корелює з процесами інформатизації й розбудови інформаційного суспільства, не формуючи принципово відокремленого феноменологічного ряду. Розглянуто підвалини цифрової трансформації підприємництва, узагальнено найбільш важливі наукові підходи до трактування категорії «цифрова економіка», а також проаналізовано актуальні проблеми розвитку цифрових технологій в Україні. Визначено основні етапи трансформації підприємництва в умовах цифровізації економіки та охарактеризовано їх змістові особливості.

У дослідженні обґрунтовано необхідність переходу економіки від переважно традиційного до цифрового формату за умов глобальної інформатизації. Доведено, що передові цифрові технології інтегруються в усі сфери господарського життя, змінюючи параметри економічних відносин і формуючи структурні зрушення в економіці. Встановлено, що використання цифрових технологій у підприємництві виконує функцію драйвера економічного зростання та потенційно сприяє підвищенню рівня добробуту населення. Проаналізовано сучасні тенденції інформатизації в Україні, виявлено бар'єри розвитку цифрових технологій і сформульовано пропозиції щодо їх усунення. Наголошено, що для досягнення цілей цифровізації пріоритетних секторів економіки необхідним є запровадження комплексної автоматизованої системи управління та обробки даних, що при цьому забезпечить формування цілісної інформаційної інфраструктури. Зроблено висновок про визначальну роль держави у становленні та розвитку цифрової економіки.

Цифрову трансформацію визначено як державно-правовий процес, спрямований на інституційне та нормативне забезпечення інтеграції цифрових інформаційних технологій у основнісфери суспільних відносин. Окреслено коло та типологію законодавчих ініціатив, реалізація яких здатна забезпечити системність цифрової трансформації в Україні. Зазначено, що в національних

умовах держава виступає основним ініціатором цифровізації, у зв'язку з чим оптимальною організаційною формою реалізації цифрової трансформації є державно-приватне партнерство. При цьому предмет цифрової трансформації охоплює широкий спектр суспільних відносин, у межах яких можливе застосування цифрових інформаційних технологій.

Досліджено можливості та перспективи посилення впливу цифровізації на управління підприємствами в умовах воєнного стану та супутніх кризових явищ. Обґрунтовано, що за сучасних умов підвищеної невизначеності й економічних шоків цифровізація набуває статусу критично важливої передумови підтримання життєздатності та безперервності діяльності підприємств. Проаналізовано вплив цифрових технологій на підприємства окремих галузей та встановлено, що цифрові інструменти й інноваційні рішення є одним із важливих чинників управління розвитком міжнародного бізнесу загалом і українського – зокрема. Показано, що досягнення цілей сталого розвитку потребує прискорення цифрової трансформації національної економіки, тоді як підприємства, що впроваджують передові цифрові технології та використовують інноваційні й креативні рішення, демонструють вищий рівень адаптивності до актуальних викликів і здатні забезпечувати стійкий розвиток в умовах війни та несприятливого конкурентного середовища.

Акцентовано, що воєнні дії на території України спричинили глибинні трансформації національної економіки, що проявилося у суттєвому уповільненні темпів зростання та зниженні ділової активності підприємницьких структур. Узагальнено основні економічні наслідки тривалого збройного конфлікту, зокрема прямі й опосередковані втрати, пов'язані з руйнуванням і пошкодженням енергетичної та промислової інфраструктури, які оцінюються у масштабах понад сотні мільярдів доларів. Найбільш відчутних збитків зазнали енергетичний сектор, житлове будівництво, аеропортова та дорожня мережа, транспортна інфраструктура, агропромисловий комплекс, а також виробничі активи промислових підприємств.

В даному науковому дослідженні підкреслено, що сучасні виклики підсилюють потребу в цифровій трансформації українського підприємництва, оскільки розвиток цифрової економіки проникає в усі складові економічного середовища та змінює способи ведення бізнесу, моделі взаємодії й масштаби виробництва. Цифрові технології, засновані на можливостях Інтернет-мережі, формують платформні рішення для підприємництва, які забезпечують збір і обробку даних, здійснення операцій, підбір та порівняння контрагентів, а також виконання фінансових транзакцій. Унаслідок цього відбувається переосмислення змісту управлінських функцій і бізнес-адміністрування під впливом цифрових інструментів.

Обґрунтовано, що глобальна цифровізація підприємництва розширює ринкові горизонти суб'єктів господарювання, підвищує здатність залучати нових клієнтів і прискорює інноваційні цикли. Водночас цифрові інструменти створюють умови для апробації нових ідей, оперативної адаптації до ринкових змін, розроблення нових товарів і послуг та використання відкритих даних як

джерела додаткових можливостей. У цьому контексті науково-технічний прогрес і перехід до цифрових технологій формують передумови для впровадження сучасних управлінських підходів і новітніх технологічних рішень на рівні підприємств.

Досліджено напрями вдосконалення інноваційно-інвестиційної діяльності в період післявоєнної відбудови України. Проаналізовано законодавчі засади забезпечення державної політики розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу, окреслено стан інноваційно-інвестиційної системи та визначено пріоритети удосконалення нормативно-правової бази як передумови її сталого розвитку. Узагальнено інноваційно-інвестиційні підходи до відновлення економік у постконфліктних країнах, ідентифіковано правові ризики соціально-економічного розвитку в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення, а також оцінено можливості держави щодо підтримки бізнесу в кризових умовах. Наголошено на необхідності структурних реформ як інструмента зміцнення ринкових засад функціонування економіки, модернізації інституційної архітектоніки та формування нових ціннісних орієнтирів у суспільстві й бізнес-середовищі.

Розроблено підходи до підвищення конкурентоспроможності економіки України шляхом активізації інновацій та залучення інвестицій. Розкрито роль інвестиційно-інноваційних процесів у банківському секторі та промисловості, підкреслено значення розвитку інноваційного фінансового управління суб'єктами економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії України.

Проаналізовано особливості правового регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності в умовах воєнного стану та післявоєнної реконструкції з позицій забезпечення сталого розвитку держави. Аргументовано, що модернізація післявоєнної економіки на засадах інноваційно-інвестиційного розвитку потребує узгодженого застосування інструментів економічної політики, мінімізації конфліктів між їх впливами та поєднання рішень, спрямованих на поточні й стратегічні завдання.

Окрему увагу приділено консолідації та уніфікації правового регулювання інтернет-торгівлі на національному й регіональному рівнях. Визначено напрями впровадження правових механізмів стимулювання та розвитку системи електронної комерції в сучасних умовах господарювання, окреслено перспективи її розвитку, а також проаналізовано підходи до оподаткування доходів суб'єктів інтернет-торгівлі у провідних країнах світу з можливістю адаптації окремих елементів в Україні. Підкреслено, що ефективне правове регулювання електронної торгівлі потребує гармонізації та уніфікації правових норм у міжнародному вимірі, що дає змогу формувати єдиний правовий режим і забезпечувати передбачуваність регуляторного середовища для учасників цифрових ринків.

Ураховано інтенсивне зростання електронної торгівлі та систематизовано базові дефініції й основні правила у сфері Інтернет-торгівлі, які застосовуються у практиці міжнародних організацій. Наголошено, що відповідні міжнародні нормативні акти здебільшого мають рамковий і рекомендаційний характер та

використовуються державами як методологічна основа для розроблення й удосконалення національного законодавства у сфері електронної комерції.

Констатовано активну динаміку розвитку інтернет-торгівлі в Україні та актуалізовано питання вдосконалення оподаткування доходів, отриманих у цій сфері. Розглянуто європейські підходи до фіскального регулювання електронної комерції, у межах яких провідне значення належить податку на додану вартість як основного інструменту забезпечення нейтральності оподаткування та прозорості транзакцій. Окремий напрям дослідження присвячено правовій природі й змісту механізмів захисту прав споживачів у мережі Інтернет: проаналізовано нормативні вимоги до продавців щодо інформування, укладення договору, гарантійних зобов'язань і процедур повернення товару, а також узагальнено релевантну судову практику у спорах, пов'язаних із захистом прав споживачів в електронній торгівлі.

Проаналізовано коло важливих питань, котрі виникають у зв'язку з правовим регулюванням цифровізації економіки та інтенсивним зростанням електронної комерції. Зазначено, що цифровізація формує нові можливості для підприємництва через розвиток цифрових платформ, упровадження омніканальних стратегій, автоматизацію бізнес-процесів і цифрову аналітику. Досліджено вплив технологічних змін на трансформацію бізнес-моделей, визначено проблемні аспекти правового забезпечення електронних транзакцій, кібербезпеки та захисту прав споживачів. Підкреслено, що провідні цифрові платформи набули статусу інструментів глобалізації бізнесу, оскільки знижують транзакційні витрати виходу на міжнародні ринки, зменшують залежність від традиційної фізичної інфраструктури та забезпечують інтеграцію ланцюгів створення вартості й управлінських процесів.

Досліджено правове регулювання електронних контрактів і транзакцій, акцентуючи на потребі правової визначеності щодо юридичної сили електронних документів, застосування електронних підписів, цифрових ідентифікаторів та процедур автентифікації. Відзначено, що відмінності у національних підходах до цифровізації та регулювання електронної торгівлі в зарубіжних країнах формують додаткові бар'єри та ризики для міжнародної торгівлі, зумовлюючи потребу гармонізації базових правил та взаємного визнання цифрових інструментів.

Окрему увагу приділено викликам захисту прав споживачів у цифровій економіці, зокрема ризикам порушення конфіденційності, несанкціонованого доступу до персональних даних і шахрайства в онлайн-середовищі. Наголошено на значенні міжнародних стандартів захисту даних (зокрема підходів, закріплених у GDPR) як орієнтиру високого рівня гарантій приватності, водночас підкреслено необхідність подальшої гармонізації національного законодавства з міжнародними правовими нормами з метою підвищення ефективності захисту прав споживачів та довіри до цифрових ринків.

Узагальнено, що цифровізація економіки та торгівлі потребує адаптації нормативно-правового регулювання до нових технологічних і соціально-економічних викликів, водночас створюючи можливості для модернізації

правових механізмів та підвищення якості регуляторного середовища. Наукове дослідження зазначених процесів дає змогу глибше ідентифікувати напрями адаптації правової системи до наступних етапів розвитку цифровізації та електронної комерції й забезпечити баланс між підтримкою інновацій та належним захистом прав національних і міжнародних учасників цифрової економіки.

Запропоновану аналітичну модель визначено як інструмент оцінювання ефективності державної інвестиційної політики в умовах кризових трансформацій. Її практична значущість полягає у формуванні стратегічних орієнтирів щодо підвищення інвестиційної привабливості країни, а отримані результати можуть бути використані під час розроблення програм економічного відновлення та інтеграції України у глобальний інвестиційний простір.

Окреслено шляхи вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку інноваційно-інвестиційної системи України та наголошено на необхідності послідовного й системного впровадження функціональних принципів державного управління інноваційно-інвестиційною діяльністю, що передбачає узгодження інструментів політики, інституційну спроможність, прозорі процедури та орієнтацію на вимірювані результати.

Історіографічні нариси монографічного видання. Проблематика та специфіка застосування методичних підходів до оцінювання результативності реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств є предметом уваги значної кількості науковців, що сформували вагомий теоретико-прикладний доробок у цій сфері. Теоретичні засади нормативно-правового регулювання та фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку промислових підприємств, які безпосередньо впливають на динаміку й структурні трансформації національної економіки, досліджували як українські, так і зарубіжні автори. У межах цих напрацювань конкретизовано завдання щодо впровадження інновацій у підприємницьку практику як на рівні окремих суб’єктів господарювання, так і на рівні держави загалом.

Теоретико-практичні аспекти державного регулювання та фінансової підтримки інноваційного розвитку, що визначають параметри економічного зростання й модернізації національної економіки, розкрито в працях науковців, які: 1) уточнювали пріоритети та інструменти інноваційної політики держави (І. Юхновський); 2) обґрунтовували роль податкової політики як важеля стимулювання інноваційної активності та пропонували прикладні рекомендації щодо підвищення ефективності регуляторного впливу держави на функціонування інноваційної сфери (М. Скиба, М. Гомон, В. Бондарчук); 3) формулювали підходи до реалізації заходів інноваційного розвитку в межах взаємодії «держава - наука - підприємництво» (І. Луциків).

На важливості формування послідовної державної політики у сфері інновацій та побудови дієвого механізму управління функціонуванням національної інноваційної системи наголошував Т. Бова. Науково-методичні проблеми державного регулювання інноваційної діяльності комплексно висвітлено у працях М. Данька, В. Гейця, Л. Жаліла, М. Крупки, В. Мартиненка,

А. Музиченка, Б. Санто та інших дослідників. Водночас подальшого розвитку потребують питання, пов’язані з аналізом сучасних викликів інноваційної діяльності, уточненням і диверсифікацією фінансових джерел, а також удосконаленням інструментарію забезпечення розвитку та підвищення ефективності інноваційно-інвестиційних процесів.

Значний внесок у дослідження інноваційної та інвестиційної проблематики здійснили А. Гальчинський, В. Базилевич, В. Нежиборець, В. Вовк, О. Івченкова, К. Крикуненко, В. Геєць, С. Глазьєв, А. Гречан, Н. Кондратьєв, І. Лукінов, Д. Львов, В. Нейернбург, С. Покропивний, А. Амоша, Р. Лапьє, М. Портер, А. Харман, П. Друкер, Й. Шумпетер та інші. У межах їхніх підходів інновації та інвестиції розглядаються як визначальні чинники підприємницького розвитку й економічного зростання, як організаційно-економічна система модернізації підприємств і галузей, а також як стратегічна складова забезпечення конкурентоспроможності та розвитку національної економіки.

Сучасне бачення необхідності комплексного оцінювання інноваційно-інвестиційної активності промислових підприємств представлено у праці Дикого Ю. О. та Юрик Н. Є. [1], у якій обґрунтовано доцільність застосування інтегрованого підходу, що передбачає аналіз взаємозв’язків між інноваційною спроможністю підприємства, його інвестиційною привабливістю та стратегічною результативністю господарської діяльності. Автори акцентують на поєднанні кількісних і якісних індикаторів, що забезпечує всебічну діагностику інноваційного стану та ідентифікацію потенційних «точок зростання» у межах реалізації обраної інноваційної стратегії. Важливим елементом підходу є формування адаптивної системи оцінювання, здатної враховувати галузеву специфіку, інституційні умови функціонування підприємства та динаміку зовнішнього середовища. Запропонована логіка оцінювання ґрунтується на використанні показників фінансово-економічної ефективності інноваційних проєктів у поєднанні з оцінкою технологічної готовності, кадрового потенціалу та рівня організаційної гнучкості підприємства.

Микитюк П. П. [2], досліджуючи оцінювання ефективності інвестиційно-інноваційних проєктів будівництва нових технологічних об’єктів, запропонував комплексний підхід, структурований у вигляді послідовних етапів: моніторинг зовнішнього середовища, діагностика внутрішнього середовища, оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційних проєктів, а також оцінювання результативності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства загалом. Ефективність реалізації проєктів рекомендовано визначати за класичною методологією інвестиційного аналізу із застосуванням основних критеріїв – чистої теперішньої вартості (NPV), індексу доходності (PI), періоду купності (PP) та внутрішньої норми доходності (IRR). Отримані оцінки розглядаються як інформаційна база для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень у сфері інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств.

Узагальнюючи, сучасна парадигма оцінювання інноваційно-інвестиційної активності трактується як системна категорія, що забезпечує інструментальну основу стратегічного управління інноваційним розвитком з урахуванням

ризиків, невизначеності та мінливості ринкового середовища. Такий підхід уможливлює формування обґрунтованих управлінських рішень щодо вибору пріоритетних інноваційних напрямів, оптимізації інвестиційних потоків і підвищення загальної ефективності інноваційної діяльності підприємств.

Поряд із цим у науковому дискурсі здійснюється аналіз українських і зарубіжних концепцій цифрового суспільства, цифрового менеджменту та цифрової економіки, розвиток яких детермінується технологічними зрушеннями та поширенням передових цифрових технологій. Проблемні аспекти цифровізації української економіки досліджувались низкою авторів. Зокрема, А. Самойлович, О. Гарафонова, О. Попело, В. Маргасова, Ю. Лазаренко [3] узагальнили світовий досвід і українські реалії цифрової трансформації регіонів у контексті розвитку інформаційної економіки. В. Воронкова [4] розкрила теоретико-практичні аспекти філософії цифрової людини та цифрового суспільства. С. Башлай і І. Яремко [5] висвітлили особливості цифровізації економіки України в умовах євроінтеграційних процесів. В. Левицький, С. Радинський, А. Крупка [6] дослідили сучасні підходи до використання цифрових технологій у підприємництві крізь призму розвитку правової бази. К. Дідківська та В. Шепиленко [7] проаналізували урядову політику цифровізації у найбільш важливих сферах суспільного життя. Н. Подольчак, О. Білик, Я. Левицька [8] охарактеризували стан цифровізації України на основі показників міжнародних рейтингів. А. Шевцова [9] простежила еволюцію цифрових технологій у контексті глобалізації економіки та визначила її роль у поетапному переході від індустріальної до цифрової моделі розвитку.

Проблематика становлення цифрової економіки, її сучасного стану та перспектив розвитку висвітлювалася у працях низки зарубіжних дослідників, зокрема Б. Гейтса, Т. Мезенбурга, В. Айзексона, С. Хантінгтона, Е. Тоффлера, Т. Тапскотта та ін. Водночас слід зауважити, що питання цифровізації економіки України й глобальних цифрових трансформацій, особливо в контексті євроінтеграційних процесів, залишаються недостатньо опрацьованими та потребують поглиблених наукових досліджень із посиленням уваги до прикладного виміру, зокрема до інструментів, механізмів і практик реалізації цифрових перетворень.

Проблеми розвитку освіти, філософії освіти та їх адаптації до сучасних цифрових технологій також перебувають у фокусі численних наукових розвідок. У колективній монографії «Цифрові технології в освіті: сучасний досвід, проблеми та перспективи» [10] систематизовано теоретико-методологічні й прикладні підходи до організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти, а також обґрунтовано можливості використання інтерактивних методів навчання. Значну увагу приділено аналізу результатів опитування у сфері громадянської освіти на платформі дистанційної громадянської освіти, що дає змогу вдосконалювати розвиток громадянських компетентностей відповідно до запитів і інтересів українського суспільства. Окремо запропоновано методичний підхід щодо застосування імерсійних цифрових технологій у інноваційній діяльності закладів освіти та стимулювання трансферу знань у реальний сектор

економіки; наведено приклади кращих практик упровадження цифрових технологій і здійснено оцінювання результатів інноваційної освітньої діяльності в закладах середньої освіти.

С. Кузьміна [11] розглядає філософію освіти як об'єкт історико-філософського аналізу, уточнює предметне поле сучасної філософії освіти й виховання з позицій їхньої придатності до вивчення філософсько-педагогічної думки в історичній ретроспективі, а також порушує питання критеріїв періодизації історії філософсько-освітніх поглядів.

О. Базалук [12] запропонував оновлену структуру філософії освіти, що розширює уявлення про її предмет, цілі та методи. У межах постмодерністської концептуалізації філософію освіти представлено як «пірамідальну» модель, у фундаменті якої – синтезуючі постулати про людину як суб'єкт і об'єкт дослідження (філософська антропологія), на базовому рівні – психологія як наука про закономірності виникнення, розвитку та функціонування психіки, а завершальним рівнем – педагогіка. Автор обґрунтовує висновок, що філософія освіти в сучасному науковому трактуванні охоплює не лише теоретичне осмислення засад і концепцій освітнього процесу, а й практичне втілення теоретичних положень у реальній освітній та соціальній дійсності.

Дослідники Н. Корильчук, Л. Дзевицька, С. Василюк-Зайцева [13] виокремлюють шляхи подолання застарілих освітніх практик через реформування навчальних програм із фокусом на розвиток критичного мислення та навичок розв'язання проблем. Досягнення цієї мети, на їхню думку, можливе завдяки розширенню проєктно-орієнтованого та практико-спрямованого навчання, а також стимулюванню педагогів до використання сучасних інтерактивних методів. Додатково підкреслено, що децентралізація управління освітою та розширення автономії закладів освіти й викладачів створюють можливості для апробації інноваційних підходів і більш повного врахування освітніх потреб здобувачів. Інвестиції в технології та ресурсне забезпечення інтерактивного навчання доцільно посилювати через механізми державно-приватного партнерства, що може сприяти зменшенню розривів у фінансуванні та доступі до ресурсів.

Л. Панченко [14] актуалізує суспільне покликання філософії освіти в умовах глобальних трансформацій, наголошуючи на необхідності узгодження теоретичних, методологічних і світоглядних засад освіти із сучасними цивілізаційними викликами, що й зумовлює виокремлення філософії освіти як самостійної сфери наукового знання. Авторка здійснює концептуальне осмислення становлення філософії освіти, узагальнює підходи до її тлумачення та визначає основні наукові пріоритети розвитку освіти як галузі в контексті глибинних суспільних змін. Водночас зазначена проблематика потребує подальших досліджень, спрямованих на поглиблення розуміння шляхів інтеграції традиційних гуманітарних підходів із новітніми соціально-економічними процесами та технологічними трансформаціями.

У науковій літературі значний масив досліджень присвячено аналізу сучасного стану, специфіки та основних проблем інвестиційної діяльності в

Україні за умов економічної нестабільності. Зокрема, вагомий внесок у відповідний дискурс зробили О. П. Атамас [15], О. В. Більська [16], І. І. Легкоступ і Н. В. Саїнчук [17], С. І. Савіцька [18], Ю. В. Талах [19] та інші дослідники. У їхніх працях системно розкрито особливості організації інвестиційної діяльності в кризових умовах, охарактеризовано параметри інвестиційної активності та ідентифіковано чинники, що стримують її розвиток. Разом із тим, попри наявні теоретичні напрацювання, залишаються недостатньо розробленими питання формування дієвих механізмів активізації інвестиційної діяльності на рівні промислових підприємств, а також вибудови довгострокової стратегії модернізації, яка поєднує стимулювання інвестицій із підтримкою інноваційних процесів. У зв'язку з цим подальше наукове осмислення потребує удосконалення інвестиційної політики, зорієнтованої не лише на усунення поточних бар'єрів, а й на створення сприятливого інституційного та економічного середовища для залучення капіталу з урахуванням викликів і пріоритетів відновлення національної економіки.

Окремий напрям досліджень стосується активізації інноваційної діяльності підприємств України в умовах воєнного стану. Зокрема, у роботі С. О. Пермінової, Н. І. Ситника, М. О. Чупріної [20] підкреслено, що в сучасних обставинах для збереження економічної стійкості, посилення спроможностей відновлення та забезпечення розвитку країни пріоритетного значення набуває наука як джерело формування й реалізації інноваційного потенціалу. Автори акцентують на негативній динаміці зниження інноваційної активності та пов'язаному із цим скороченні наукоємності ВВП України (з 0,7% у 2013 р. до 0,33% у 2022 р.), відображаючи загальне ослаблення інноваційної складової економічного розвитку.

Наголошується, що інноваційна діяльність у період воєнного стану набуває специфічних рис і вимагає цільової державної політики підтримки інноваційних проєктів, насамперед у критично важливих і технологічно складних напрямах, значущих для безпеки та відновлення. У цьому контексті актуалізується потреба формування чіткої інноваційної стратегії, орієнтованої на модернізацію виробничих потужностей, розвиток венчурних механізмів і налагодження ефективної взаємодії між державним сектором, бізнесом та науковою спільнотою, зокрема задля комерціалізації перспективних розробок і прискорення трансферу технологій.

Ковальчук В. М. [21] ґрунтовно досліджує стан інноваційної активності в Україні, виокремлюючи важливі тенденції та бар'єри, які перешкоджають формуванню результативної національної інноваційної системи. Підкреслюється, що в умовах воєнного стану ці виклики загострюються через обмеженість фінансових ресурсів, підвищені ризики ведення бізнесу, логістичні порушення та релокаційні процеси, які ускладнюють реалізацію інноваційних проєктів. Звідси випливає необхідність не лише вдосконалення чинних інструментів державного стимулювання, а й розроблення нових адаптивних механізмів підтримки, релевантних реаліям воєнної економіки. Окремо наголошено на пріоритетності інновацій у секторах критичної важливості

(зокрема оборонному, ІТ, аграрному, енергетичному), здатних зміцнювати економічну стійкість і безпеку. Подальше підвищення інноваційної спроможності, за позицією автора, потребує комплексної політики, що передбачає координацію зусиль держави, бізнесу, наукової спільноти та міжнародних партнерів.

Науковці-дослідники Радинський С. В. та Колінець Л. І. [22], розвиваючи проблематику інвестиційно-інноваційного розвитку промисловості України, обґрунтовують необхідність комплексного перезавантаження підходів до державного регулювання в цій сфері в умовах війни. Автори акцентують на пріоритетності формування адаптивної інституційної інфраструктури, здатної забезпечити гнучкі умови для залучення інвестицій та впровадження інновацій за високої невизначеності й ризиків.

В умовах послаблення традиційних джерел фінансування та релокації підприємств основного значення набуває активізація внутрішніх резервів зростання через підтримку наукових розробок, розвиток трансферу технологій, стимулювання кооперації між виробництвом і наукою та розширення практик державно-приватного партнерства. Стратегічний фокус пропонується зосереджувати на напрямах із високою доданою вартістю, які можуть забезпечити прискорене відновлення та довгострокову конкурентоспроможність промисловості. Запропоновані заходи (пільгове кредитування, державні гарантії, податкові стимули та удосконалення нормативно-правового середовища) розглядаються як основа формування стійкої інвестиційно-інноваційної екосистеми в Україні.

Автори наукової статті Храпкіна В. В. та Могильний Я. Ю. [23] аргументовано наголошують, що підприємництво, попри складні соціально-економічні умови, зберігає статус найбільш важливого чинника формування інноваційного середовища в Україні, демонструючи готовність інвестувати в нові технології та підтримувати розвиток стартап-культури. На їхню думку, активізація стартап-руху навіть в умовах війни відображає високий рівень адаптивності й інтелектуального потенціалу українських підприємців, здатних оперативно реагувати на виклики та формувати технологічно орієнтовані бізнес-моделі.

Водночас динаміка зростання фінансування інноваційних проєктів з боку іноземних інвесторів розглядається як важливий індикатор довіри до інноваційної спроможності країни, однак її стале нарощення можливе лише за умови усунення системних бар’єрів. Виокремлені авторами стримувальні чинники зумовлюють необхідність комплексного реформування інституційного, фінансового та інформаційного середовища, зокрема через створення сприятливих умов для комерціалізації наукових розробок, посилення міжсекторальних зв’язків, розвиток механізмів трансферу технологій та вдосконалення управління інноваційними процесами.

Низький попит на інноваційну продукцію, дефіцит кваліфікованих кадрів і висока вартість інноваційних рішень, на переконання дослідників, мають бути нівельовані завдяки розгортанню державних і міждержавних програм підтримки,

модернізації науково-дослідної інфраструктури та стимулюванню внутрішнього ринку інновацій. Узагальнюючи, автори доходять висновку, що подальший поступ інноваційної діяльності в Україні можливий за умов реалізації цілеспрямованої політики підтримки інновацій, поглиблення взаємодії «наука – бізнес – держава» та формування системної підтримки стартапів як найбільш динамічної форми інноваційного підприємництва.

Проблематика цифровізації підприємництва, що проявляється в сучасному економічному просторі, є предметом як теоретичних, так і прикладних досліджень зарубіжних і українських науковців. Зокрема, І. Доронін [24] розвиває правові підходи до аналізу цифрової трансформації та її впливу на національну безпеку, актуалізуючи нормативні ризики й виклики. Л. Фролова та І. Бойко [25] акцентують увагу на трансформації підприємництва в умовах цифрової економіки, що передбачає зміну управлінських підходів, стилів мислення та прийняття нових бізнес-моделей з метою підвищення ефективності функціонування підприємств; водночас зазначені напрацювання, як правило, не формують цілісної картини комплексних змін підприємницької діяльності в умовах цифровізації. Н. Рагуліна [26] розкриває тенденції розвитку цифрової економіки, які проявляються у трансформаціях внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства через автоматизацію закупівель, маркетингу й інших функцій, а також через масштабування застосування цифрових технологій у розвитку бізнесу.

Окремо підкреслено, що проблематика використання цифрових технологій у підприємництві залишається недостатньо повно відображеною в нормативно-правових актах, унаслідок чого масив правового забезпечення відповідних процесів має фрагментарний і неповний характер. Так, В. Марченко [27], окреслюючи понятійні засади та правове забезпечення цифрової трансформації в Україні, недостатньою мірою розкриває змістовні параметри цього процесу. Теоретико-правові підвалини цифровізації господарських відносин у суміжному контексті аналізував В. Мілаш [28]. А. Сахно та О. Безпаленко [29; 30] досліджували підприємництво в цифровій економіці та бар’єри цифровізації підприємницької діяльності. Публікації І. Борисова, А. Браташа, Г. Соболєва [31; 32] переважно фокусуються на окремих аспектах цифрової трансформації підприємництва у вузьких тематичних напрямах, не охоплюючи його як комплексний процес державно-правового та соціально-економічного розвитку.

Проблематика становлення цифрової економіки та перспектив її розвитку висвітлювалася у працях зарубіжних учених, серед яких В. Айзексон, Б. Гейтс, Т. Мезенбург, С. Хантінгтон, Т. Тапскотт, Е. Тоффлер та ін. Водночас питання розвитку цифрових технологій і їхньої ролі у підприємництві також перебувають у полі зору українських дослідників, зокрема О. Вишневського, С. Коляденка, О. Голобородька, С. Альпакової, Л. Кіто, І. Маліка, А. Філіпенка та ін. Проте наявні напрацювання, попри їхню значущість, недостатньо повно висвітлюють як специфіку трансформації підприємницької діяльності під впливом цифрових технологій, так і системні параметри розвитку цифрової економіки загалом. З огляду на це, на сучасному етапі науковий пошук у сфері цифрової

трансформації підприємництва набуває підвищеної інтенсивності. Відтак, спираючись на опубліковані результати науковців і власні дослідження, доцільно конкретизувати мету дослідження та узагальнити результати й висновки проведених наукових розвідок.

Сучасні українські й зарубіжні науковці (правознавці, економісти, фахівці з міжнародних відносин) досліджували нормативно-правове забезпечення інтернет-торгівлі на різних етапах її становлення та розвитку. Економіко-правові аспекти використання інтернет-технологій у торгівлі в Україні аналізували Л. Борисова, П. Біленчук, Н. Борейко, М. Возний, Гревліч, Р. Дмитрієва, Д. Козьє, В. Павлова, В. Плескач, В. Гаєнко, М. Козир та інші автори. Питання проблем і напрямів удосконалення правового регулювання інтернет-торгівлі в Україні розкрито у працях В. Брижка, А. Новицького, В. Цимбалюка, М. Швеця.

Окремо слід відзначити працю Т. Дубовик [33], присвячену розвитку інтернет-торгівлі в Україні. Правовим аспектам регулювання електронної торгівлі в українській та світовій практиці приділяли увагу Ю. Крегул і В. Батрименко [34], О. Щербак [35; 36]. М. Кузьміна [37] акцентувала на специфіці правового регулювання захисту прав споживачів в інтернет-торгівлі. Дослідженням правового регулювання електронної комерції та її оподаткуванням в Україні й на міжнародному рівні займалися Л. Товкун і М. Перепелиця [38].

Науковий дискурс щодо правового регулювання ринку криптовалют і діяльності криптобірж характеризується відсутністю усталеного консенсусу: одні автори розглядають криптовалюти як потенційно проблемне явище з позицій правопорядку та регуляторних ризиків, інші – як закономірний етап еволюції фінансового середовища та інструмент технологічної модернізації. Вітчизняні дослідження зосереджуються на визначенні правового статусу криптовалют, механізмах регулювання, а також на питаннях обліку операцій і оподаткування доходів.

Зокрема, В. Скрипник [39] розглядав правовий статус криптовалют як об’єктів цивільних прав і цивільних правовідносин; О. Ковальчук [40] висвітлив фінансово-правові засади регулювання криптовалютного ринку; В. Івахно [41] проаналізував проблеми регулювання обігу криптовалюти в Україні. О. Усатенко [42] та А. Макурін [43] дослідили нормативно-правове регулювання доходів від операцій із криптовалютою, а також порівняльні аспекти правового статусу сучасних цифрових грошових знаків в Україні та за кордоном. Питання використання й обігу криптовалют також розглядали В. Златін [44], Т. Гудіма, В. Устименко, О. Черних [45], зокрема у контексті контролю операцій із такими активами, визначення підходів до обліку та зниження регуляторних ризиків.

Питання обігу електронних грошей, фінансово-правової природи та правового статусу криптовалют у вітчизняному й зарубіжному науковому дискурсі висвітлено у працях М. Березіна, Б. Івасіна, С. Криворучка, С. Міщенка, А. Мороза, М. Савлука, М. Шаренка та інших авторів. Водночас у науковій площині зберігається низка невирішених аспектів, зокрема проблема належного нормативно-правового врегулювання доходів, отриманих майнерами від

операцій, пов’язаних із видобутком криптовалюти, її обміном та реалізацією. Хоча у відповідних дослідженнях аналізуються питання торгівлі та обміну криптовалютами, комплексного бачення цієї проблематики — зокрема крізь призму державного контролю, визначення режимів оподаткування, процедур фінансового моніторингу та механізмів верифікації походження доходів — наразі недостатньо, що зумовлює потребу в подальшому поглибленні теоретико-прикладних розвідок.

Впровадження й розвиток цифрових технологій у підприємництві сформували один із найбільш актуальних напрямів дослідження в контексті модернізації національної економіки, оскільки наслідки цифровізації виходять за межі окремих підприємств і поширюються на регіональний та загальнодержавний рівні. Взаємозв’язок економіки та війни, хоча й не є новою проблематикою в науковій літературі, набув особливої інтенсивності в умовах повномасштабної війни в Україні. Значна кількість праць присвячена воєнній економіці (О. Семененко, Р. Бойко, Г. Лягушев, І. Чекед, В. Пташник, О. Кремешний та ін.), а детальніший аналіз впливу війни на економічні процеси представлено у доробках К. Зацепіної, С. Кулицького, І. Кононова, Л. Верховод, В. Горбуліна та інших дослідників. Разом із тим, попри активізацію відповідного дискурсу, залишаються недостатньо завершеними питання оцінювання масштабів структурних змін в економіці, спричинених повномасштабним воєнним вторгненням.

У воєнних умовах зростають ризиковість і невизначеність підприємницької діяльності, ускладнюється здійснення об’єктивних оцінок економічних наслідків втрат бізнесу, що посилює потребу у деталізованій фіксації та документальному підтвердженні форс-мажорних обставин, спричинених воєнними діями.

Актуалізується необхідність досліджень, спрямованих на формування у бізнесу здатності запроваджувати нові управлінські підходи, здійснювати діагностику економічних загроз, оцінювати ризики й втрати та вибудовувати механізми адаптивного реагування. Паралельно питання діджиталізації бізнесу перебувають у фокусі розвинутих країн, які мають ширші фінансові та інституційні можливості для масштабного впровадження цифрових рішень, що створює додаткові орієнтири для порівняльного аналізу та адаптації кращих практик.

У межах сучасних підходів цифрові стратегії підприємств пропонується розглядати як процес узгодженої координації цифровізації операційних процесів, бізнес-моделей, основних сфер діяльності та клієнтського досвіду із загальним стратегічним курсом підприємства з метою створення або підвищення цінності продуктів, послуг і управлінських рішень у цифровій економіці. Відповідно, акцент робиться на оцінюванні цифровізації як факторі підвищення ефективності господарської діяльності, а також на аналізі стану й перспектив цифрових трансформацій у підприємництві, з урахуванням змін конкурентного середовища, інституційних обмежень і специфіки кризових умов.

Актуальність окресленої проблематики підтверджується значною

кількістю наукових праць, опублікованих в Україні та за кордоном. Питання інвестиційно-інноваційної політики розвитку держави досліджували Л. Борщ, М. Гаман, В. Геєць, Г. Климкова, О. Кузьмін, Б. Малицький, А. Попович, Т. Товт, Л. Федулова та інші науковці, які обґрунтовували роль інновацій та інвестицій у забезпеченні структурної модернізації економіки, підвищенні конкурентоспроможності та формуванні довгострокових передумов економічного зростання.

Є. Масленніков, Е. Кузнєцов, Ю. Сафонов, С. Філиппова [46] висвітлили теоретичні й практичні аспекти інноваційної економіки, зосереджуючи увагу на механізмах формування інноваційного потенціалу та інструментах його реалізації в економічній системі. Я. Жовнірчик [47] проаналізував напрями вдосконалення нормативно-правової бази з метою забезпечення розвитку інноваційної системи України, акцентуючи на необхідності інституційного зміцнення та правової визначеності регуляторного середовища. С. Петрань і В. Шамота [48] обґрунтували роль інновацій як одного з важливих чинників відновлення економіки України у післявоєнний період, підкреслюючи значення активізації інноваційно-інвестиційної діяльності для прискорення реконструкції та технологічного оновлення. Загалом у зазначених працях розкривається важливість удосконалення інноваційно-інвестиційних механізмів для розвитку економіки, а також системні проблеми їх реалізації в сучасних умовах.

Впровадження та розвиток цифрових технологій у підприємництві сформували один із найбільш актуальних напрямів дослідження в контексті розвитку національної економіки, оскільки цифровізація впливає не лише на діяльність окремих підприємств, а й на регіональний та загальнодержавний рівні. Водночас взаємозв’язок економіки та війни, попри тривалу присутність у науковій літературі, набув нового змістового наповнення внаслідок повномасштабної війни в Україні.

Значний масив досліджень присвячено воєнній економіці (О. Семененко, Р. Бойко, Г. Лягушев, І. Чекед, В. Пташник, О. Кремешний та ін.), а поглиблений аналіз впливу війни на економічні процеси представлено у працях К. Зацепіної, С. Кулицького, І. Кононова, Л. Верховод, В. Горбуліна та інших. Разом із тим, попри активізацію дискурсу, недостатньо завершеними залишаються питання оцінювання масштабів і конфігурації змін в економіці, спричинених повномасштабним воєнним вторгненням, а також методичного інструментарію фіксації та верифікації втрат бізнесу.

За умов війни посилюється ризиковість і невизначеність підприємницької діяльності, що ускладнює об’єктивне оцінювання економічних наслідків втрат та зумовлює потребу у детальній фіксації й документальному підтвердженні форс-мажорних обставин, викликаних воєнними діями. У цьому контексті зростає актуальність досліджень, спрямованих на формування здатності бізнесу запроваджувати адаптивні управлінські підходи, здійснювати діагностику економічних загроз, оцінювати ризики та втрати, а також відновлювати операційну стійкість.

Паралельно питання діджиталізації бізнесу перебувають у фокусі досліджень і в розвинутих країнах, які володіють ширшими фінансовими та інституційними можливостями для масштабування цифрових рішень.

Окремі наукові напрацювання присвячено цифровій трансформації підприємств України в аспекті сталого розвитку та стратегічної адаптації. Так, В. Томах, Т. Сігаєва і М. Мартиненко [49] розкривали роль інноваційних рішень і креативних технологій у цифровій трансформації управління підприємствами в контексті забезпечення сталого розвитку. І. Перевозова, І. Земляков, А. П'яста та Н. Драганчук [50] проаналізували перспективи стратегічного розвитку українських підприємств в умовах діджиталізації бізнесу. Проблеми розвитку підприємництва в Україні в умовах воєнного стану досліджували Д. Левчинський, Г. Ступнікер, І. Каширнікова та Н. Зозуля [51], акцентуючи на бар'єрах функціонування бізнесу та потребі адаптації управлінських практик.

Актуальні питання цифровізації бізнес-процесів у період війни висвітлювали О. Шевченко та А. Стрілець [52], тоді як Н. Євтушенко і Д. Стеценко [53] проаналізували основні виклики та можливості цифрової трансформації бізнесу в Україні в умовах воєнних ризиків. О. Плахотнік і А. Павленко [54] обґрунтовують тезу про цифровізацію як провідну траєкторію еволюції модерного суспільства, підкреслюючи системний вплив інформаційних технологій на технічні, економічні, соціальні та управлінські системи. Питання формування стратегії розвитку підприємства в умовах цифровізації розглядали К. Гарбажій, Р. Степаненко та В. Шер [55], акцентуючи на необхідності інтеграції цифрових інструментів у стратегічні та операційні контури управління підприємством.

Дослідники пропонують трактувати цифрові стратегії підприємств як цілісний процес координації цифровізації операційних процесів, бізнес-моделей, основних сфер діяльності та клієнтського досвіду із загальним стратегічним вектором розвитку з метою створення або підвищення цінності продуктів, послуг і управлінських рішень у цифровій економіці.У межах такого підходу акцент робиться на взаємозв'язку цифровізації з підвищенням ефективності економічної діяльності суб'єктів господарювання, а також на аналізі стану й перспектив цифрових трансформацій у підприємництві з урахуванням технологічної динаміки та змін конкурентного середовища.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває вивчення основних ідей, принципів та наукових напрацювань українських і зарубіжних авторів, на яких ґрунтуються стратегічні документи та нормативно-правові підходи до регулювання цифрової трансформації економіки в різних державах. Це зумовлено тим, що цифровізація охоплює не лише технологічні зміни, а й трансформує інституційні правила, механізми ринкової взаємодії та регуляторні режими, потребуючи узгодженого розвитку правового середовища.

Проблематика економічного й правового забезпечення цифрової трансформації, а також національних і міжнародних стандартів електронної торгівлі перебуває у фокусі наукових пошуків широкого кола українських і зарубіжних дослідників. Зокрема, О. Вінник [56] акцентує на проблемах

нормативно-правового регулювання відносин у сфері цифрової економіки, підкреслюючи відсутність цілісної системи правового регулювання та наявність прогалин, що ускладнюють правозастосування й формування передбачуваного цифрового середовища для бізнесу. В. Гомонай [57] у своїй праці розкриває вплив цифровізації на розвиток електронної комерції та її правове регулювання, аналізуючи проблемні аспекти, що виникають унаслідок прискорення цифрових перетворень і розширення електронної торгівлі.

У монографії «Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення» [58] комплексно досліджено правові засади цифрових трансформацій економіки, зокрема питання контролю й управління цифровою інфраструктурою, регулювання цифрового суверенітету, діяльності цифрових платформ та пов'язаних із ними інституційних ризиків. М. Хаустова [59] проаналізувала національні та міжнародні підходи до розуміння сутності й значення цифровізації, а також політики держав щодо подальшого впровадження цифрових рішень; диференціювала поняття «цифровізація» та «цифрова трансформація» за їх змістовими й функціональними параметрами та обґрунтувала, що цифровізація виступає потужним чинником економічного зростання, підвищуючи результативність державної економічної політики через оптимізацію управлінських процесів, зниження транзакційних витрат і посилення прозорості економічних взаємодій.

Зарубіжний досвід правового регулювання розвитку цифрової економіки досліджував Я. Костюченко [60], який охарактеризував загальноєвропейські та міжнародні нормативні акти у сфері формування й регулювання цифрової економіки, окресливши їхні цілі, принципи та інституційні механізми впровадження. Автори даної монографії В. Левицький і С. Радинський [6; 61] у своїх працях зосередилися на аналізі правової бази застосування цифрових технологій у підприємництві, а також розкрили історичні та сучасні аспекти цифровізації економіки в Україні та провідних країнах світу, акцентуючи на еволюції регуляторних підходів і змінах у правовому середовищі цифрових трансформацій.

Інституційний вимір цифрової трансформації в управлінні національною економікою висвітлено у роботі А. Пустоварова [62], який представив власне бачення організаційно-управлінського забезпечення цифрових перетворень на рівні публічного управління. Водночас на сучасному етапі наукова спільнота потребує подальшого розвитку та поглиблення проблематики, порушеної в попередніх дослідженнях, з урахуванням прискорення технологічного прогресу, появи нових цифрових платформних моделей та змін у міжнародних стандартах регулювання. Унаслідок цього дослідження, пов'язані з правовим забезпеченням цифрової трансформації та електронної торгівлі, демонструють тенденцію до активізації й розширення предметного поля.

Комплексний аналіз українських і світових моделей правового регулювання цифрової економіки створює методологічні підстави для виокремлення їхніх специфічних ознак і принципів, уточнення цілей та логіки розроблення нормативно-правових актів, спрямованих на формування і

регулювання сучасного інформаційного суспільства. Такий аналіз також уможливлює порівняльну оцінку ефективності регуляторних інструментів, визначення «регуляторних прогалин» та формування рекомендацій щодо гармонізації національного законодавства з міжнародними практиками.

Попри наявність значної кількості ґрунтовних наукових напрацювань, низка проблемних правових питань у сфері залучення інвестицій та впровадження інновацій у цифрово орієнтованих секторах залишається дискусійною та потребує подальшого уточнення. Передусім це стосується забезпечення правової визначеності для інноваційних бізнес-моделей, розвитку механізмів захисту прав учасників цифрових ринків, удосконалення процедур державного стимулювання інноваційно-інвестиційної активності та впровадження сучасних інструментів регуляторного нагляду з урахуванням ризиків цифрового середовища.

Мета та завдання дослідження. Метою написання монографії є наукове обґрунтування та систематизація методичних підходів до оцінки результативності інноваційно-інвестиційної, торговельної діяльності підприємств з урахуванням сучасних викликів економічного, цифрового середовища, а також формування науково-методичного інструментарію, який дозволяє здійснювати комплексний аналіз ефективності інноваційних та інвестиційних рішень для підвищення конкурентоспроможності різногалузевих підприємств в умовах нестабільності та технологічної трансформації.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **наукові завдання:** дослідити шляхи вдосконалення інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств; розкрити та проаналізувати законодавчу базу із забезпечення державної політики розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу; простежити інноваційно-інвестиційну систему України; дослідити стан, структуру та динаміку капітальних інвестицій в Україні проаналізувати необхідність створення нових можливостей для бізнесу та освіти для прискорення впровадження світового досвіду цифровізації, трансформування його в український бізнес-ландшафт, розкрити стимули використання новітніх цифрових технологій для створення нових моделей електронного бізнесу; вдосконалення моделей навчання для підвищення ефективності інноваційного та електронного навчання у контексті розвитку цифрової економіки як основи досягнення прогресу.

Предметом дослідження є теоретично-практичне обґрунтування основних напрямів активізації інноваційно-інвестиційної, торговельної діяльності підприємств, узагальненні та розширенні класифікації й характеристик інноваційних стратегій; методика аналізу інноваційного потенціалу та ресурсів; сучасний стан нормативно-правового регулювання інноваційної та інвестиційної діяльності промислових підприємств України.

Методи дослідження. Дослідження проблеми ґрунтується на загальнонаукових та спеціальних методах, всесторонньому огляді наукових праць та практик, що стосуються інвестицій, інновацій, електронної торгівлі з акцентом на технологічний стан суспільства, децентралізацію з врахуванням

особливостей дистанційного навчання та використання цифрових трансформацій в Україні та світі.

Для вирішення поставлених завдань було використано наступні методи: аналізу, синтезу, порівняння для визначення змісту й складових поняття «цифровізації» та «цифровізації суспільства», «електронна торгівля»; групування, реконструкція, індукція, узагальнення, аналогія, системний підхід, статистичного аналізу, планування та прогнозування.

Системний підхід застосовувався для узагальнення основних методичних підходів до трансформації цифровізації суспільства; методи нормативного і позитивного аналізу для розробки рекомендацій з удосконалення моделей трансформації цифровізації. Через використання спеціальних методів наукового пізнання (абстрагування, систематизації, декомпозиції) досліджено теоретичні засади цифрової економіки та здійснено критичний всесторонній аналіз та систематизацію наукових і практичних підходів до трактування сутності цифровізації.

Метод порівняльного аналізу, який задіювався для вивчення міжнародного досвіду в сфері інвестиційно-інноваційної політики, цифровізації економічних процесів для підвищення якості, доступності послуг, надав змогу виділити рекомендації для українських реалій.

Авторами використано діалектичний метод, який дозволив у дослідженні виявити комбінацію кількісних і якісних змін, простежити відповідність цілей, що стосуються економічного розвитку та його можливостей в інформаційно-правовій площині. Також вивчено концептуальну модель для оцінки доступу до освітніх послуг, що враховує економічний потенціал населення, рівень адміністрування та цифрові можливості.

Детально розкрито сутність інноваційно-інвестиційної діяльності як складної системи, орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності підприємства. Визначено мету та основні завдання оцінювання, серед яких аналіз відповідності стратегічним цілям, оцінка ризиків та моніторинг динаміки інноваційної активності.

Автори запропонували раціональну послідовність етапів оцінювання результативності реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності, яка забезпечує логічну структуру аналізу.

Значний науковий внесок у дослідження специфіки формування інноваційно-інвестиційної моделі стратегічної поведінки підприємства відповідно до сучасних умов функціонування українського ринку здійснено у працях вітчизняного науковця М. Петренка [63].

У межах проведеного аналізу автор розглядає питання економічної ефективності інноваційно-інвестиційної активності підприємств, запропонувавши авторську методику її оцінювання, яка ґрунтується на використанні показника економічної доданої вартості (EVA), що відображає приріст вартості в результаті інвестування коштів у сферу інновацій. При цьому, у межах зазначеного підходу враховуються такі індикатори, як TF, TRi, TBF, TP_{BF}, TOF, TP_{OF}, TF, які комплексно характеризують різні аспекти інноваційної

та інвестиційної ефективності. Застосування даної методики забезпечує можливість обґрунтованого вибору найбільш доцільних і результативних інноваційно-інвестиційних проєктів у стратегічному управлінні підприємством. Особливістю зазначеного підходу є більш глибоке, порівняно з традиційними методами, урахування прогнозованих грошових потоків від реалізації інновацій, із одночасним врахуванням змін кон'юнктури ринку та коливань макроекономічного середовища.

Наведено конкретні показники для оцінювання ефективності діяльності, згруповані за чотирма напрямами: фінансовим, інвестиційним, технічним і соціальним. Окрему увагу приділено побудові інтегрального показника ефективності з урахуванням нормалізації та вагових коефіцієнтів. Обґрунтовано доцільність використання економіко-математичних методів, таких як багатофакторний аналіз та регресійне моделювання, а також підкреслено можливість застосування інтегрального підходу для порівняння альтернативних проєктів і сценарного планування.

Розкрито переваги запропонованої методики оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства, серед яких варто виокремити її високу гнучкість у застосуванні до підприємств різного типу та масштабу, адаптивність до змін у зовнішньому середовищі, багатовимірність підходу, охоплюючи не лише економічні, а й технічні, соціальні та організаційні аспекти, а також можливість автоматизованого обчислення результатів із використанням сучасних аналітичних інструментів.

На основі проведеного аналізу зроблено обґрунтований висновок про високу практичну придатність запропонованої системи показників та етапів оцінювання, яка дозволяє не лише здійснювати комплексну діагностику інноваційного потенціалу підприємства, а й ефективно управляти його розвитком в інноваційному напрямі з урахуванням стратегічних цілей, доступних ресурсів та потенційних ризиків.

Застосування інтегрального підходу, що ґрунтується на нормалізації, зважуванні та агрегуванні показників, сприяє підвищенню обґрунтованості прийняття управлінських рішень, зниженню інвестиційних ризиків, оптимізації розподілу ресурсів, а також формуванню адаптивної інноваційної політики підприємства, здатної реагувати на виклики динамічного ринкового середовища.

Проте методичні та методологічні аспекти законодавчого та аналітичного забезпечення управління інноваціями та інвестиціями на рівні підприємств мають недостатню увагу науковців. Залишаються дискусійними питання економічної сутності понять «інвестиційний ефект», «інновації», «інноваційний розвиток», «інноваційна діяльність».

Вивчення потребують методологічні питання щодо системи аналітичних показників, що характеризують інноваційний потенціал та інвестиційну активність суб'єктів господарювання, ефективність інноваційної діяльності, визначення впливу інвестицій на фінансовий стан підприємств та їх конкурентних позиції на ринку. Зміст окремих правових норм розкритий не в повній мірі. Збір даних проводився з використанням офіційних державних

джерел, статистичних матеріалів, аналіз яких виявив доступність освітніх послуг у поточних умовах соціально-економічних викликів та воєнних дій. При кількісному аналізі застосовано методи кореляційного аналізу, які виявили та визначили взаємозв'язки між рівнем фінансування, станом інфраструктури та ефективністю результатів.

Ключові слова монографічного видання*: економіка, інновації, інноваційні стадії, інноваційна політика, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, інноваційні процеси, інвестиції, джерела фінансування, державне регулювання, нормативно-правова база, промислові підприємства, інституційне регулювання, інвестиційно-інноваційна політика, цифровізація, економіка підприємства, підприємництво, інноваційне зростання, знання, інформаційне суспільство, економіка знань, приватно-державне партнерство, Інтернет-торгівля, електронна комерція, правове регулювання електронної торгівлі, електронний бізнес, соціальні мережі, принципи оподаткування електронної комерції, захист прав споживачів, Інтернет-технології.*

«Сучасна економічна освіта та наука
є невід'ємною частиною
новітньої української економіки»
(Левицький В.О.)

РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ

1.1. Історичні нариси та сучасний контекст цифровізації економічних процесів в Україні та світі

1.2. Економічна освіта та наука як основа інноваційного зростання

1.3. Освіта у філософському контексті та сучасному цифровому освітньому середовищі



1.1. Історичні нариси та сучасний контекст цифровізації економічних процесів в Україні та світі

Перехід суспільства до нової моделі розвитку в умовах цифровізації економіки потребує значних інституційних, технологічних та організаційних зусиль. З огляду на прискорення становлення інформаційної економіки, більшість розвинутих країн уже наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. розпочали цілеспрямовану політику цифрових перетворень: розробляли державні програми, формували спеціалізовані інституції, активно інтегрували досягнення науки й техніки у бізнес-процеси, систему публічного управління та соціальну сферу. Натомість країни, які несвоєчасно врахували технологічні, економічні, соціальні та інституційні передумови цифровізації, вимушені здійснювати прискорені системні трансформації, що охоплюють практично всі сфери суспільного життя.

Історико-концептуальна візія еволюції філософських ідей – від гуманізму до «цифрової гуманітаристики» та «цифрової філософії» – передбачає осмислення новітніх напрямів цифрових економічних наук, які набули високої актуальності, проте ще не повною мірою інституціоналізовані у соціально-економічній думці.

Під «цифровою гуманітаристикою» розуміють міждисциплінарний напрям розвитку соціальних, економічних і гуманітарних наук, представники якого поєднують методи цих дисциплін із інструментарієм програмування, інформатики та гнучкого менеджменту для аналізу впливу цифрових технологій на економічні та суспільні процеси Готфрід Вільгельм Лейбніц [4, с. 63-64].

Витоки процесів оцифрування у науково-історичному дискурсі нерідко пов’язують із формалізацією двійкових принципів числення, зокрема з розробкою двійкової системи, яку приписують Готфрід Вільгельм Лейбніц (1679 р.). Подальше осмислення й популяризація двійкового підходу в історичних джерелах асоціюється з працями Семюел Джонсон (1755 р.). Важливим етапом стала поява булевої алгебри (бінарної логіки), запропонованої Джордж Буль у 1847 р., яка заклала підґрунтя математичної та цифрової логіки й зберігає значущість у сучасних процесах оцифрування.

Подальший прикладний розвиток цих ідей пов’язують із застосуванням булевої алгебри в телекомунікаціях, що традиційно асоціюється з ім’ям Клод Шеннон. У 1940 р. Джон Вінсент Атанасов разом із Кліффорд Беррі описав і згодом реалізував цифрову обчислювальну машину. Водночас у 1943 р. компанія Western Electric (США) запровадила цифрову технологію передавання голосу SIGSALY, яку використовували для захищеного зв’язку між союзниками під час Другої світової війни [9, с. 26].

Одним із перших філософів, хто спробував концептуально осмислити феномен цифровізації та медіатизованої реальності, був Жан Бодріяр – теоретик постмодернізму, пов’язаний із Université Paris Nanterre, який розвинув уявлення про «гіперреальність» як характеристику медійного капіталізму та символічних механізмів сучасного суспільства (народився 1929 р. у Реймс).

Жан Бодріяр у межах постмодерністської парадигми розробив концепт гіперреальності медійного капіталізму, у якій соціальна дійсність дедалі більше опосередковується «машинними» процесами, потоками інформації та симулякрами. Симулякри в такому прочитанні виступають не лише знаковими замінниками реального, а й своєрідними стереотипізованими матрицями, що забезпечують людині можливість орієнтування у сконструйованому, віртуалізованому середовищі, яке зберігає лише правдоподібну подібність до «оригіналу».

Постмодерн мислиться як масштабний процес «втрати сенсу», у межах якого руйнуються історичні наративи та телеологічні (фіналістичні) уявлення: первинність оригіналу нівелюється, натомість домінує модель копії. Відтак формується простір, перенасичений знаками, абстракціями та символами, що репрезентують радше відсутність реального існування відповідних феноменів, ніж їх фактичну присутність. Унаслідок заміщення образів природи, людини та соціуму виникає ірреальний символічний світ, у якому множинність знаків актуалізує колізійність істини. Інформаційна насиченість зростає, проте частка емпірично достовірного змісту зменшується; у підсумку індивід функціонує в інформаційно заповненій гіперреальності, що підкреслює парадоксальність медійного капіталізму [4, с. 57].

Сучасний етап цифрової трансформації пов’язують із процесами, що активізувалися у 2010-х рр. і тривають дотепер: відбувається повсюдне переведення аналогових і ручних систем у цифровий формат, а цифрова трансформація утверджується як організаційний процес прийняття та впровадження цифрових технологій з метою створення нових або модифікації наявних продуктів, послуг і операцій. Така трансформація реалізується через наскрізну інтеграцію цифрових рішень у всі основні сфери бізнесу, змінюючи логіку управління, структуру процесів і механізми створення цінності. На думку Дідьє Бонне, Джордж Вестерман та Ендрю МакАфі, суспільство входить у «третю хвилю» цифрової трансформації. У науковій літературі часто виокремлюють три базові стадії глобального цифрового розвитку: оцифрування (конвертація у цифровий формат), цифровізацію (використання цифрових технологій у процесах) та цифрову трансформацію (глибинні зміни під впливом цифрових технологій) [9, с. 27].

Під цифровою економікою зазвичай розуміють економічну діяльність, що ґрунтується на застосуванні цифрових технологій і охоплює не лише програмні рішення, а й виробництво та споживання електронних товарів і послуг, сформованих у межах електронної комерції та електронного підприємництва. Водночас цифрова економіка не є автономною щодо «матеріальної» основи: її функціонування залежить від реального сектору та сировинної бази, виробництва, яке трансформує ресурси у продукцію, а також від сільського господарства, транспорту й логістики як інфраструктурних передумов економічного обміну [6].

Основним детермінантом цифровізації економіки виступає зростання транзакційного сектора, який охоплює державне управління, консалтинг та

інформаційне обслуговування, оптову й роздрібну торгівлю, фінансові послуги, а також надання комунальних, персональних і соціальних послуг. У провідних країнах частка такого сектора перевищує 70% національного ВВП, що зумовлює інтенсифікацію обміну даними та підвищення ролі інформаційних потоків у відтворювальних процесах. За умов зростання диверсифікації та динамічності економіки збільшується обсяг унікальних даних, які циркулюють як усередині держави, так і поза її межами, що, своєю чергою, спричиняє зростання інформаційного трафіку в національних економічних системах.

Відповідно, цифрова економіка найбільш результативно функціонує на ринках із значною кількістю учасників та високим рівнем упровадження ІКТ-послуг, що забезпечує масштабованість цифрових рішень і зниження транзакційних витрат [64, с. 43].

Для забезпечення безперервності цифровізації економіки Україна Уряд України передбачає комплекс заходів, спрямованих на зменшення регуляторного й адміністративного навантаження на бізнес та розширення інструментарію підтримки малого і середнього підприємництва. Зокрема, акцент робиться на впровадженні ризик-орієнтованих підходів до регулювання доступу до ринку на основі цифровізації та інтеграції, а також на розширенні доступу до ринків збуту продукції з високою доданою вартістю, включно із забезпеченням повнішої інтеграції до ринків Європейський Союз та G7.

Поряд із цим задекларовано перехід до інноваційної моделі розвитку із широким застосуванням цифрових технологій, створення умов для експорту, підтримку розвитку інноваційних економічних технологій, формування системи стимулювання інновацій через визначення пріоритетів, податкові стимули для підприємців-початківців та цільове (пріоритетне) кредитування територій інноваційного розвитку, а також удосконалення механізмів захисту прав інтелектуальної власності. У підсумку розвиток цифрової економіки потребує формування якісно нового інноваційного соціально-економічного рівня, для якого характерним є зміщення акценту від первинної обробки та споживання матеріальних ресурсів (речовини й енергії) до виробництва, оброблення та споживання інформації, що зумовлює трансформацію виробничої сфери, соціальних інститутів, економічних відносин і бізнес-моделей [5].

На сучасному етапі інформація посідає провідне місце серед ресурсів розвитку та виступає стимулювальним чинником економічних і соціальних трансформацій. Вона має високу цінність як для окремої особи, так і для суспільства загалом, а однією з її визначальних властивостей є практична необмеженість повторного використання. Реалізуючи політику діджиталізації, уряди враховують наявність «цифрового розриву», зокрема складність адаптації старших вікових груп до нових технологічних практик; водночас цифрові сервіси поступово охоплюють дедалі ширші верстви населення. В Україні політика цифровізації стикається з низкою системних проблем, серед яких основними є дефіцит кваліфікованих фахівців та недостатність стимулів для їх професійної реалізації в межах національного ринку праці. Окремої уваги потребує кібербезпека, оскільки без належної системи захисту даних і критичної

цифрової інфраструктури подальше масштабування цифрових рішень втрачає прикладну доцільність і підвищує ризики для суб'єктів економічної діяльності [6].

Проєктне фінансування за програмою «Цифрова Європа» структуровано за п'ятьма базовими напрямами: штучний інтелект, високопродуктивні обчислення, передові цифрові технології, хмарні сервіси та впровадження цифрових технологій у бізнесі й суспільстві, кібербезпека (зокрема для країн-членів Європейського Союзу). У стратегічних прогнозах передбачалося поступове зростання частки цифрової економіки у ВВП України: у 2019 р. її питома вага становила 4,3%, у 2020 р. – 5,3%. Водночас у 2022 р. темпи цифровізації істотно уповільнилися внаслідок повномасштабної війни, що негативно позначилося на відповідних макропоказниках. Попри це, очікується відновлення позитивної динаміки, зокрема прогнозне зростання частки цифрової економіки у ВВП до 7,7% у 2024 р. У довгостроковому горизонті цифровізації (2026–2032 рр.) пріоритетом може стати розбудова передової інфраструктури даних для вимірювання цифрової економіки, з урахуванням потенційної інтеграції України до Європейської статистичної системи (ESS), орієнтованої на підтримку політики, заснованої на фактичних даних [5].

Водночас слід відзначити, що модель цифрової економіки в Україні має відмінності від «класичного» підходу, оскільки державна політика переважно фокусується на створенні функціональних сервісів для збирання та обробки інформації про різні об'єкти й процеси. Однак така логіка не завжди спричиняє глибинні зміни у проєктуванні, виробництві, збуті та експлуатації відповідних об'єктів, тобто не забезпечує повного циклу промислової цифрової трансформації. Простежується й те, що цифровізація недостатньо охоплює промисловий сектор, що стримує прискорення технологічного оновлення та консервує технологічне відставання. Важливою проблемою залишається нерівномірність впровадження цифрових технологій між галузями: логістика, фінансово-банківські послуги та зв'язок демонструють рівень застосування ІКТ, співставний із практиками провідних міжнародних компаній, тоді як низький рівень цифровізації, наприклад, у гірничій промисловості корелює зі зниженням продуктивності праці в цій сфері [64, с. 40].

Після початку війни український бізнес зазнав істотних втрат, однак ІТ-сектор виявився відносно стійкішим порівняно з багатьма іншими галузями, що пояснюється його мобільністю та здатністю значної частини команд працювати віддалено. Перехід ІТ-сфери у дистанційний режим став чинником підтримки операційної безперервності та сприяв збереженню динаміки цифрових змін. У цьому контексті війна, попри руйнівні наслідки для економіки, одночасно виступила каталізатором переосмислення управлінських практик і прискорення цифрових трансформацій, перетворюючи цифровізацію на один із дієвих інструментів підтримки економічної стійкості України [65, с. 328].

Інноваційний розвиток у сучасній економіці дедалі більше ґрунтується на впровадженні цифрових технологій, що забезпечують появу нових бізнес-моделей і трансформацію ланцюгів створення вартості. Водночас, як зазначають

дослідники, в Україна рівень витрат підприємств на розроблення нових технологій і продуктів, а також обсяги інвестицій в інноваційну діяльність залишаються недостатніми. Характерною рисою цифровізації національної економіки є її регіональна нерівномірність: інтенсивність цифрових перетворень значною мірою детермінована територіальними відмінностями, а близько 80% державних витрат концентрується у десяти найбільших областях. За таких умов системне впровадження цифрових рішень на національному та регіональному рівнях може стати інструментом виходу з кризи й скорочення розриву в цифровому розвитку порівняно з провідними країнами світу.

Порівняльний огляд зарубіжних практик демонструє, що інституційна спроможність та послідовність державної політики є визначальними передумовами успішної цифрової трансформації. Так, у Велика Британія профільні органи державної влади координують цифрові перетворення та стимулюють широке використання хмарних рішень і розвиток інфраструктури даних (зокрема дата-центрів). У Данія реалізується середньострокова стратегія цифрового державного управління та електронних послуг, у межах якої електронна взаємодія з державою має обов'язковий характер, функціонує цифрова пошта, а переважна частка громадян використовує персональні цифрові поштові скриньки для комунікації з органами влади. У Німеччина реалізуються програмні ініціативи переходу до цифрової економіки, орієнтовані на розгортання цифрових засад у виробництві для підвищення стійкості до кризових явищ XXI ст. У США створено спеціалізовані інституції, спрямовані на розвиток цифрового виробництва та інноваційного дизайну як одного з основних напрямів сучасної цифрової економіки [3, с. 320-322].

У межах Європейський Союз простежуються результати реалізації стратегічних рамок цифрового розвитку, зокрема «Європа 2020» та «Цифрового порядку денного для ЄС», зорієнтованих на масштабування інтернет-технологій і максимізацію потенціалу ІКТ для бізнесу, освіти та суспільних комунікацій. Ініціативи цифрової трансформації промисловості (Digital Initiative for Digital Industry Transformation) фокусуються на низці пріоритетних сфер, зокрема медіа, логістиці, енергетиці, споживчих товарах, автомобілебудуванні та охороні здоров'я.

Важливою рамкою виступала також стратегія Єдиного цифрового ринку, яка передбачала комплекс ініціатив щодо розвитку онлайн-платформ, економіки даних і кібербезпеки, поліпшення доступу до цифрових товарів і послуг та формування середовища для більш повного використання переваг цифрової економіки в ЄС. Паралельно цифровізаційні проєкти поширювалися й на інші галузі, зокрема видобувні, хімічні, авіаційні, страхові та телекомунікаційні сегменти, а також на готельний бізнес і сферу послуг [3, с. 322].

З економічного погляду масова цифровізація зумовлює структурні зрушення: зростає роль торгівлі та сервісів, а цифрові платформи сприяють формуванню глобальних торговельних мереж, здатних масштабувати збут на міжнародні ринки. Для виробників це відкриває нові канали монетизації та потенційно значні економічні вигоди. Показовими є приклади диверсифікації та

розширення ринків збуту провідних цифрових корпорацій: Apple та Google інтегрували свої технологічні рішення у транспортні засоби, розширивши присутність у суміжних індустріях і поглибивши партнерства з автомобільними транснаціональними компаніями; Amazon еволюціонувала від вузькоспеціалізованого книжкового сервісу до диверсифікованого роздрібного конгломерату. У підсумку «цифрові» компанії дедалі частіше виступають основними драйверами глобалізації як у торгівлі, так і в організації виробничих ланцюгів.

Відповідні зміни трансформують і природу конкурентної взаємодії та модель фірми: поряд із традиційною логікою «виробництво — реалізація» зростає значущість довгострокового планування й організації науково-виробничого циклу в конкретних сегментах ринку, мережевої взаємодії контрагентів (кластерів), контрактної координації постачань і сервісів. За таких умов застосування аутсорсингу розглядається як інструмент оптимізації витрат і концентрації ресурсів підприємства на основних напрямах розвитку, що підвищує його стратегічну гнучкість [66].

Сучасній світовій економічній системі властиві диспропорційність і структурні дисбаланси, зумовлені нерівномірним розподілом факторів виробництва та відмінностями в доступі до ресурсів розвитку. В умовах поширення глобальної цифровізації дефіцит інформаційних ресурсів і технологій посилює явище «цифрового розриву», що відтворює асиметрії між країнами та секторами.

Світова економіка увійшла в активну фазу цифрових перетворень, орієнтованих на прискорення економічного зростання, підвищення продуктивності та формування нових видів економічної діяльності. За прогнозними оцінками, до 2025 р. обсяг цифрової економіки може сягнути 23 трлн дол. США (близько 23,3% світового ВВП). Поглиблення цифровізації особливо помітне у фінансовій сфері, насамперед у цифровому банкінгу. До основних тенденцій трансформації глобального фінансового порядку належать: розвиток цифрових валют центральних банків, інституційне визначення правового статусу та режимів регулювання операцій із криптовалютами на національному й міжнародному рівнях, а також розширення практик використання криптоактивів і цифрових валют у міжнародних розрахунках [65, с. 320-329].

Відповідно, цифровізація економіки Україна відбуватиметься незалежно від рівня прямої державної підтримки; однак скорочення наявного розриву між національним рівнем цифрового розвитку та практиками провідних країн має розглядатися як державний пріоритет. Це передбачає розширення доступу до цифрових технологій, розбудову ефективної цифрової інфраструктури, реалізацію державних програм цифровізації основних сфер суспільства, впровадження у виробничі процеси технологій Індустрії 4.0, а також системне навчання персоналу відповідно до вимог цифрової економіки. У сучасних умовах цифровізація перетворилася на один із базових чинників, що визначає конкурентоспроможність країн і підприємств на світових ринках.

1.2. Економічна освіта та наука як основа інноваційного зростання

На пояснення і розв'язання сучасних суспільних викликів наука й освіта мають настільки визначальне значення, що своєчасне виявлення та подолання актуальних проблем у цих сферах безпосередньо впливає не лише на розвиток науково-освітнього комплексу, а й на динаміку та конкурентоспроможність національної економіки загалом. У цьому контексті дослідження взаємозв'язку економічної науки й освіти дедалі частіше здійснюється в межах спеціалізованого напряму наукових студій – економіки науки, яка аналізує ресурси, інституційні механізми та результативність наукової діяльності, а також її вплив на інноваційні процеси й економічне зростання.

У науковій літературі наголошується, що освіта та наука виступають основними драйверами формування людського капіталу, генерації знань і трансферу технологій, а відтак – визначальними чинниками реалізації інноваційних змін та адаптації економіки до технологічних викликів. Значна кількість дослідників підкреслює вагому роль науково-освітньої сфери в забезпеченні інноваційної спроможності суспільства, що потребує систематизації їхніх підходів і висновків (табл. 1).

Таблиця 1

Погляд науковців на роль освіти та науки

Науковець	Погляд на роль освіти і науки
Вільям Петті	Знання і навички вважав частиною багатства людини і суспільства в цілому. Розглядав можливості вартісної оцінки людини з огляду на її корисні властивості
Адам Сміт	Стверджував, що вкладений капітал у розвиток знань і майстерності має давати прибуток
Давід Рікардо	Витрати на освіту відносив до витрат на відтворення робочої сили. Вважав, що розмір заробітної плати залежить від рівня витрат на освіту і навчання, від рівня здібностей робітників і службовців до праці
Карл Маркс	Стверджував, що сукупність потреб, здібностей, творчих обдарувань і ступінь вправності людей є справжнім багатством суспільства
Альфред Маршалл	Вважав, що підвищення рівня освіти працівника призводить до зростання його продуктивності праці, а також до зростання продуктивності праці тих, хто працює поруч з ним. Наголошував на активній і визначальній ролі держави у розвитку освіти
Елвін Тоффлер	Доводить, що для економічного розвитку, найважливішим ресурсом є знання і вони невичерпні. Із зростанням кількості людей, які звертаються до знань, зростає обсяг наявних знань
Деніел Белл	Основною інституціональною цінністю суспільства вважав науку та знання
Майкл Портер	Вважав освіту дуже важливим інструментом держави для підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни. А для того, щоб вона стала реальною конкурентною перевагою, необхідні високі освітні стандарти, поєднання теоретичної підготовки з практичним навчанням, існування у країні різних навчальних закладів, тісна співпраця навчальних закладів з підприємствами, вагомі внески компаній у професійну підготовку своїх працівників
Роберт Солоу	Довів, що понад 80% зростання виробництва забезпечується за рахунок НТП

Джерело: складено авторами на основі [68, с.7]

Більшість науковців акцентують, що наука й освіта відіграють визначальну роль в організації науково-технічного прогресу, формуванні інноваційних викликів і стимулюванні розвитку інноваційної економіки як на рівні окремих країн, так і у глобальному вимірі. Це зумовлено тим, що саме науково-освітня сфера забезпечує відтворення людського капіталу, генерацію нових знань, підготовку кадрів для високотехнологічних секторів та механізми трансферу результатів досліджень у практику.

Сьогодні спостерігаються суттєві зрушення у структурі факторів економічного зростання: провідні позиції дедалі виразніше посідають інформація та знання, матеріалізовані у нових продуктах, технологіях їх виготовлення, сучасних методах управління виробництвом і збутом, а також у формах організації соціально-економічних процесів. Завершення п'ятого технологічного укладу та розгортання четвертої промислової революції прискорюють темпи НТП, ініціюють масштабні зміни практично в усіх сферах діяльності та надають їм перманентного характеру. За таких умов конкурентоспроможність організацій і національних економік дедалі більше визначається здатністю створювати, накопичувати й ефективно використовувати актуальні знання, що дає змогу оперативно ідентифікувати та посилювати порівняльні конкурентні переваги, а також узгоджувати внутрішній потенціал інноваційного розвитку із зовнішніми чинниками – ринковими можливостями та загрозами.

Практика лідерів економічного зростання на різних рівнях узагальнення (держава, галузь, підприємство) підтверджує, що їхній успіх значною мірою забезпечується цілеспрямованим управлінням процесами продукування і використання знань. У цьому контексті наявність ефективної системи управління знаннями розглядається як один із основних чинників швидкої адаптації до змін середовища, проактивного «програмування» необхідних трансформацій, забезпечення високої конкурентоспроможності та стійкого розвитку на національному й міжнародних ринках [69, с. 231-232].

Слід підкреслити, що продукування знань у межах організації передбачає наявність і розвиток креативного потенціалу персоналу, а також спроможність його реалізувати й посилювати. Вирішальною передумовою цього є формування інноваційно-сприятливого середовища, базисом якого виступає інноваційна культура організації. У наукових працях обґрунтовується, що інноваційна культура є складовою інтелектуального капіталу організації, зокрема її організаційного капіталу, який, своєю чергою, входить до структури потенціалу інноваційного розвитку (ПІР).

У дослідженнях українських і зарубіжних авторів також наголошується на емоційно-інтелектуальних компонентах сучасних систем управління знаннями, що значною мірою залежать від морально-психологічного клімату та корпоративної культури. Позитивний емоційний фон у взаємодії персоналу організації-інноватора здатний активізувати прояви креативності та підтримувати її розвиток.

У цьому контексті інноваційна культура, з-поміж іншого, формує такі

емоційні й поведінкові настанови, які підсилюють інноваційну активність. Її мотиваційна складова дає змогу враховувати та посилювати внутрішні спонукальні мотиви інноваторів різних типів, зокрема: прагнення професійного визнання і кар'єрного зростання, відчуття затребуваності знань і досвіду; орієнтацію на творчість та ініціативність за умов суспільної й організаційної підтримки інновацій; потребу у свободі праці та творчості без надмірних політичних, релігійних, бюрократичних чи інших обмежень; мотивацію іміджу першовідкривача за наявності правової захищеності авторських прав; очікування матеріальної винагороди за результати праці; зацікавленість в інноваційному підприємництві через участь у прибутку; потребу в психологічному комфорті, що передбачає толерантність колег і керівництва та гарантії зайнятості; прагнення публічного визнання й соціальної оцінки з боку професійної спільноти, керівництва та ширшого загалу [69, с. 233-234].

Попри відсутність повної наукової узгодженості щодо визначення сутності та основних характеристик сучасного етапу економічного розвитку, очевидним є те, що економіка XXI століття, яку часто описують як економіку знань, пов'язується з домінуванням інновацій, матеріалізованих у вигляді нових, високоефективних, наукоємних технологій, товарів і послуг. Водночас економіка знань не зводиться до абстрактного «обігу знань» і не замінює ними реальний виробничий сектор. Її сутність полягає у формуванні якісно нового способу використання знань і механізмів їх упровадження в практичну діяльність. Хоча, на думку низки дослідників, перехід до цієї моделі ще перебуває на етапі становлення, вона розглядається як реальна альтернатива як вузькоіндустріальній, так і сировинній моделі розвитку. Генезис, еволюція та динаміка економіки знань в Україні визначаються загальносвітовими тенденціями її формування, однак порівняно з провідними країнами Україна поки що перебуває на недостатньо зрілій стадії розвитку такої моделі.

Сутність економіки знань більш повно розкривається через розширене трактування цього феномена, відповідно до якого економіка, заснована на знаннях, поєднує ознаки постіндустріальної, глобальної, мережевої, інформаційної та інноваційної економіки. Такого висновку підводять домінантні тенденції та процеси, властиві економіці знань. Її постіндустріальний вимір, зокрема, пов'язують із суттєвими зрушеннями у структурі зайнятості та виробництва: змінюється співвідношення між матеріальним промисловим виробництвом і сферою послуг, а частка останньої істотно зростає (у найрозвинутіших державах – приблизно до 80% зайнятих).

Перетворення інтелекту на провідний ресурс суспільного розвитку та становлення економіки знань стали можливими внаслідок масштабних змін у виробничій і соціокультурній динаміці сучасного світу, найбільш виразним проявом яких є інформаційна революція та сформоване нею інформаційне суспільство. Глобалізаційні процеси, поглиблення взаємозалежності національних економік на основі сучасних інформаційних технологій і міжнародних комунікаційних систем, а також прискорений розвиток науки, результати якої є водночас продуктом і предметом творчої

високоінтелектуальної праці, визначають контекст, у якому інформація та знання набувають стратегічного значення, окреслюючи траєкторії майбутнього розвитку людства.

За масштабом, інтенсивністю впливу та здатністю проникати в усі сфери життєдіяльності сучасні інформаційні потоки не мають історичних аналогів. Інноваційність у виробництві, технологічних рішеннях, освіті та сфері послуг набуває рис стійкої норми, що зумовлює якісне оновлення не лише матеріально-виробничої бази, а й соціально-економічних відносин, культурних практик та міжособових взаємодій. У підсумку трансформуються й вимоги до особистості: актуалізується потреба в здатності оперативно адаптуватися до змін, засвоювати, генерувати та поширювати знання, а також розвивати творчий потенціал у нових економічних умовах [70, с. 1].

Формування постіндустріальної економіки проявляється не лише поступовим зміщенням акцентів від моделі, заснованої на виробництві матеріальних благ, до моделі, де найбільш важливу роль відіграє виробництво й застосування знань. Визначальним стає становлення середовища, у якому зростає цінність інтелектуальної праці; технології посилюють глобальну конкуренцію; інновації набувають більшої ваги, ніж масштабування масового виробництва; інвестиційні потоки швидше спрямовуються у нові концепції та рішення, ніж у розширення традиційної матеріально-технічної бази. За таких умов вирішального значення набуває якість людського капіталу, який у сучасній економіці знань виступає одним із основних драйверів економічного зростання будь-якої країни [70, с. 8].

Перетворення знань і людського капіталу на домінантний чинник цивілізаційного розвитку зумовило зростання ролі освіти як найбільш важливого механізму поширення знань та посилило її взаємозв'язок із економічними процесами. Динамізм сучасної цивілізації, підвищення значущості особистості, інтелектуалізація праці та прискорення технологічних змін актуалізують перехід від парадигми «освіта на все життя» до концепції «освіта впродовж життя», що формує нові вимоги до якості трудових ресурсів.

В умовах економіки знань освіта має подвійний характер: з одного боку, вона функціонує як товар або приватне благо, розподіл якого значною мірою визначається ринковими механізмами; з іншого – як суспільне благо, доступ до якого має бути забезпечений для кожної особи. У першому випадку освіта приносить індивідуальну користь, адже людина інвестує у навчання власні ресурси – час і кошти – з метою підвищення компетентностей та можливостей на ринку праці. У другому випадку освіта виконує суспільну функцію, оскільки сприяє соціально-економічному та культурному розвитку через формування інтелектуального потенціалу суспільства.

Відповідно, вибір оптимальної траєкторії розвитку системи освіти, призначенням якої є духовний розвиток особистості, збереження й примноження знань, у сучасних ринкових умовах потребує узгодження ринкової стратегії її функціонування з гуманітарно-культурною місією освіти. Це зумовлює необхідність раціонального поєднання ринкових і державних механізмів

управління освітньою сферою та збалансування ефективності з принципами доступності й суспільної значущості [70, с. 10].

У науковій літературі проблематика інновацій зазвичай концентрується на таких питаннях, як формування національних інноваційних систем, стимули до поширення інновацій, включно із захистом прав інтелектуальної власності, а також роль держави у підтримці інноваційних процесів.

У цьому контексті особливої уваги набувають інноваційні моделі розвитку економіки знань, пов'язані із системами відкритого знання (відкритого контенту), які трактуються як ідеологія та методологія генерування, поширення й споживання знань.

Ініціативи відкритої науки реалізуються у формах відкритих проєктів, веб-журналів, публічних платформ, відкритих книг, мережевої літератури, міжперсональних мереж, банків ідей, дискусійних форумів, середовищ обміну особистим знанням та відкритих освітніх екосистем. Такі системи не обмежуються жорсткими рамками традиційних режимів інтелектуальної власності, оскільки приватні ринки нерідко є неефективними у виробництві окремих форм знання. Тому суспільне виробництво знань організовується відповідно до специфічних норм, які можна охарактеризувати як «норми відкритого знання».

Знання часто набуває статусу суспільного ресурсу через оприлюднення у формі наукових публікацій, а в багатьох країнах його відтворення підтримується суспільним фінансуванням на основі тісної взаємодії науки та вищої освіти. Кооперація в межах відкритого контенту ґрунтується на вільній співпраці творчих індивідів у рамках соціального виробництва, що супроводжується тенденцією до позаекономічних мотивацій взаємодії, домінування неієрархічних форм організації та розширення мережевої наукової кооперації. Відкриті проєкти здатні залучати велику кількість учасників і формувати нові типи колективного знання, зокрема у форматі електронних енциклопедій [71, с. 143-144].

Відкритий контент забезпечує не лише консолідацію інтелектуальних ресурсів у віртуальних співтовариствах, а й створює організаційні інструменти для упорядкування та координації бізнес-процесів, тобто для практичного функціонування економічної системи. Це, зокрема, проявляється у становленні неієрархічних, однорангових партнерських взаємодій, запровадженні принципів відкритого членства в альянсах та забезпеченні публічності процесів створення продукту.

За таких умов управління дедалі більше орієнтується на дотримання рівних прав учасників і користувачів, підтримання життєздатності проєктів у режимі відкритого входу, можливість масштабування кількості учасників без суттєвих організаційних бар'єрів, а також на формування дієвих механізмів комунікації. У сукупності це спрямовано на підвищення результативності колективного виробництва нематеріальних соціально значущих цінностей, насамперед інформації та знань. Економічний ефект моделі відкритого контенту дослідники пов'язують із вільною кооперацією та повторним використанням результатів: зі зростанням кількості учасників, залучених до створення контенту, знижується

середня вартість кінцевого продукту в розрахунку на одного учасника, що підсилює ефекти масштабу й мережеву віддачу [71, с. 144].

Проведений аналіз особливостей сучасного етапу становлення економіки знань в Україні дає підстави сформулювати низку практичних рекомендацій щодо вдосконалення цього процесу:

– забезпечення фінансової та організаційної підтримки наукоємних галузей, диверсифікація напрямів досліджень і виробництва відповідно до пріоритетів розвитку нових технологій (енергозбереження, екологічна модернізація тощо), розширення практик співфінансування державою науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, що виконуються на замовлення бізнесу за пріоритетними напрямами;

– формування механізмів страхування інноваційних ризиків і ризиків діяльності високотехнологічних підприємств з метою активізації залучення недержавних коштів і підвищення фінансової стійкості наукоємних секторів;

– упровадження системи податкових стимулів для нарощування інноваційної активності підприємств, зокрема через зниження податкового навантаження для суб'єктів малого бізнесу та застосування часткового або повного звільнення від оподаткування прибутку, що спрямовується на впровадження нових технологій;

– удосконалення правового механізму захисту інтелектуальної власності, зокрема шляхом нормативного визначення порядку передачі державою прав на результати інтелектуальної діяльності, створені за рахунок коштів державного бюджету, підвищення рівня правового захисту таких результатів і посилення відповідальності за порушення відповідних прав;

– структурне оновлення сфери послуг через диверсифікацію її сегментів та зростання частки телекомунікаційних, фінансових, консультаційних та інших знаннєємних послуг за рахунок розвитку несировинних секторів економіки.

Отже, визначальною ознакою економіки, заснованої на знаннях, є її інноваційна спрямованість. Результативність інноваційного процесу значною мірою залежить від того, наскільки узгоджено взаємодіють основні суб'єкти інноваційної системи як елементи колективного механізму створення, поширення та використання знань.

Водночас інновації нерідко впливають на економічну ефективність підприємства опосередковано та з часовими лагами, унаслідок чого інноваційна сфера часто характеризується проявами «провалів ринку». За цих умов запит на інновації формується не лише на рівні окремих підприємців чи менеджерів, а відтворюється економічною системою загалом як суспільна потреба в оновленні та технологічному розвитку. Відповідно, стимулювання розвитку економіки знань потребує спеціалізованої державної політики та інструментів підтримки.

У цьому контексті важливою передумовою виступає взаємодія держави і приватного сектору у форматі державно-приватного партнерства, оскільки науково-технічний прогрес та інновації ґрунтуються на складній системі взаємозв'язків між суб'єктами виробництва і споживання знань, управлінні потоками знань та забезпеченні їх практичного застосування.

1.3. Освіта у філософському контексті та сучасному цифровому освітньому середовищі

Серед наявних галузей знань про людину освіта вирізняється активним залученням напрацювань педагогічної думки, методологічною багатоваріантністю та різноманіттям підходів до визначення її ідеалів і цілей. У сучасному науковому дискурсі філософію освіти інтерпретують по-різному: як специфічний різновид прикладної філософії; як складову загальної педагогіки або її методологічний вимір; як самостійну сферу наукового знання; а також як узагальнену теорію людини й світу, що задає світоглядні та ціннісні рамки освітнього процесу.

У межах даного дослідження акцент робиться на проблемі актуалізації історичної освіти в умовах утвердження інформаційної цивілізації, що зумовлює потребу в розробленні способів екстраполяції філософських ідей та методологічних підходів на практику навчання й виховання.

Актуальність порушеної проблематики визначається специфікою трансформацій сучасної освіти та супутніми змінами філософських уявлень про історію й педагогіку, які потребують осмислення на основі новітніх теоретико-методологічних позицій. У контексті інформаційної революції відбувається перегляд статусу раціональних форм знання у структурі пізнавальної діяльності людини, що супроводжується кризою класичних освітніх концепцій і посиленням технологічного впливу на освітні практики, зокрема через стрімке поширення систем штучного інтелекту.

За таких умов виникає необхідність оновлення інструментарію пізнання та навчання, формування нових вимог до змісту й організації освітнього процесу, а також стимулювання парадигмального переосмислення освіти з урахуванням викликів цифрового середовища.

Водночас зазначена тематика зберігає високий рівень дискусійності та потребує подальших досліджень, спрямованих на глибше розуміння механізмів поєднання традицій гуманітарного знання з новітніми суспільними процесами, що визначають логіку розвитку освіти в умовах інформаційної цивілізації.

Філософія освіти, з огляду на власне призначення, має оперувати категорією «духу епохи» як інтегральним культурно-історичним контекстом, що існує незалежно від індивідуальної свідомості, але водночас реалізується через неї – через відчуття, рефлексію та практики мислення. Людина засвоює цей контекст, мислить у його категоріях і відтворює їх у культурно-освітній реальності через матеріальну й духовну діяльність.

Унаслідок цього суб’єкт існує в межах епохи як її учасник і представник: дистанціювання від домінантних смислів призводить до втрати зв’язку з актуальним історичним контекстом (орієнтації на застарілі уявлення), тоді як випередження часу може надавати позиції «провісництва» щодо майбутніх тенденцій.

У такій інтерпретації «дух епохи» постає як чинник, що задає горизонти життєвого та культурного самовизначення, а підготовка до життя здійснюється

через релігію і науку, культуру й мистецтво, освіту та інші форми духовного буття. Відповідно, концепт «філософії духу (епохи)» задає методологічну основу філософії історичної освіти, яка дає змогу організовувати її форми і зміст у відповідності як до історичної традиції, так і до актуальних викликів часу [72, с. 57].

Сучасні дослідження філософсько-педагогічної думки минулого дедалі виразніше окреслюють прагнення до виокремлення спеціалізованого предметного напряму в межах історико-філософської науки – філософії історичної освіти. Імпульсом до такого виокремлення, зокрема, стала поява від початку XX століття дисциплінарного поля філософії освіти. Значущість аналізу філософсько-педагогічних дискурсів минулого зумовлюється потребою відтворення їх автентичних змістових і формальних характеристик, без підміни історичних смислів сучасними інтелектуальними конструкціями. Тут виникає методологічна дилема: наявність сформованої дисципліни може спонукати до проєкції її категоріального апарату на минулі епохи, створюючи ризик «пастки модернізації».

Водночас історико-філософський аналіз не може зводитися до пасивної реконструкції: доречно враховувати тезу Поля Рікера про те, що історик, який не шукає нового смислу, втрачає сенс власної діяльності. Саме тому в межах сучасної філософії історичної освіти окреслюються формати філософсько-педагогічної доцільності, які, з одного боку, дозволяють уникати нав’язування сучасних схем минулому, а з іншого – допомагають виявляти історичні аналоги та закономірності, релевантні сучасним освітнім практикам [11, с. 11].

Освіта, передусім університетська, у цьому контексті має орієнтуватися на розвиток універсальних здібностей здобувачів, формування автономного мислення, здатності здійснювати власний інтелектуальний вибір і зберігати стійкість до ідеологізації з боку політичних акторів, викладацьких авторитетів чи соціального тиску. Водночас сучасний освітній простір зазнає впливу феноменів симулякризації: посилюється увага до формальної еквівалентності дипломів як символічних маркерів знань, що породжує ризики зниження довіри до освітньо-культурного середовища університетів. Додатковим викликом є необхідність постійного оновлення знань і навчальних практик у зв’язку з розвитком глобальних електронних систем, цифрових технологій і кіберпростору.

У цьому вимірі концепція ЮНЕСКО щодо розвитку суспільства, заснованого на знаннях, акцентує увагу на феноменах «цифрової солідарності» та «цифрового розриву», які відображають нерівність інформаційного забезпечення різних країн у сферах економіки, освіти, політики, медицини тощо. Паралельно відбувається розширення технологічного горизонту завдяки розвитку 3D-комунікацій, голографічних рішень та тривимірного моделювання, які формують нові умови для комунікації, навчання й репрезентації людини у цифровому середовищі [73, с. 130-131].

Осмислення освітніх процесів професійними істориками набуває власне педагогічного характеру тоді, коли предметом аналізу стають освіта та

виховання. Водночас спрямування дослідження на історико-педагогічну проблематику не нівелює його філософської природи, оскільки воно зберігає притаманні філософії категоріальний апарат і методи пізнання. За таких умов історик, методологічно вкорінений у філософію освіти, здатний інтегрувати сучасні міждисциплінарні концептуальні конструкції в ідейний простір минулого та визначати предмет дослідження як педагогічно спеціалізоване історико-філософське мислення. Подібна позиція відкриває можливість формування нових форм історичного філософсько-педагогічного аналізу, які водночас враховують історичну специфіку освіти, зосереджену передусім на реконструкції перебігу подій і їх наслідків. Відтак закономірним є розгляд предмета в динаміці, а історичного філософсько-педагогічного мислення – як методологічного мосту між філософською та педагогічною складовими дослідження [11, с. 14].

Інтелектуальній історії притаманна безперервна взаємодія філософії та педагогіки, оскільки педагогічні системи зазвичай ґрунтуються на певних філософських засадах, а філософські концепції, своєю чергою, набувають практичного втілення через педагогічні принципи та освітні ідеї. У цьому сенсі філософія, педагогіка й історія постають взаємопов’язаними сегментами культури, науки та духовного життя суспільства, об’єднаними спільною антропологічною спрямованістю: вони досліджують людину, процеси формування її духовного світу й загальної культури, а також підготовку до життя. Відповідно, у центрі уваги постає проблема синтезованого поєднання функцій історичної освіти, яка змінюється залежно від просторово-часових умов та соціокультурних контекстів [72, с. 7].

Філософія історичної освіти за такого підходу розглядається не лише як аналітична рефлексія над освітнім процесом, а як активна інтелектуальна практика – дія і запитування, спрямовані на всебічне розкриття внутрішніх творчих потенціалів як індивіда, так і різних мікро- та макросоціальних груп. Вона постає чинником формування світоглядних орієнтирів у здобувачів освіти, розвитку потенціалів особистісного становлення, актуалізації історично сформованих архетипів, а також збереження, відтворення і трансляції історико-культурних цінностей та традицій між поколіннями.

При цьому, філософія історичної освіти виходить за межі суто теоретизування та прогнозування, оскільки спрямовується на предметне моделювання та вплив на формування громадянина і суспільства. Як процес, вона може бути зорієнтована на вплив на освітню політику, державну модель освіти, консолідацію смислів і мобілізацію ціннісних орієнтирів, а також на формування характеристик активного учасника спільноти, держави та нації на основі відповідних теоретичних напрацювань [12, с. 14].

У сучасних українських реаліях потреба в інноваціях та їх результативному трансфері набуває особливої ваги з огляду на завдання трансформації сировинно орієнтованої та низькотехнологічної моделі економіки в умовах повномасштабної війни росії проти України, що супроводжується руйнуванням інфраструктури й виробничих потужностей та порушенням

логістичних ланцюгів.

За таких обставин вища освіта позиціонується як інноваційний драйвер і каталізатор поступального розвитку, а найбільш повна реалізація цих функцій відбувається через включення закладів вищої освіти до національних та регіональних інноваційних систем. Водночас актуалізується проблема розвитку імерсійних цифрових технологій, що часто стримується дефіцитом ресурсів або обмеженим доступом до них. Упровадження цифрових рішень здатне посилити мережеву взаємодію науковців та забезпечити координацію інноваційної діяльності, однак потребує залучення різних типів ресурсів і забезпечення доступності таких ресурсів для всіх суб'єктів інноваційного процесу [10, с. 6-18].

Сучасне суспільство дедалі інтенсивніше залучає інноваційні процеси у сфері історичної освіти, що зумовлено прогресом комп'ютерних наук та швидким поширенням цифрових інструментів у повсякденних практиках навчання. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяв модернізації освітньої системи загалом, наслідком чого стало розширення форматів і моделей навчання, передусім через упровадження дистанційної освіти та змішаних освітніх траєкторій.

У викладанні історії мультимедійні технології найчастіше реалізуються через використання мультимедійних презентацій. У процесі підготовки майбутніх учителів історії такі презентації забезпечують можливість залучення відеофрагментів, діаграм, картографічних матеріалів, портретів історичних діячів, ілюстрацій та інших візуальних джерел, що формують цілісний інформаційно-візуальний образ досліджуваних об'єктів.

Під час викладання дисциплін «Історія України» та «Всесвітня історія» презентаційні матеріали підвищують варіативність методів подачі лекційного контенту, унаочнюють події, процеси та явища, а також сприяють кращому структуруванню навчального матеріалу. Окрім аудиторного застосування, презентації доцільно використовувати як інструмент самостійної роботи, у межах якої здобувачі вищої освіти формують навички опрацювання різнотипних історичних джерел, аналітичного зіставлення фактів та встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями і процесами. Такі формати навчальної діяльності підсилюють мотивацію до вивчення історії та стимулюють розвиток дослідницьких практик у роботі з минулим [74, с. 9].

Важливим напрямом цифрового оновлення історичної освіти є активне впровадження інтерактивних карт, які розширюють можливості навчальної візуалізації та водночас забезпечують зручні умови для індивідуалізованого опрацювання матеріалу. У практиці історичної освіти поширення набули ресурси Timemaps, що функціонує як інтерактивний історичний атлас із накладанням історичних карт на супутникові шари Google та дає змогу відстежувати кордони і найменування держав у різні історичні періоди, а також Battles, що акумулює інформацію про зафіксовані битви й воєнні конфлікти у форматі інтерактивної карти світу.

Застосування таких ресурсів у навчальному процесі дозволяє майбутнім учителям історії здійснювати позначення на карті, візуалізувати напрями

переміщення військ, фіксувати основні точки та формувати картографічні інтерпретації подій, що суттєво підвищує аналітичну та реконструктивну складову історичного мислення [74, с. 10].

Поява інформаційного суспільства тісно пов'язана з усвідомленням фундаментальної ролі інформації в розвитку людства та розглядається в соціокультурній перспективі як результат взаємодії інформаційних технологій, інформаційних ресурсів, процесів комп'ютеризації й інформатизації. У межах такого суспільного устрою провідного значення набувають технологічний та економічний виміри, які якісно трансформують способи виробництва, комунікації та соціальної взаємодії.

Освітня система відповіла на ці тенденції поглибленням цифрової інфраструктури, модернізацією навчального процесу та розширенням дидактичних засобів. У цьому контексті основним завданням освітньої сфери постає формування інноваційного мислення, зорієнтованого на створення результативних новацій і на розвиток конструктивного ставлення до нововведень як значущої особистісної та суспільної цінності [75, с. 57-58].

Отже, проведене дослідження засвідчує, що філософське осмислення освіти в його сучасному трактуванні виходить за межі суто теоретичного аналізу підвалин і проявів освітнього процесу та передбачає практичне впровадження концептуальних напрацювань у повсякденні освітні практики. Історична освіта перебуває у стані безперервного пошуку: вона формує проєкти освіти майбутнього, продукує концептуальні ініціативи та обґрунтовує підходи до оновлення методів і змісту вивчення історії.

Водночас такі проєкти не завжди можуть прямо відповідати наявним економічним, культурним і соціальним ресурсам країни, адже їх функція полягає не лише у відтворенні наявного стану, а й у формуванні нових візій, які окреслюють перспективи розвитку історичної освіти, філософсько-педагогічної думки та освітньої системи в цілому.

У цьому контексті історична освіта має спиратися не тільки на реконструкцію людського минулого як способу самоусвідомлення у світі, а й на аналіз змін у культурі емоційного переживання, ціннісних орієнтаціях, нових видах діяльності, стилях життя та поведінкових моделях як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Саме тому основними інструментами розв'язання актуальних освітніх проблем постають новітні підходи до осмислення історії, філософії, культури, мистецтва й технологій, які мають еволюціонувати, зближуючи предметний зміст освітньо-наукової діяльності з її практичною спрямованістю та забезпечуючи застосування гуманістичних критеріїв у оцінюванні результатів.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у дистанційному навчанні майбутніх учителів історії створює передумови для гнучкої організації освітнього процесу та розвитку повноцінного освітнього дискурсу. Інтеграція цифровізації у професійну підготовку здобувачів вищої освіти сприяє формуванню їхніх фахових компетентностей, розвитку практичних умінь і навичок, а також поглибленню особистісно-професійної готовності до діяльності

в умовах інформаційного суспільства.

Разом із тим окреслені методологічні підходи не усувають повністю ризику стихійного ототожнення сучасних стереотипів із минулим, хоча й формують більш послідовні позиції історизму, що ґрунтуються на презумпції унікальності та неповторності кожної події. Відтак для забезпечення узгодженого поєднання гуманітарних і технологічних прийомів в освіті доцільним є подальше вдосконалення методологічних стратегій дослідження та розроблення інструментарію, здатного мінімізувати зазначені ризики у майбутніх наукових розвідках.

«Беззаперечно інновації та інвестиції
виступають основними драйверами нової
економічної парадигми розвитку
національної економіки України після війни»
(Радинський С.В.)

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Наративний аналіз розвитку сутності інновацій

2.2. Методичні підходи до оцінки результативності реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств

2.3. Нормативно-правове забезпечення інноваційної та інвестиційної діяльності промислових підприємств України

2.4. Реалізація інноваційної та маркетингової інтеграційних стратегій розвитку промислових підприємств: сутність, види та нормативно-правова база

2.5. Стан та проблеми інвестиційної активності в Україні за умов економічної нестабільності

2.6. Сучасний стан та основні виклики у інноваційній активності підприємств України в умовах війни

2.7. Удосконалення інноваційно-інвестиційної діяльності в період післявоєнної відбудови України: організаційний та нормативно-правовий аспект

2.1. Наративний аналіз розвитку сутності інновацій

Ефективна інноваційна політика є характерною ознакою розвитку багатьох провідних країн світу. Її результативність значною мірою зумовлюється усвідомленням державою необхідності цілеспрямованого управлінського впливу на інноваційні процеси, застосуванням інструментів державного регулювання для підтримки інноваційного поступу в основних секторах економіки, залученням інвестицій та формуванням передумов для збалансованого соціально-економічного розвитку. Використання відповідного інноваційного інструментарію та регуляторних механізмів прискорило науково-технічний прогрес і посилило його вплив на економічну діяльність, перетворивши інновації на невід'ємний елемент сучасного господарювання, базуючись на знаннях. Така модель розвитку передбачає залучення широкого кола інституцій і координацію рішень на різних рівнях управління, зацікавлених у генеруванні, поширенні та практичному впровадженні нових знань. Вагомість інноваційної політики як чинника прискореного розвитку держав підтверджується наявністю стратегічних програм і державних ініціатив, які формують нормативно-організаційну основу для реалізації відповідних заходів.

Актуальність означеної проблематики зумовлюється потребою якнайшвидшої структурної перебудови економіки на засадах інноваційного зростання. Перманентні кризові явища засвідчують ризики та обмеженість орієнтації на сировинно-експортну модель і використання короткострокових конкурентних переваг, пов'язаних із низькою вартістю робочої сили. Подоланню наслідків криз та переходу до траєкторії стійкого економічного зростання сприятимуть узгоджені дії держави й бізнес-середовища, поглиблення диверсифікації економіки, підвищення її інноваційної активності та створення умов для реалізації креативного потенціалу населення за наявності розвиненого освітнього середовища. У цьому контексті визначальною передумовою досягнення довгострокових високих темпів зростання на макро- та мікрорівнях виступає системна, цілеспрямована інноваційна діяльність.

На сучасному етапі економічного розвитку активізація інноваційних процесів і перехід до інноваційної моделі набувають особливої актуальності як у теоретичній площині, так і в практичному вимірі, оскільки інноваційний вектор розвитку є органічною складовою глобалізованого науково-технічного прогресу та визначає конкурентні позиції національних економік у світовому господарстві.

Запровадження інноваційної моделі розвитку передбачає комплексне дослідження явищ і об'єктів, які формують багаторівневий системний механізм, у межах якого поєднуються фінансово-грошово-кредитна та інвестиційна політика, модернізація виробничої бази, інституційні умови та управлінські інструменти підтримки інновацій. За таких обставин інноваційна державна політика має посилювати свою результативність і набувати пріоритетного статусу, оскільки саме вона визначає параметри стимулювання інновацій, доступ до ресурсів і правила взаємодії учасників інноваційної системи.

Сучасні наукові дослідження підтверджують, що здатність країни до технологічного оновлення та спроможність суспільства генерувати, засвоювати й застосовувати знання є основними передумовами соціально-економічного прогресу на основі інноваційного розвитку.

У цьому контексті теоретичні напрацювання та практика господарювання актуалізують потребу уточнення змісту поняття «організаційно-економічний механізм» і обґрунтування універсальних та дієвих підходів до його формування й стимулювання. Відтак, аналіз процесів трансформації науково-технічних знань в інновації доцільно здійснювати з урахуванням функціонування організаційно-економічного механізму інноваційної діяльності як сукупності взаємопов'язаних елементів інноваційної системи, що забезпечують узгодженість економічних процесів, методів і форм управління, організаційних принципів, впровадження нововведень у виробництво та їх комерціалізацію. Такий механізм є відкритою динамічною системою, що реагує на вплив внутрішніх і зовнішніх чинників та має бути зорієнтований на мінімізацію бар'єрів, здатних уповільнювати або обмежувати інноваційну активність [77].

Відповідно до сучасних міжнародних стандартів, закріплених у документах Європейської комісії, інновація розглядається як кінцевий результат креативної діяльності, який набув практичного втілення у вигляді нової або вдосконаленої продукції, яка реалізується на ринку, або нового чи вдосконаленого технологічного процесу, який застосовується у господарській практиці [78, с. 66].

Визначивши інноваційну діяльність як об'єкт аналізу, доцільно окреслити основні підходи до тлумачення її понятійного змісту. На законодавчому рівні у Законі України від 04.07.2002 № 40-IV «Про інноваційну діяльність» інноваційну діяльність розглянуто як діяльність, спрямовану на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок, наслідком чого є виведення на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг. Водночас стаття 3 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. визначає інноваційну діяльність як одну з форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу.

Разом із тим наведені законодавчі дефініції, на нашу думку, не забезпечують вичерпного розкриття змісту досліджуваного поняття та потребують уточнення. Зокрема, у Законі України «Про інноваційну діяльність» акцент фактично зосереджено на товарно-ринковому вимірі інновацій (випуск конкурентоспроможних товарів і послуг), адже це значно звужує трактування інноваційної діяльності до окремих її проявів. Натомість результати інноваційної діяльності доцільно розглядати ширше, охоплюючи не лише створення нових продуктів, а й удосконалення та оновлення виробничих процесів, модернізацію технологій, формування інноваційних механізмів освоєння нових ринків збуту, а також інші організаційно-управлінські й технологічні зміни, які забезпечують підвищення ефективності та конкурентних переваг суб'єктів господарювання [79, с. 19].

Також дискусійною є законодавча формула «впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу», оскільки вона відображає радше лінійну модель трансферу знань (від НТП до практики), тоді як сучасна логіка інноваційного розвитку ґрунтується на еволюції до «інноваційної економіки». У межах такої моделі інновації формуються як результат взаємодії досягнутих технологічних рішень із подальшими науковими дослідженнями, інституційними змінами та ринковими механізмами, що забезпечує можливість реалізації інновацій як на мікрорівні (підприємство), так і на макрорівні (галузь, національна економіка).

На наш погляд, методично доцільно ототожнювати інноваційну діяльність з інноваційним процесом і трактувати її як сукупність дій у межах повного інноваційного циклу. Такий підхід передбачає включення не лише власне науково-технічних розробок, а й маркетингових досліджень ринків збуту, інформаційного забезпечення інновацій, організаційної підготовки до впровадження, а також інструментів взаємодії учасників ринку. У цьому сенсі інноваційна діяльність постає як кооперативна діяльність стейкхолдерів у межах інтегрованого процесу створення та реалізації інновацій, у ході якого суб'єкт господарювання проходить послідовні етапи для досягнення конкурентних переваг і отримання соціально-економічних ефектів. Вона охоплює також освоєння та адаптацію нововведень, їх сприйняття, подальшу технологізацію процесу й комерціалізацію результату. Відтак інноваційну діяльність доцільно визначати як реалізацію повного циклу послідовних стадій – від ініціювання та створення інновації (у всіх її видах і проявах) до практичного впровадження, дифузії та поширення у зовнішньому середовищі [79, с. 21].

Для адекватної нарації більшості соціально-економічних явищ необхідним є використання категорії, що відображає специфічні координати соціального простору і часу, у яких поєднуються економічні результати діяльності суб'єкта господарювання та суспільний соціально-економічний ефект. За досвідом промислово розвинених країн, такою узагальнювальною категорією виступає інноваційний процес, тобто процес створення (розроблення і виготовлення) та комерціалізації новацій, утілених у нову продукцію, технології, методи управління, що мають споживчу цінність. Його перебіг включає планування, розроблення, виготовлення, просування інновацій на ринок, а також маркетингові й прикладні наукові дослідження. При цьому найбільш результативні інновації нерідко пов'язані з НТП та ґрунтуються на фундаментальних наукових відкриттях.

Водночас частка комерційно успішних розробок, що базуються на досягненнях НТП, залишається відносно невисокою, що може пояснюватися невідповідністю інновацій фактичним запитам споживачів або відсутністю сформованого попиту на момент появи розробки (за умови, якщо запит інтерпретується як попит, підкріплений купівельною спроможністю). У таких випадках попит на інноваційну продукцію може формуватися цілеспрямовано, оскільки до її виходу на ринок відповідної потреби як економічно оформленого попиту не існувало. Для стимулювання попиту та прискорення дифузії інновацій

застосовують інструменти державного або міжнародного регулювання та підтримки, які знижують бар'єри впровадження та підвищують економічну доцільність інноваційних рішень [80, с. 51-52].

За інноваційного типу розвитку динаміка змін досягає такого рівня, за якого мінливість починає істотно переважати над стабільністю. Якісні трансформації набувають ознак безперервності, а розвиток унаслідок цього характеризується не дискретною, «ступеневою» логікою, а процесуальною природою. Умови глобалізації та зростання динамізму зумовлюють різношвидкісну еволюцію взаємопов'язаних соціально-економічних і технологічних процесів, що спричиняє виникнення явищ турбулентності, які періодично та складно прогнозовано проявляються в різних сегментах світового простору [81, с. 12].

Держава виступає одним із основних інститутів інноваційної економіки, хоча її роль не обов'язково передбачає пряме адміністративне втручання в інноваційні процеси. Натомість до її базових функцій належить формування інституційного середовища, здатного забезпечити належний рівень фінансування організаційних структур, що генерують інновації, мінімізувати прояви адаптивно-пристосувальної поведінки суб'єктів господарювання на етапі комерціалізації нововведень, а також підтримувати інноваторів у стратегічно важливих сферах, критичних для економічної безпеки та конкурентоспроможності національної економіки. Водночас інтенсивність і зміст державної участі є диференційованими залежно від стадії становлення національної інноваційної системи.

Так, на початковому етапі формування інноваційної системи домінує роль держави у фінансуванні наукових досліджень та створенні стартових інституційних умов.

На наступній стадії розвитку характерним є досягнення відносного балансу між державним (або суспільним) фінансуванням інновацій і приватними інвестиціями, що розширює можливості вибору альтернативних траєкторій технологічного та структурного розвитку.

На етапі зрілої інноваційної системи провідна роль у фінансуванні інновацій переходить до бізнес-середовища, тоді як держава зосереджується на стимулюванні та зниженні ризиків через інструменти гарантій, протекціоністських заходів у сфері створення, виробництва та впровадження високотехнологічної продукції, а також механізми підтримки інноваційної інфраструктури. Зокрема, для активізації інвестицій органи влади можуть сприяти формуванню заставних фондів, забезпечувати часткову участь державного капіталу у створенні інноваційної інфраструктури та реалізації інноваційних проєктів у межах державно-приватного партнерства.

Інновації тісно пов'язані з циклічною динамікою економіки, оскільки вони ініціюють появу нових технологічних укладів і структурні зрушення. У цьому контексті держава в інноваційній економіці набуває особливого значення як суб'єкт антициклічного регулювання, спрямованого на пом'якшення циклічних коливань і мінімізацію їх соціально-економічних наслідків [82, с. 17-18].

Перехід економіки до нового якісного стану додатково детермінується зростанням ролі теоретичних знань, розвитком високотехнологічних секторів, збільшенням частки сфери послуг як проявом структурних зрушень, а також поширенням інформаційно-мережевих технологій. Зазначені тенденції потребують комплексного теоретичного осмислення крізь призму сучасних економічних концепцій (постіндустріальної, інформаційної, «нової», глобальної мережевої економіки) з одночасним уточненням місця теорії економіки знань у відповідному науковому дискурсі. Представлене зумовлює необхідність поглибленого аналізу системних трансформацій на мікро- та макрорівнях, оскільки прискорене становлення економіки знань виступає однією з основних передумов інтеграції держави у світове господарство як рівноправного суб'єкта. Відтак проблематика формування економіки знань і специфіка цього процесу зберігають високу актуальність як у науковому, так і в прикладному вимірах [83, с. 475].

Усі процеси, які здійснюються на підприємствах різних галузей національної економіки, доцільно класифікувати на традиційні (екстенсивні) та інноваційні (інтенсивні). Упродовж тривалого періоду економічне зростання забезпечувалося переважно екстенсивними чинниками, зокрема залученням дедалі більших обсягів матеріальних ресурсів, нарощуванням виробничих фондів і чисельності персоналу. Водночас у сучасних умовах розвиток виробництва має ґрунтуватися насамперед на технологічному оновленні, удосконаленні організаційних форм та застосуванні результативніших економічних методів господарювання.

Вплив новітнього науково-технічного прогресу, процесів глобалізації та об'єктивна необхідність розв'язання масштабних завдань переходу до інтенсивної моделі розвитку істотно трансформують організацію виробничої діяльності, систему її забезпечення та управлінські підходи. За цих умов ефективне управління організаційним прогресом потребує своєчасної ідентифікації та коректного оцінювання його тенденцій, а також виявлення як негативних, так і прогресивних змін у формах організації виробництва і праці та у функціонуванні окремих або всіх елементів господарського механізму [82, с. 11-12].

Визначальним чинником підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання, раціоналізації використання ресурсів, поліпшення якості продукції та мінімізації екологічних наслідків індустріалізації виступає інноваційний розвиток. Саме високий рівень інноваційної активності підприємств формує передумови для посилення конкурентних позицій національної економіки у глобальному середовищі. Інновації забезпечують здатність до динамічного саморозвитку та створюють основу конкурентоспроможності на різних ієрархічних рівнях економічної системи. У цьому контексті інноваційний розвиток доцільно розглядати як безперервний, цілеспрямований процес упровадження та реалізації нововведень, які значно поліпшують кількісні й якісні параметри діяльності підприємства, зміцнюють його ринкові позиції та забезпечують прогресивну траєкторію функціонування

[84].

Вагомим механізмом реалізації інноваційної промислової політики є формування пріоритетних напрямів стратегічного розвитку держави, які мають забезпечувати підвищення наукового, технічного та виробничого рівнів. Логіка такого підходу передбачає послідовність дій: спочатку визначають стратегічні пріоритети, надалі розробляють цільові програми їх упровадження та забезпечують належне фінансування.Програма стратегічного розвитку національної економіки, зорієнтована на першочерговість інноваційного поступу, як правило, включає інструменти фіскального стимулювання (податкові преференції для інноваційних секторів) і бюджетної підтримки (субсидії, грантові та компенсаційні механізми).

Разом із тим у практиці державного регулювання не було забезпечено повноцінного прямого стимулювання капітальних інвестицій: обмежено застосовувалися податкові та кредитні важелі впливу на інвестиційну активність. Державні субсидії та податкові пільги, спрямовані переважно на підтримку металургійного і паливно-енергетичного комплексів, не забезпечили структурного вирівнювання галузей відповідно до критеріїв інноваційності. Додатковим обмеженням виступає те, що зазначені сектори здебільшого перебувають у приватній власності, що звужує можливості держави перетворювати отримані в них прибутки на інвестиції у високотехнологічні та інноваційно орієнтовані види діяльності.

У результаті сформувалася диспропорція, за якої посилення податкового навантаження на машинобудування, легку та харчову промисловість поєднувалося з концентрацією бюджетної підтримки у сировинних галузях. Нечіткість інноваційної стратегії розвитку та збереження у державних програмах акценту на пріоритетному розвитку секторів третього та четвертого технологічних укладів зумовлювалися прагненням підтримувати базові галузі економіки інноваційними рішеннями. Водночас за відсутності цілісної стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку такі дисбаланси є складними для подолання, що актуалізує потребу у системному перегляді пріоритетів, інструментів стимулювання та механізмів інституційної координації інноваційної політики [85, с. 4].

Узагальнюючи викладене, пропонуємо трактувати інновацію як кінцевий результат інтелектуально-практичної діяльності (наукових ідей, науково-технологічних досліджень, відкриттів і винаходів), який матеріалізується у вигляді нового об’єкта (обладнання, технології, системи, товару чи послуги) або істотно вдосконаленого рішення, що якісно відрізняється від попереднього аналога та забезпечує підвищення ефективності функціонування виробників і споживачів.

Інноваційна діяльність доцільно розглядати як цілеспрямований процес практичного використання науково-технічних результатів та інтелектуального потенціалу для створення нової або суттєво поліпшеної продукції, виробничих технологій, управлінських систем і організації праці, що спрямований на зростання конкурентоспроможності та зміцнення ринкових позицій суб’єкта

господарювання. Організація інноваційної діяльності орієнтована на впорядкування процесів генерування ідей, пошуку та розроблення технічних рішень, створення і впровадження новацій. Відповідний механізм забезпечує формування й трансформацію структур, здатних реалізовувати інноваційні процеси через створення, засвоєння, ринкову інтеграцію та виокремлення інноваційних напрямів.

Найбільш значущими елементами сучасних організаційних форм інноваційної діяльності виступають матричні структури, науково-технічні підрозділи та організації, що функціонують за ринковими принципами, а також внутрішні венчурні утворення. Основні цільові орієнтири інновацій зазвичай зосереджуються на зниженні витрат і собівартості, удосконаленні технологічних процесів, підвищенні якості продукції та нарощуванні її конкурентоспроможності. Водночас напрями інноваційної діяльності охоплюють проведення наукових досліджень і розробок, набуття та трансфер нових технологій, придбання машин і устаткування, виробниче проєктування, упровадження нових методів організації й здійснення виробництва, а також реалізацію маркетингових інновацій [86, с. 182-183].

В Україні простежується тенденція до відокремлення державних фінансів від сфери інноваційної діяльності. Підтримка інноваційного розвитку переважно здійснюється через відповідні структурні підрозділи (зокрема управління інноваційного розвитку) у складі департаментів обласних державних адміністрацій.

Унаслідок цього регулювання інноваційної діяльності має переважно колегіальний і територіально фрагментований характер та реалізується зусиллями органів виконавчої й законодавчої влади без належно інституціоналізованих управлінських форм. На наш погляд, чинна лінійно-функціональна модель управління за умов скорочення апарату державного управління та реалізації адміністративної реформи демонструє недостатню результативність.

Відтак система інституційного регулювання інноваційної діяльності потребує оптимізації, а інструменти державного впливу не мають зводитися виключно до бюджетного фінансування [87, с. 173].

Водночас державне сприяння інноваціям приватного сектору значною мірою обмежується застосуванням спеціальних податкових режимів. Однак практичне підтвердження факту здійснення інноваційної діяльності для цілей оподаткування у межах поточного звітного періоду є надмірно складним, що знижує ефективність відповідних стимулів і звужує коло потенційних отримувачів підтримки.

У зв’язку з цим доцільним є врахування зарубіжного досвіду державного стимулювання інноваційного розвитку, у межах якого спеціальні податкові режими та податкові стимули виступають одним із найбільш дієвих механізмів активізації інноваційної активності (табл. 2).

Проведений аналіз теоретичних і прикладних підходів до розкриття сутності інновацій дає підстави виокремити два домінантні трактування поняття

«інновація»: процесне (динамічне) та результативне (статичне). У межах процесного підходу інновація розглядається як послідовність дій і перетворень, що забезпечують зародження, розроблення та впровадження нововведень, тоді як результативний підхід акцентує увагу на підсумковому ефекті у вигляді створеного та впровадженого нововведення.

Поєднання зазначених підходів дозволяє інтерпретувати інновацію як суспільно значущу, конкурентоспроможну новостворену або істотно вдосконалену технологію, продукцію чи послугу, здатну забезпечити додану вартість і практичну корисність для виробників та споживачів.

Таблиця 2

Інструменти податкового стимулювання інноваційної діяльності

Інструмент стимулювання	Податковий кредит	Країни
Зниження ставок податку на прибуток	Зниження ставок оподаткування інноваційних організацій. Зниження ставок оподаткування прибутку з реалізації інноваційних проектів.	Греція, Франція, Туреччина
Прискорена амортизація	Підвищеня норми або скорочення періоду амортизації дозволяють використовувати у новому податковому періоді основні фонди нарахування суми амортизації, що зменшують податкову базу.	Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Фінляндія, Данія, Португалія
Інвестиційна податкова знижка	Обмеження податкової бази на суму інноваційних капітальних витрат	США, Великобританія, Австрія, Нідерланди
Податковий кредит	За обсягом: податок на прибуток зменшується на частку загальної суми інноваційних витрат. За приростом: податкові зобов'язання зменшуються на частину перевищення інноваційних витрат у звітному податковому періоді в порівнянні із попереднім	США, Канада, Туреччина, Словаччина, Франція, Люксембург, Ірландія Іспанія

Джерело: складено авторами на основі [87, с. 175]

Установлено, що інновації становлять змістовну основу інноваційної діяльності, яка характеризується реалізацією повного циклу взаємопов'язаних стадій – від ініціювання та створення нововведення до його впровадження, комерціалізації та поширення у ринковому середовищі.

З огляду на це інноваційну діяльність доцільно розглядати у взаємозв'язку з інноваційним процесом як комплексною багатостадійною системою, що забезпечує трансформацію науково-технічних ідей у економічно значущі результати та створює умови для їх ринкової реалізації.

Уточнення економічного змісту категорії «інновація» та пов'язаних із нею

дефініцій формує методичну основу для розроблення аналітичного інструментарію стратегічного управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання.

Інновації є визначальним чинником динаміки господарської діяльності та одним із основних драйверів реалізації закономірностей соціально-економічного розвитку держави. Підвищення стійкості та результативності національної економіки України пов'язується насамперед із нарощенням інноваційних факторів зростання та використанням сучасних досягнень науки і техніки як пріоритетних ресурсів продуктивності, конкурентоспроможності й структурної модернізації.

Водночас наявні механізми реалізації інноваційної політики в Україні характеризуються недостатньою інституційною підтримкою та обмеженою увагою з боку органів державної влади. Законодавче забезпечення стимулювання інноваційної діяльності нерідко має нижчий пріоритет порівняно з іншими напрямами нормотворення, що ускладнює запуск та масштабування інноваційних ініціатив. Наслідком таких диспропорцій стає посилення розриву між науковими результатами, освітнім середовищем і реальним сектором економіки.

У зв'язку з цим актуалізується потреба в удосконаленні законодавчої основи та взаємоузгодженні основних нормативно-правових актів у сфері інновацій, а також в оптимізації системи управлінських органів, відповідальних за формування та реалізацію інноваційної політики. Передумовою ефективного інноваційного розвитку виступає розроблення цілісної державної стратегії, зорієнтованої на цілеспрямований перехід до передових стандартів та врахування глобальної динаміки технологічних змін, без чого прогресивна траєкторія розвитку національної економіки є ускладненою.

З огляду на комплексність інноваційних перетворень і різноманітність практик їх упровадження, подальші дослідження цієї проблематики залишаються необхідними. Порівняльний аналіз сучасних наукових підходів до визначення категорії «інноваційний процес» дає змогу запропонувати таке узагальнене трактування: інноваційний процес є системою послідовних дій інтелектуально-творчої та організаційно-управлінської діяльності, спрямованих на формування доданої цінності та економічної вартості шляхом досягнення кінцевого результату з визначеними параметрами, орієнтованого на довгострокову перспективу.

Отже, реалізація інноваційної моделі розвитку економіки потребує розгляду широкого кола явищ і об'єктів як складного багатокомпонентного механізму, в межах якого поєднуються науково-технічні пріоритети, економічні плани та інструменти державної політики. Ефективність такої моделі має ґрунтуватися на цілеспрямованому використанні наявного науково-технічного та економічного потенціалу, а також на поглибленій інтеграції у провідний світовий інноваційний контекст, що забезпечує доступ до знань, технологій і практик сучасного науково-технічного розвитку.

2.2. Методичні підходи до оцінки результативності реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств

Нерівномірність доступу суб'єктів господарювання до інвестиційних ресурсів, технологічна відсталість окремих секторів, високий рівень невизначеності щодо результатів інновацій та зниження інвестиційної привабливості в кризові періоди зумовлюють потребу в удосконаленні методичних підходів до аналізу інноваційної активності підприємств.

У цьому контексті актуалізується завдання інтеграції кількісних і якісних критеріїв оцінювання результативності інноваційно-інвестиційних процесів з урахуванням галузевої специфіки, масштабів діяльності підприємств і рівня їх технологічної зрілості. Обґрунтована оцінка таких процесів має базуватися не лише на фінансових метриках, а й на системі індикаторів соціально-економічного, екологічного та організаційного ефекту від упроваджених інновацій.

Відсутність уніфікованих підходів до визначення результативності інноваційно-інвестиційної діяльності посилює необхідність комплексних наукових досліджень, спрямованих на формування адаптивних моделей оцінювання, здатних враховувати як внутрішні параметри підприємства, так і зовнішні макроекономічні обмеження. Отже, актуальність дослідження визначається нагальною потребою у створенні системного, теоретично обґрунтованого методологічного інструментарію, який підвищує ефективність управління інноваційно-інвестиційними процесами в умовах нестабільності та технологічних викликів.

За сучасної динаміки економічного та технологічного розвитку інноваційно-інвестиційна діяльність виступає одним із основних чинників конкурентоспроможності підприємств і їх довгострокового зростання. Водночас складність і багатокомпонентність інноваційних проєктів об'єктивно потребують застосування системного підходу до оцінювання їх результативності, що забезпечує зіставність отриманих ефектів, обґрунтованість управлінських рішень і підвищення якості інвестиційного планування.

Застосування результативних методичних підходів до оцінювання інноваційно-інвестиційної діяльності забезпечує обґрунтованість управлінських рішень щодо подальшого розвитку підприємства. В умовах економічної нестабільності, підвищених політичних ризиків та швидкої зміни ринкової кон'юнктури особливого значення набуває вимірювання результативності інноваційно-інвестиційних процесів, оскільки воно дає змогу ідентифікувати ефективність використання ресурсів, своєчасно коригувати стратегічні орієнтири та мінімізувати ймовірність неефективних інвестиційних рішень.

У науковій літературі поняття «інвестиційно-інноваційна діяльність підприємства» інтерпретується неоднозначно, що відображає різні методологічні підходи до його змістовного наповнення. Зокрема, дослідники визначають її як:

– складну динамічну систему, що ґрунтується на сукупності фінансово-

економічних важелів і стимулів та поєднує технологічні процеси і форми організації виробництва на основі новітніх досягнень науки і техніки з різноманітними механізмами їх фінансування;

– сукупність практичних дій інвесторів та інноваторів, спрямованих на реалізацію інвестицій в інноваційній сфері, тобто втілення інвестиційної стратегії на етапах трансформації існуючого продукту, випробувань, промислового освоєння, закріплення науково-технічної ідеї, розроблення та впровадження результатів у виробництво або сферу послуг для досягнення соціально-економічного ефекту;

– складну динамічну стохастичну систему, яка охоплює різнорідні за природою процеси та, у загальному випадку, включає інноваційний процес (НДДКР або пошук відповідних нововведень, кількісні, якісні й структурні перетворення), а також організаційно-економічне, інвестиційне та соціокультурне забезпечення впровадження нововведень.

На нашу думку, інноваційно-інвестиційна діяльність – це цілеспрямований та системний процес впровадження нововведень у виробничу чи сервісну діяльність підприємства шляхом ефективного залучення інвестиційних ресурсів, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності, економічної ефективності та адаптивності підприємства до змін зовнішнього середовища. За змістом вона охоплює повний життєвий цикл інновацій (від генерування та відбору ідеї до комерціалізації результатів) із паралельним застосуванням сучасних фінансових інструментів, управлінських підходів та організаційних рішень. Така інтерпретація підкреслює, що інноваційно-інвестиційна діяльність спрямована не лише на модернізацію техніко-технологічної бази, а й на формування стійких стратегічних переваг підприємства в умовах ринкової нестабільності та високого конкурентного тиску.

Метою оцінювання інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства є визначення результативності використання інвестиційних ресурсів у процесі реалізації інновацій, обґрунтування доцільності здійснених заходів і отриманих ефектів, а також формування доказової основи для прийняття управлінських рішень щодо подальшого розвитку підприємства в інноваційному напрямі.

Основні завдання оцінювання полягають у: встановленні відповідності інноваційно-інвестиційної діяльності стратегічним цілям і пріоритетам підприємства; визначенні економічної ефективності реалізованих інноваційно-інвестиційних проєктів; оцінюванні рівня ризиків, пов’язаних з інвестуванням в інновації; моніторингу динаміки показників інноваційної та інвестиційної активності; виявленні впливу інноваційно-інвестиційної діяльності на фінансово-економічні результати та конкурентні позиції підприємства; розробленні рекомендацій щодо підвищення ефективності інноваційно-інвестиційної політики й удосконалення механізмів її реалізації.

Комплексне оцінювання результативності інноваційно-інвестиційної діяльності доцільно здійснювати поетапно, забезпечуючи логічну послідовність процедур та узгодженість аналітичних інструментів, що відображено у таблиці 3.

Таблиця 3

Основні етапи оцінювання результативності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства

Етап	Характеристика
Етап 1. Визначення мети та завдань оцінювання.	На цьому етапі формулюється мета проведення оцінювання (наприклад, виявлення ефективності інноваційних проектів, доцільності інвестицій, рівня досягнення стратегічних цілей підприємства), а також встановлюються конкретні завдання аналізу.
Етап 2. Вибір системи показників для оцінювання.	Формується система кількісних і якісних показників, які дозволяють охарактеризувати результативність інноваційно-інвестиційної діяльності (економічна ефективність, рентабельність, окупність, технологічна новизна, соціальний ефект тощо).
Етап 3. Збір та аналіз інформації.	Здійснюється збір необхідних статистичних, фінансових, технічних та аналітичних даних, які характеризують інноваційно-інвестиційну діяльність підприємства або проекту.
Етап 4. Розрахунок показників ефективності.	На основі зібраних даних проводиться обчислення показників, які характеризують ефективність реалізації інноваційних та інвестиційних заходів.
Етап 5. Порівняльний аналіз і бенчмаркінг.	Оцінюються результати у порівнянні з попередніми періодами, аналогічними проектами, конкурентами або середніми галузевими значеннями. Здійснюється виявлення відхилень і причин їх виникнення.
Етап 6. Інтерпретація результатів та формування висновків.	Оцінюється рівень досягнення поставлених цілей, визначаються сильні та слабкі сторони реалізованої діяльності, розробляються рекомендації для подальшого удосконалення інноваційно-інвестиційної політики.
Етап 7. Прийняття управлінських рішень.	На основі результатів оцінювання приймаються стратегічні або тактичні рішення щодо подальшого розвитку, фінансування або коригування інноваційно-інвестиційної діяльності.

Джерело: складено авторами на основі [88-89]

Проведений аналіз етапів оцінювання результативності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства підтверджує доцільність застосування чітко структурованого та логічно узгодженого підходу до здійснення такої оцінки. Кожен етап виконує окрему функцію в загальній методичній процедурі та має самостійне аналітичне значення, забезпечуючи послідовне формування доказової бази управлінських висновків.

Так, на першому етапі основним завданням є коректне визначення мети, завдань, об’єкта, горизонту й критеріїв оцінювання, що задає змістовну спрямованість усіх подальших дій та унеможливлює змішування різних цілей аналізу (наприклад, оцінювання ефективності портфеля проєктів і оцінювання рівня інноваційної спроможності підприємства загалом). На другому етапі формується система показників і параметрів, здатних відобразити результативність інноваційно-інвестиційних процесів у кількісному та якісному вимірах; саме на цьому етапі визначається логіка інтеграції фінансових, технологічних, організаційних і соціально-економічних індикаторів, а також встановлюються правила їх інтерпретації. Третій етап передбачає формування та

верифікацію інформаційної бази (внутрішня звітність, управлінські дані, проєктна документація, ринкова та макроекономічна інформація), що є критично важливим для надійності подальших розрахунків і мінімізації похибок, зумовлених неповнотою або несумісністю даних. Четвертий етап охоплює розрахунок визначених показників результативності та ефективності, забезпечуючи кількісне підґрунтя для комплексного аналізу, порівняння альтернатив, виявлення тенденцій і обґрунтування управлінських рішень щодо коригування інноваційно-інвестиційної політики підприємства.

Наступний етап (етап 5) передбачає порівняльний аналіз і бенчмаркінг, забезпечує зіставлення отриманих значень показників із цільовими орієнтирами, галузевими стандартами, результатами підприємств-аналогів або власною динамікою за попередні періоди. Застосування такого підходу дає змогу своєчасно виявляти відомі «розриви» результативності, локалізувати проблемні ділянки інноваційно-інвестиційного циклу, а також оцінити реалістичність і достатність обраних інструментів фінансування та управління інноваціями.

Етап 6 зорієнтований на аналітичну інтерпретацію отриманих результатів, що включає пояснення причинно-наслідкових зв’язків між інвестиційними рішеннями, параметрами реалізації інноваційних проєктів і фактичними ефектами, які відображаються у фінансово-економічних, технологічних та організаційних показниках. У межах цього етапу формуються узагальнені висновки щодо рівня результативності інноваційно-інвестиційної діяльності, визначаються основні фактори успіху або недосягнення запланованих параметрів, а також розробляються практично орієнтовані рекомендації (зокрема щодо структури інвестиційного портфеля, пріоритетів інновацій, механізмів контролю ризиків і коригування управлінських процедур).

Завершальний етап (етап 7) акцентує увагу на прикладній цінності результатів оцінювання та їх інтеграції у систему управління підприємством. Його зміст полягає у використанні отриманих висновків для ухвалення управлінських рішень, уточнення стратегічних цілей інноваційного розвитку, коригування програм і бюджетів, удосконалення системи мотивації та контролю виконання інноваційних проєктів. Таким чином, оцінювання набуває характеру не разової аналітичної процедури, а елемента безперервного управлінського циклу, спрямованого на підвищення ефективності інноваційно-інвестиційної політики.

Узагальнюючи, запропонована послідовність етапів оцінювання формує комплексний методичний контур аналізу результативності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства. Її застосування підвищує аргументованість управлінських рішень, сприяє зниженню невизначеності та ризиків інвестування в інновації, а також підсилює здатність підприємства досягати стратегічних цілей розвитку в умовах динамічного зовнішнього середовища.

Основним змістом аналітичного етапу виступає комплексне оцінювання реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства на основі системи показників, здатних відобразити як безпосередню економічну результативність,

так і ширші організаційні, технологічні та соціальні ефекти. У науковій літературі [1, 2, 88-91] сформовано декілька підходів до такої оцінки, що відрізняються логікою добору індикаторів, рівнем агрегування інформації та фокусом на коротко- або довгострокових ефектах.

Зокрема, на думку окремих дослідників [1], доцільним є комбіноване використання різнорідних груп показників (економічних, фінансових, інвестиційних і техніко-економічних), що забезпечує багатовимірну характеристику інноваційно-інвестиційних змін. У межах цього підходу також обґрунтовується необхідність аналізу наукового, операційного, соціального та економічного ефектів, які виникають унаслідок реалізації інноваційних проєктів і супутніх інвестиційних рішень. Водночас важливе місце відводиться показникам інвестиційного проєктування (чистий приведений дохід, внутрішня норма дохідності, період окупності), що дають змогу оцінити довгострокові результати інноваційної активності та її здатність створювати вартість. Окремо підкреслюється, що комплексне оцінювання може будуватися на даних фінансової звітності та фактичних результатах упроваджених інноваційно-інвестиційних проєктів.

Обґрунтовуючи необхідність вимірювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності, науковці [89] зазначають, що у зарубіжній практиці широко застосовуються показники, орієнтовані на оцінку дохідності, ризику та фінансової стійкості проєктів, зокрема чистий дисконтований дохід, внутрішня норма прибутку або коефіцієнт дисконтування, проста норма прибутку, проста норма прибутку на акціонерний капітал, коефіцієнт фінансової автономності проєкту, коефіцієнт поточної ліквідності, строк окупності інвестицій в інноваційний проєкт. Як інтегральний індикатор, що може узагальнювати ефективність інноваційної діяльності організації, у літературі пропонується коефіцієнт результативності роботи [92, с. 30].

Водночас, за підходом автора [90], оцінювання має поєднувати «класичні» інструменти інвестиційного аналізу з визначенням ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності через систему економічних і фінансових показників. При цьому наголошується, що в умовах ринкової економіки не існує універсальної, жорстко уніфікованої системи індикаторів: кожний інвестор формує власний набір показників залежно від параметрів інноваційного проєкту, компетентності менеджменту та інших контекстних факторів [93].

Паралельно в наукових джерелах [91] розвивається логіка збалансованого вимірювання, відповідно до якої моніторинг інноваційно-інвестиційної діяльності доцільно здійснювати через поєднання фінансових показників із показниками навчання і зростання персоналу, маркетингової складової та організації внутрішніх бізнес-процесів і дозволяє узгодити поточні результати із стратегічними орієнтирами підприємства.

Отже, аналіз наукових підходів до оцінювання результативності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства підтверджує багатовимірність і методичну складність цього процесу. По-перше, домінує комплексна логіка оцінювання, яка передбачає використання різних груп

показників (економічних, фінансових, техніко-економічних, інвестиційних, соціальних та організаційних) і дає змогу враховувати як кількісні, так і якісні результати реалізації інновацій. По-друге, значну аналітичну цінність мають традиційні інструменти інвестиційного аналізу (NPV, IRR, період окупності), що забезпечують оцінку довгострокової ефективності інноваційно-інвестиційних проєктів і формування вартості. По-третє, сучасні підходи підкреслюють доцільність доповнення фінансових індикаторів інтегральними та нефінансовими показниками (маркетингова активність, розвиток персоналу, інноваційна культура, якість бізнес-процесів), адже це значно посилює можливості стратегічного моніторингу та управлінської інтерпретації результатів.

На наш погляд, ефективне оцінювання інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства має ґрунтуватися на системному та інтегрованому підході, який поєднує фінансові, інвестиційні, техніко-технологічні та соціально-організаційні показники, що доцільно структурувати й узагальнити у вигляді відповідної системи індикаторів (табл. 4).

Таблиця 4

Пропоновані показники оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства

Напрям	**Показник**	**Позначення**	**Формула/опис**
Фінансові	Рентабельність інвестицій	ROI	$\text{ROI} = \text{ЧП}/\text{I} \cdot 100\%$, де ЧП – чистий прибуток, I – інвестиції
	Рівень фінансової автономії	FA	$\text{FA} = \text{ВК}/(\text{ЗК} + \text{ВК})$, де ВК – власний капітал, ЗКЗК – залучений капітал
Інвестиційні	Чистий приведений дохід	NPV	$NPV = \sum_{t=1}^{n} \frac{CF_t}{(1+r)^t} - IC,$
	Внутрішня норма дохідності	IRR	Визначається з умови NPV=0
	Період окупності	PP	$PP = \frac{I}{CF_{\text{рік}}}$, де CFрік – чистий грошовий потік за рік
Технічні	Коефіцієнт технологічного оновлення	CTO	$\text{CTO} = \frac{\text{Вартість нового устаткування}}{\text{Загальна вартість ОЗ}}$
	Частка витрат на інновації	IC/R	$\text{ЧВІ} = \frac{\text{Інноваційні витрати}}{\text{Загальні витрати}}$,
Соціальні	Приріст продуктивності праці	ΔLP	$\Delta LP = \frac{LP_t - LP_{t-1}}{LP_{t-1}}$, де LPt – продуктивність праці в базовому періоді; LP_{t-1} – продуктивність праці в попередньому періоді.
	Індекс задоволеності персоналу	SI	Отримується з анкетування або індексу залученості (за шкалою від 0 до 1)

Джерело: запропоновано авторами

Проведене групування індикаторів за основними напрямами – фінансовим,

інвестиційним, техніко-технологічним і соціальним — дає змогу сформувати цілісну систему оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства. Запропонований набір показників охоплює основні параметри функціонування суб'єкта господарювання в умовах реалізації інноваційних проєктів і забезпечує можливість оцінити не лише поточні результати, а й потенціал подальшого розвитку.

Фінансові індикатори (зокрема рентабельність інвестицій, рівень фінансової автономії) відображають загальну фінансову стійкість підприємства та результативність використання капіталу в умовах інвестування. Інвестиційні показники (NPV, IRR, період окупності) формують аналітичну основу для обґрунтування доцільності й ефективності конкретних інноваційно-інвестиційних проєктів з позицій створення вартості та прийнятного рівня ризику.

Техніко-технологічні індикатори характеризують інтенсивність технологічного оновлення, ступінь модернізації виробничої бази та спрямованість інвестицій на формування інноваційного потенціалу. Соціальні показники (приріст продуктивності праці, індекс задоволеності персоналу тощо) дають змогу врахувати людський компонент інноваційних змін і оцінити вплив упровадження нововведень на трудову результативність та якість організаційного середовища.

Водночас багатовимірність запропонованої системи показників і неоднакова сила їхнього впливу на підсумкову ефективність обумовлюють потребу в побудові інтегрального (агрегованого) показника результативності інноваційно-інвестиційної діяльності. Застосування інтегральної оцінки забезпечує узагальнення результатів, підвищує їх порівнюваність у часовій динаміці, між підприємствами або між альтернативними проєктами, а також створює методичну основу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Формування такого показника доцільно здійснювати на основі послідовних процедур: нормалізації (стандартизації) вхідних даних для приведення різновимірних індикаторів до зіставного вигляду; визначення вагових коефіцієнтів відповідно до пріоритетності показників і їхньої ролі у досягненні цілей інноваційно-інвестиційної політики; розрахунку агрегованої оцінки із застосуванням економіко-математичних методів, що забезпечують коректне інтегрування часткових показників у єдиний узагальнювальний індикатор.

Для агрегованої оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства пропонується використати інтегральний показник ефективності за допомогою зваженої лінійної згортки:

$$\text{ІПЕІД} = \sum_{i=1}^{n} w_i \times P_i, \qquad (1)$$

де ІПЕІД – інтегральний показник ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства; P_i – нормалізоване значення і-го показника (у діапазоні [0;1]), w_i – вага і-го показника (визначається методом експертних оцінок або методом аналізу ієрархій (AHP)), n – загальна кількість

показників.

Узагальнюючи результати дослідження, доцільно наголосити, що основні переваги запропонованої методики оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності полягають у її універсальності, комплексності та практичній орієнтованості, що забезпечує можливість застосування в умовах динамічного бізнес-середовища. Основні переваги методики можна конкретизувати таким чином:

– гнучкість і адаптивність до різних типів підприємств. Методика передбачає використання як базового набору індикаторів, так і варіативних показників, які можуть добиратися з урахуванням галузевої специфіки, масштабу діяльності, стадії інноваційного циклу та стратегічних пріоритетів підприємства. Це забезпечує придатність підходу для оцінювання як великих промислових компаній, так і малих інноваційних фірм, стартапів або науково-дослідних організацій. Адаптивність також підтримується можливістю коригування вагових коефіцієнтів і вибору процедур нормалізації, що підвищує методичну релевантність оцінки в конкретних умовах;

– можливість порівняння альтернативних інноваційно-інвестиційних проєктів на основі інтегрального показника. Використання агрегованого індикатора ефективності дозволяє звести багатовимірний масив результатів до єдиного числового критерію, що істотно полегшує вибір між конкуруючими проєктними альтернативами. Такий підхід забезпечує коректне зіставлення сценаріїв з різними рівнями інноваційного ризику, ресурсної забезпеченості та очікуваної віддачі, а також підвищує обґрунтованість прийняття стратегічних управлінських рішень у довгостроковій перспективі;

– урахування економічних і неекономічних ефектів упровадження інновацій. Запропонована система показників дає можливість оцінювати не лише фінансово-економічні результати (прибутковість, рентабельність, окупність, фінансову стійкість), але й нефінансові наслідки, що мають значущість для сталого розвитку та економіки знань. Зокрема, методика дозволяє відобразити соціальні ефекти (динаміка продуктивності праці, умови праці, задоволеність персоналу), техніко-технологічні результати (рівень модернізації, технологічна новизна, оновлення виробничої бази), а також організаційні зміни (оптимізація бізнес-процесів, підвищення гнучкості управління, якість внутрішніх комунікацій). Така багатокритеріальність забезпечує більш повне відображення реальної результативності інноваційно-інвестиційних рішень;

– висока придатність до автоматизованої обробки, моделювання та аналітичного супроводу. Формалізація показників і застосування економіко-математичних процедур створюють передумови для реалізації методики в сучасних інструментах управлінської аналітики. Її можна ефективно інтегрувати в середовище табличних розрахунків (наприклад, через функціональні моделі та формули), а також у програмні рішення для обробки даних і статистичного аналізу. Це дозволяє автоматизувати обчислення, здійснювати сценарний аналіз, будувати прогнозні траєкторії розвитку, візуалізувати динаміку основних індикаторів і забезпечувати регулярне оновлення аналітичної звітності.

Отже, запропонована методика є не лише концептуально обґрунтованою, а й прикладно придатною для використання в управлінській практиці. Її застосування сприяє підвищенню об'єктивності та прозорості оцінювання інноваційно-інвестиційної діяльності, зниженню ризиків прийняття рішень і посиленню якості стратегічного планування розвитку підприємства.

2.3. Нормативно-правове забезпечення інноваційної та інвестиційної діяльності промислових підприємств України

Важливою передумовою ефективного функціонування промислових підприємств у сучасному конкурентному середовищі є формування та практичне застосування належного нормативно-правового забезпечення інноваційної й інвестиційної діяльності, а також системне впровадження результатів науково-технічного прогресу у виробництво. Інновації та інвестиції належать до основних чинників, які характеризують та визначають траєкторію економічного розвитку підприємства, темпи його зростання та стійкість фінансово-господарської діяльності.

Для автономних суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у правовому полі та орієнтовані на отримання прибутку, збереження і посилення конкурентних позицій, а також забезпечення виживання й розвитку, дедалі більшої актуальності набуває цілеспрямоване використання нововведень. Відповідно, прийняття й удосконалення нормативних актів, що регламентують здійснення інноваційних досліджень, залучення інвестиційних ресурсів, створення та комерціалізацію нових продуктів, а також поєднання науково-дослідної й маркетингової діяльності, формує інституційні передумови результативного розвитку підприємства.

Зазначені процеси зумовлюють трансформацію типу підприємства та його внутрішньої організації: змінюються управлінські підходи, структури, механізми планування й контролю, посилюється роль інноваційного менеджменту та інвестиційного планування. Правове забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності у поєднанні з орієнтацією на широке освоєння новітніх технологій і активне залучення інвестицій сприяє переходу промислового виробництва на якісно новий рівень. Раціональне впровадження науково-технічних досягнень і використання обладнання нового покоління забезпечують підвищення ресурсоефективності та якості продукції, що, своєю чергою, створює підґрунтя для зростання культури виробництва, посилення імпортозаміщення та підвищення конкурентоспроможності підприємства на зовнішніх ринках.

Теоретичні засади регулювання нормативно-правового забезпечення та фінансової підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку промислових підприємств, що визначально впливають на динаміку національної економіки, є предметом досліджень українських і зарубіжних науковців. У науковому дискурсі обґрунтовано роль інновацій як чинника модернізації підприємницьких процесів на рівні окремих суб'єктів господарювання та економіки держави

загалом, а також конкретизовано завдання їх упровадження в різних секторах промисловості.

Водночас методичні й методологічні аспекти законодавчого та аналітичного забезпечення управління інноваційно-інвестиційними процесами на рівні підприємств висвітлені недостатньо повно. Дискусійними залишаються питання щодо економічної сутності та змістовного наповнення категорій «інвестиційний ефект», «інновації», «інноваційний розвиток» і «інноваційна діяльність». Подальшого опрацювання потребують методологічні підходи до формування системи аналітичних індикаторів, які дають змогу комплексно оцінювати інноваційний потенціал та інвестиційну активність підприємств, вимірювати результативність інноваційної діяльності, визначати вплив інвестицій на фінансову стійкість і ринкові позиції суб'єктів господарювання. Окремі норми чинного законодавства, що регулюють відповідні відносини, характеризуються фрагментарністю та недостатнім рівнем конкретизації, що ускладнює їх однозначне застосування в управлінській практиці.

Посилення конкурентних позицій у пріоритетних галузях промисловості доцільно розглядати як похідну від нарощування інвестиційних можливостей і системного накопичення інноваційного потенціалу. Інвестиції мають визначальне значення для капіталомістких виробництв, де результативність і загальна ефективність діяльності значною мірою залежать від масштабів виробництва та темпів техніко-технологічного оновлення. З огляду на те, що більшість промислових галузей України відповідає зазначеним характеристикам, проблема залучення інвестиційних ресурсів набуває стратегічної ваги для забезпечення модернізації та структурної трансформації промисловості [82, с. 10].

Поряд із цим, результативність системи економічної мотивації творчих і висококваліфікованих фахівців, а також можливості реалізації підприємницького потенціалу, приватновласницьких стимулів та інтелектуального капіталу безпосередньо залежать від розвитку інноваційного підприємництва. У цьому контексті сучасна інноваційна діяльність промислових підприємств України має бути орієнтована на формування ефективного економічного укладу, що ґрунтується на досягненнях науки й техніки та передбачає якісні зміни у чинній моделі реалізації інноваційного вектора розвитку національної економіки [97, с. 112].

Попри наявність вагомих передумов макроекономічної стабілізації, позитивні зрушення у лібералізації підприємницької діяльності, міжнародного руху капіталу та зовнішньої торгівлі, а також заходи з оздоровлення фінансового сектору, в Україні зберігається комплекс системних ризиків для інвесторів. До них належать воєнні загрози, нестійкість і непередбачуваність правового середовища, політична волатильність, інституційна слабкість механізмів правозастосування (зокрема у сфері захисту прав власності, протидії рейдерству та забезпечення належної дисципліни виконання нормативно-правових актів), тінізація економіки та високий рівень корупції. Додатковим дестабілізувальним чинником виступає недостатньо активна роль держави у формуванні

інституційного поля поліпшення інвестиційного клімату, зокрема через обмежену спроможність системного моніторингу й контролю за дотриманням прийнятих правових норм.

З метою забезпечення передбачуваного та сприятливого інвестиційного режиму держава встановлює гарантії захисту інвестицій. Такі гарантії становлять систему правових норм, спрямованих на охорону прав інвесторів, при цьому вони не регламентують безпосередньо фінансово-господарську діяльність учасників інвестиційного процесу та не охоплюють питання виконання ними податкових і обов'язкових платежів. Відповідно, дія державних гарантій захисту інвестицій не може бути звужена щодо інвестицій, здійснених у період чинності таких гарантій, або скасована у спосіб, що погіршує правове становище інвестора [82, с. 29].

У процесі розроблення методики аналізу інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств важливим є уточнення змісту поняття «інноваційний тип розвитку підприємства». Його доцільно розглядати як спосіб економічного зростання, що базується на регулярному та системному впровадженні нововведень, спрямованих на істотне вдосконалення основних параметрів функціонування господарської системи. Такий тип розвитку передбачає періодичне перегрупування ресурсів і управлінських пріоритетів відповідно до логіки науково-технічного прогресу, стратегічних цілей і завдань підприємства, а також здатності раціонально використовувати ресурсні чинники для створення інноваційної продукції та формування стійких конкурентних переваг.

Інноваційно-інвестиційна діяльність промислових підприємств, у свою чергу, слід трактувати як практичне використання наукових і науково-технічних результатів та інтелектуального потенціалу, спрямоване на створення нової або суттєво вдосконаленої продукції, технологій її виробництва, управлінських рішень і організації праці з метою підвищення конкурентоспроможності та посилення ринкових позицій підприємства.

Організаційний вимір інноваційно-інвестиційної діяльності передбачає впорядкування процесів генерування ідей, пошуку та розроблення технічних рішень, створення новацій і їх подальшого впровадження. Відповідні механізми організації орієнтовані на формування та реорганізацію структур, залучених до здійснення інноваційних процесів, і можуть реалізовуватися у різних формах: створення, поглинання, ринкова інноваційна інтеграція, виокремлення. Зокрема, створення визначається як заснування нових підприємств, структурних одиниць або спеціалізованих підрозділів, функціональним призначенням яких є здійснення інноваційної промислової діяльності.

Найбільш вагомими елементами нових організаційних форм інноваційної діяльності є матричні структури, науково-технічні підрозділи та організації, що функціонують на засадах ринкової доцільності, а також внутрішні венчурні утворення. До основних напрямів інноваційної діяльності промислових підприємств доцільно віднести: виконання наукових досліджень і розробок; набуття нових технологій, зокрема через придбання прав на об'єкти промислової

власності (винаходи, промислові знаки, корисні моделі), а також ліцензій на їх використання; оновлення матеріально-технічної бази шляхом придбання машин, устаткування й обладнання, необхідних для реалізації інноваційних рішень; здійснення виробничого проєктування; упровадження нових методів виготовлення продукції; реалізацію маркетингових інновацій та інших видів підготовки виробництва до випуску нової продукції [86, с. 182].

Відповідно, основні цілі інноваційної діяльності зосереджуються на зниженні витрат і собівартості продукції (робіт, послуг), технологічному вдосконаленні виробництва, підвищенні якості продукції та посиленні її конкурентоспроможності. У цьому контексті інноваційний потенціал промислового підприємства доцільно трактувати як інтегральну сукупність взаємопов'язаних чинників, сформованих у конкретних соціально-економічних формах, яка охоплює: потенційно можливі інноваційно-інвестиційні ресурси, що за певних умов внутрішнього і зовнішнього середовища можуть бути залучені підприємством у визначеному часовому горизонті; наявні (реальні) ресурси; а також рівень готовності та спроможності підприємства освоїти й ефективно використати зазначені ресурси та можливості для досягнення стратегічних цілей розвитку.

Мета здійснення аналізу інноваційно-інвестиційного розвитку промислового підприємства полягає у визначенні стану його інноваційної активності, оцінюванні результатів здійснення інноваційної діяльності та дослідженні джерел її фінансування [86, с. 183].

На стан і динаміку розвитку інвестиційно-інноваційного середовища функціонування промислових підприємств в Україні визначально впливають якість нормативно-правового забезпечення, рівень сприятливості інвестиційного клімату та загальний макроекономічний стан держави. За узагальненнями Міністерства юстиції України, національне інноваційне законодавство має комплексний характер і охоплює положення Конституції України, Господарського кодексу України, а також низки спеціальних законів, зокрема законів України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших нормативно-правових актів. Зазначається, що сучасна нормативно-правова база регулювання та стимулювання інноваційної діяльності включає значний масив документів (орієнтовно близько 200), що підтверджує її розгалуженість і водночас ускладнює практичне застосування через фрагментарність та потребу в систематизації [98]. Відповідно до статті 2 Закону України «Про інноваційну діяльність», законодавство у цій сфері ґрунтується на Конституції України та формується сукупністю профільних законів (зокрема у сфері інвестицій, науки, науково-технічної експертизи, спеціальних режимів інноваційної діяльності), а також інших актів, що регулюють відповідні суспільні відносини [98].

З метою забезпечення передбачуваного й стабільного інвестиційного режиму держава встановлює гарантії захисту інвестицій, а правовий режим

інвестування визначається національним законодавством. Його основу становлять нормативні акти, що регламентують як загальні засади інвестиційної діяльності, так і окремі форми та інструменти інвестування, зокрема: Закон України «Про інвестиційну діяльність» (18 вересня 1991 р.), Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1 квітня 1991 р.), Декрет КМУ «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» (31 грудня 1992 р.), Указ Президента України «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії», Закон України «Про режим іноземного інвестування» (19 лютого 1994 р.), Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» (23 січня 2006 р.) та інші акти, які формують інституційно-правові рамки державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності.

Основні нормативно-правові акти державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні доцільно систематизувати та подати в таблиці 5.

Таблиця 5

Основні нормативно-правові акти державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні

№ п/п	Нормативно-правовий акт	Сфера регулювання
1	Конституція України	Ст. 54 гарантує свободу наукової і технічної творчості, захист авторських прав та державне сприяння розвитку науки
2	Господарський кодекс України	Глава 34, ст. 325-332 розкриває нормативно-правову сутність інновацій та інвестування; розкриває види інновацій та форми інвестиції; окреслює порядок державного регулювання такої діяльності
3	Закон України «Про інноваційну діяльність»	Визначено мету та принципи інноваційної політики, окреслено об'єкти та суб'єктів інноваційної діяльності; порядок державного регулювання інноваційної діяльності та її правовий режим; окреслено основи фінансування інноваційної діяльності та міжнародного співробітництва у цій сфері
4	Закон України «Про інвестиційну діяльність»	Визначає правову сутність інвестиційної діяльності та інвестиційних проектів, об'єкти та суб'єктів інвестицій, їхні права та обов'язки; джерела фінансування інвестиційної діяльності; основи її державного регулювання, підтримки та стимулювання; порядок державних інвестицій; гарантії та захист прав суб'єктів інвестиційної діяльності
5	Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»	Визначає пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні, в тому числі на період з 2011 по 2021 рік, а також середньострокові стратегічні напрями інноваційної діяльності та порядок моніторингу їх реалізації
6	Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»	Визначає правову сутність технологічних парків; порядок спеціального режиму їхньої інноваційної діяльності; порядок фінансової підтримки інноваційних проектів та контролю за їх реалізацією
7	Закон України «Про режим іноземного інвестування»	Визначає види іноземних інвестицій та форми їх здійснення; окреслює об'єкти таких інвестицій, порядок їх оцінки та державні гарантії; визначає основні умови співпраці з іноземним інвестором
8	Закон України «Про	Регулює відносини щодо провадження наукової і науково-

	наукову і науково-технічну діяльність»	технічної діяльності; визначає правовий статус суб'єктів такої діяльності, в тому числі НАНУ; окреслює державні гарантії соціально-правового статусу вчених та наукових працівників; основи державного регулювання та управління науковою та науково-технічною діяльністю, його форми та методи
9	Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу»	Визначає предмет наукової і науково-технічної експертизи, її форми та види; права й обов'язки суб'єктів експертизи; порядок її проведення; основи державного регулювання, економічного забезпечення та відповідальності сторін
10	Закон України «Про спеціальну економічну зону «Яворів»	Визначає, що метою СЕЗ «Яворів» є залучення інвестицій. Законом визначені органи управління СЕЗ, їхні повноваження та суб'єкти діяльності
11	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні»	Містить обґрунтування актуальності інноваційно-інвестиційних напрямів діяльності; визначає шляхи та напрями виконання програми; принципи реалізації державної політики у сфері інновацій та інвестицій; форми надання державної підтримки; перелік базових галузей економіки в контексті інноваційно-інвестиційної діяльності та очікувані результати

Джерело: складено авторами на основі [87]

Аналіз чинної системи нормативно-правового регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності засвідчує фрагментарність підходів і відсутність цілісної стратегії її розвитку. Зокрема, у Господарському кодексі інноваційні та інвестиційні процеси розглядаються як взаємопов'язані елементи господарського розвитку, тоді як у спеціальному законодавстві вони здебільшого регламентуються відокремлено. Така диференціація може бути обґрунтованою потребою деталізації правових механізмів інноваційного розвитку та інвестиційного забезпечення, однак вона не повинна призводити до втрати їхньої інтегрованої логіки.

Водночас взаємозумовленість інноваційних і інвестиційних процесів доцільно забезпечувати не лише на рівні законів, а й у підзаконних, методичних та інструктивних нормативно-правових актах, які визначають процедури реалізації державної політики, інструменти стимулювання, критерії відбору проєктів і порядок моніторингу результатів. Збереження узгодженості між правовими нормами різних рівнів сприятиме підвищенню передбачуваності регуляторного середовища та зменшенню інституційних бар'єрів для суб'єктів господарювання.

Удосконалення норм інноваційно-інвестиційного законодавства може стати для промислового підприємництва одним із основних чинників сталого економічного розвитку та зростання, оскільки створює регуляторні передумови для розширення інвестиційних можливостей, прискорення технологічного оновлення й підвищення результативності комерціалізації нововведень. Водночас подальший розвиток інноваційно-інвестиційної підприємницької діяльності в Україні ускладнюється сукупністю об'єктивних викликів, які формують несприятливі умови для переходу до нового етапу промислового оновлення. У довгостроковій перспективі економічне зростання держави

визначатиметься здатністю національної економіки адаптуватися до сучасних технологічних змін та ефективністю підтримки розвитку інноваційно-інвестиційного сектору промисловості [97, с. 110].

Власне інноваційне промислове підприємство доцільно інтерпретувати як суб'єкт господарювання, діяльність якого ґрунтується на комплексному здійсненні нововведень і системному впровадженні результатів науково-технічного розвитку у виробничо-господарські процеси. Таке підприємство виконує науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи та/або здійснює цілеспрямоване придбання нових продуктів і технологій, а також на регулярній основі інтегрує науково-технічні рішення у вдосконалені або принципово нові продукти, технологічні процеси чи організаційні моделі діяльності. Важливою ознакою виступає достатній рівень фінансування інноваційної діяльності, наявність прав інтелектуальної власності та здатність забезпечувати домінування інноваційної продукції у структурі випуску, зокрема коли її частка у вартісному вимірі перевищує 70% загального обсягу виробництва, а також орієнтація на розроблення нових видів промислової продукції [99, с. 141].

Стимулювання інноваційно-інвестиційної активності промислових підприємств передбачає функціонування державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ, які акумулюють ресурси з різних джерел. Формування їхніх фінансових можливостей здійснюється, зокрема, за рахунок коштів державного бюджету (у межах щорічних бюджетних призначень відповідно до чинного законодавства), залучених національних та іноземних інвестицій, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, доходів від власної або спільної фінансово-господарської діяльності, а також інших джерел, не заборонених законодавством України. Для комунального рівня аналогічні механізми ресурсного забезпечення доповнюються фінансуванням із відповідних місцевих бюджетів, що дозволяє адаптувати інструменти підтримки до регіональних потреб і пріоритетів розвитку [82, с. 48-49].

У контексті інноваційного розвитку окремої уваги потребують малі та середні промислові підприємства, оскільки їх функціональні переваги підтверджені практикою господарювання в країнах із ринковою економікою. До таких переваг належать відносно низька інерційність у реагуванні на зміни ринкових і технологічних умов, висока маневреність та гнучкість управлінських рішень, підвищена сприйнятливість до нових технологій та інновацій порівняно з великими підприємствами, а також нижча капіталомісткість, що спрощує перехід до технологічного оновлення та прискорює адаптацію до конкурентного середовища [98, с. 63].

Основними напрямами активізації інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств має стати формування сучасного механізму державної підтримки, зорієнтованого на зниження бар'єрів для інновацій та підвищення доступності фінансових ресурсів. До таких інструментів доцільно віднести часткове бюджетне фінансування науково-прикладних досліджень, запровадження податкових стимулів для підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність, у тому числі режимів податкових канікул, здешевлення

кредитних ресурсів шляхом зниження відсоткових ставок, а також розширення практики державного замовлення інноваційної продукції як гарантованого каналу збуту та інструмента масштабування розробок. Паралельно необхідно посилити інституційну інфраструктуру інноваційного розвитку через створення та підтримку технопарків, бізнес- і технологічних інкубаторів, а також інноваційних виробництв у пріоритетних галузях, зокрема у важкому та сільськогосподарському машинобудуванні, радіоелектроніці та приладобудуванні, літако- і суднобудуванні, хімічній промисловості [86, с. 185].

Водночас сучасні умови зумовлюють певну асинхронність реакції української економіки на провідні світові траєкторії розвитку, що обмежує швидкість технологічного оновлення промислового сектору. За таких обставин саме системне використання досягнень науково-технічного прогресу у поєднанні з розвитком інноваційно-інвестиційного партнерства здатне створити передумови для формування нових економічних відносин і відтворення конкурентоспроможної структури промисловості. Перехід до моделі високотехнологічної економіки потребує цілеспрямованої, послідовної та збалансованої державної інвестиційно-інноваційної політики, пріоритетом якої має стати не декларативна підтримка, а практичне застосування апробованих управлінських рішень і фінансово-економічних інструментів, здатних забезпечити комерційну результативність інноваційної діяльності підприємств.

З огляду на порівняльні оцінки, в Україні зберігається істотний розрив із провідними європейськими країнами за рівнем інноваційно-інвестиційної спрямованості та інтенсивністю інноваційно-інвестиційної активності, що підсилює потребу у вдосконаленні політик стимулювання, підвищенні ефективності інституційної підтримки та концентрації ресурсів на пріоритетних напрямах технологічного розвитку промисловості.

Основні причини окресленого стану зумовлені сукупністю системних проблем, які залишаються невирішеними в умовах високої економічної нестабільності. Сучасна інноваційно-інвестиційна промисловість може бути розглянута як особливий новаторський процес створення та комерціалізації нової продукції, орієнтований на пошук і реалізацію нових можливостей із метою отримання економічного ефекту від упровадження нововведень. Такий тип господарювання передбачає специфічну підприємницьку поведінку, що формується за наявності дієвого нормативно-правового підґрунтя та інституційної підтримки, і включає готовність до управлінських змін, застосування інноваційного управлінського мислення, прийняття проєктних ризиків із одночасним дотриманням фінансової та юридичної відповідальності.

В Україні загалом сформовано нормативно-правову основу інвестиційно-інноваційної діяльності, яка використовується в системі управління українськими промисловими підприємствами та виступає інструментом регулювання відповідної сфери економіки і стимулювання розвитку науки й техніки. Водночас наявні напрацювання не усувають потреби подальшого вдосконалення: зберігається значна кількість проблем, які потребують невідкладного вирішення, а нормативно-правова база потребує уточнення

методологічних підходів, термінологічної узгодженості та організаційного впорядкування. Систематизація та модернізація законодавства за умови належної роботи компетентних інституцій здатні підвищити якість регулювання та забезпечити перехід інвестиційної й інноваційної діяльності на вищий рівень результативності.

Разом із тим система нормативно-правового регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств і надалі характеризується фрагментарністю та недостатньою узгодженістю як на рівні документального забезпечення, так і на інституційному рівні. Її вдосконалення має передбачати гармонізацію чинних нормативно-правових актів, усунення дублювання регуляторних повноважень, а також оптимізацію адміністративної архітектури органів, залучених до формування та реалізації інноваційно-інвестиційної політики. Реалізація таких підходів створює передумови для побудови дієвої системи державної підтримки інноваційної та інвестиційної діяльності промислових підприємств і водночас актуалізує потребу розроблення цілісної стратегії державного законодавчого сприяння інноваційно-інвестиційному розвитку як перспективного напряму подальших наукових досліджень.

Важливим методичним завданням залишається уточнення економічної та нормативно-правової сутності категорій «інвестиції» та «інновації», що має слугувати основою для розвитку аналітики стратегічного управління інноваційно-інвестиційним розвитком суб'єктів господарювання. Подальші дослідження доцільно спрямувати на формування системи аналітичних показників, здатних кількісно характеризувати інноваційно-інвестиційну діяльність промислових підприємств з урахуванням галузевих особливостей. Така система дозволить отримати комплексну характеристику інноваційного та інвестиційного потенціалів, рівня інвестиційної активності, а також ідентифікувати резерви стратегічного інноваційного розвитку. З огляду на те, що промисловий сектор України потребує суттєво більших обсягів інвестиційних ресурсів, підвищення інвестиційної та інноваційної активності розглядається як необхідна умова подолання низки економічних і соціальних проблем та формування стійкої траєкторії зростання.

2.4. Реалізація інноваційної та маркетингової інтеграційних стратегій розвитку промислових підприємств: сутність, види та нормативно-правова база

Роль і значення інновацій є визначальними в сучасних умовах функціонування та розвитку будь-якого підприємства чи організації, що зумовлюється багатофакторністю конкурентного середовища та зростанням вимог до результативності управлінських рішень. В умовах глобалізації, посилення конкуренції, прискорення технологічних змін, збільшення інформаційних потоків і ускладнення бізнес-процесів, а також скорочення життєвого циклу інноваційних товарів істотно зменшується часовий горизонт отримання надприбутків. Це актуалізує необхідність розроблення й реалізації

інноваційних стратегічних заходів у системі управління підприємством як інструменту подолання зазначених викликів і досягнення довгострокових стратегічних цілей.

Готовність підприємства до формування та впровадження інноваційної стратегії розвитку є важливою передумовою забезпечення якісного економічного зростання, ефективного використання здобутків науково-технічного прогресу та підвищення конкурентоспроможності. Реалізація цих завдань потребує активізації інноваційної, виробничої та фінансової складових у межах інтегрованої системи управління, яка забезпечує узгодженість ресурсів, компетенцій і цільових орієнтирів підприємства.

У процесі реалізації програм інноваційного розвитку особливої ваги набуває управлінський контур, який враховує циклічність економічних процесів як на рівні підприємства, так і на рівнях галузі, держави та глобальної економіки. У цьому контексті зростає значущість методичного забезпечення підприємницької діяльності в умовах економічної циклічності, оскільки мінливість середовища та швидкі зміни у виробничо-комерційній діяльності вимагають застосування науково обґрунтованого інструментарію, прогнозування тенденцій, стратегічного планування та випереджального управління розвитком. Особливе місце серед зазначених питань посідає передбачення як методологічний інструмент, що забезпечує суб'єктові управлінського рішення можливість формувати та використовувати систематизовані знання щодо ймовірних майбутніх станів підприємницької системи. Поступове вичерпання комерційних вигод, пов'язаних із домінуючими інноваційними рішеннями четвертого та п'ятого технологічних укладів, а також перехід до шостого укладу актуалізують потребу в оновленні підходів до прогнозування технологічної динаміки. У цьому контексті зростає значущість формування принципово нової парадигми передбачення, орієнтованої на оцінювання траєкторій майбутнього технологічного розвитку та підготовку до формування елементів наступного технологічного укладу.

Інноваційна політика підприємства має визначати напрями стратегічних змін відповідно до вимог зовнішнього середовища, окреслювати альтернативи інноваційних рішень, формувати інноваційні завдання залежно від типу обраної стратегії та забезпечувати організаційні умови для оперативної реалізації інновацій. Відповідно до зазначеної логіки формування інноваційної політики повинно здійснюватися у визначеній послідовності: від аналізу зовнішнього середовища з урахуванням інноваційних прогнозів науково-технічного прогресу та уточнення загальної стратегії підприємства – до вибору типу інноваційної політики, який узгоджується з ресурсним забезпеченням і економічним потенціалом суб'єкта господарювання. У такому розумінні розвиток підприємства є неможливим без визначення стратегічних орієнтирів діяльності, що спираються на нововведення як важливе та визначальне джерело довгострокових конкурентних переваг.

Наявність різних підходів до тлумачення інноваційної стратегії та класифікації її типів зумовлює потребу в уточненні змістового наповнення

поняття «інноваційна стратегія» з урахуванням сучасних умов господарювання. Відповідно, розроблення механізму стратегічного інноваційного розвитку підприємств потребує не лише концептуалізації категорії інноваційної стратегії, а й удосконалення підходів до процесів її формування та вибору [100, с. 20-21].

У науковій і методичній літературі одним із найпоширеніших підходів до визначення поняття інноваційної стратегії є системний підхід, відповідно до якого інноваційна стратегія трактується як складова корпоративної стратегії розвитку підприємства або як елемент ширшої соціально-економічної стратегії. У межах цього підходу акцент робиться насамперед на стратегічному аспекті управління інноваціями в контексті загальної стратегії, тоді як інноваційність розглядається переважно як інструмент досягнення визначених цілей розвитку. Інноваційна стратегія при цьому інтерпретується як елемент, властивий окремим бізнес-процесам підприємства, що виконує інтегрувальну функцію. З позицій системного підходу інноваційна стратегія визначається як складова економічної стратегії, що являє собою сукупність правил, методів і засобів пошуку найбільш перспективних для організації напрямів науково-технічних досліджень та формування ресурсної політики [100, с. 22].

Разом із тим доцільним є трактування інноваційної стратегії з позицій комплексного інтеграційного підходу, який передбачає дотримання логіки загального стратегічного управління, коли інноваційна стратегія не лише узгоджується із загальною стратегією розвитку підприємства, а й розширює її зміст, деталізує стратегічні пріоритети та конкретизує інструменти їх досягнення з урахуванням інноваційних орієнтирів.

Попри значну увагу дослідників до проблематики інноваційного розвитку, слід відзначити, що питання підвищення інноваційної активності українських підприємств як чинника їх розвитку опрацьовані недостатньо, а роль відкритості інноваційної системи підприємства у забезпеченні інноваційного розвитку висвітлена не в повній мірі. З урахуванням наявних наукових напрацювань, проблематика формування та реалізації сценаріїв інноваційного розвитку підприємств у коротко- та середньостроковій перспективі в умовах циклічності економіки потребує подальшого поглиблення. У зв’язку з цим актуалізується необхідність розроблення методичних засад інноваційного розвитку в умовах циклічних коливань на основі інструментарію передбачення.

У сучасних умовах розвиток промислових підприємств і реформування економіки України тісно пов’язані з переходом на інноваційну модель розвитку. Одним із основних інструментів вирішення цього завдання є інтеграція інноваційної та виробничої діяльності з метою формування цілісної інноваційно-виробничої системи, здатної забезпечувати реалізацію інноваційних проєктів і їх трансформацію у нові продукти та послуги через скорочення інноваційного лага на всіх стадіях життєвого циклу: наука – новації – інвестиції – виробництво – інновації – маркетинг – споживач. Удосконалення локальних інноваційних систем, тобто інноваційних систем на рівні підприємства, може сприяти прискоренню та підвищенню результативності реалізації зазначених інноваційних проєктів [101, с. 7].

Стратегія та інновації в умовах становлення інноваційної економіки мають взаємозалежний і нерозривний характер. Будь-який стратегічний план доцільно доповнювати завданнями щодо впровадження інновацій у діяльність суб'єктів господарювання, зокрема у частині застосування сучасних методів управління, освоєння нових ринків, упровадження процесних технологій, розроблення продуктових інновацій та оптимізації ресурсного забезпечення. Об'єктивною є тенденція до інтеграції стратегічного та інноваційного менеджменту, оскільки стійке утримання конкурентних позицій дедалі більше визначається здатністю організацій забезпечувати безперервність інноваційних змін.

Стратегічне управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання спрямоване на розв'язання завдань планування та реалізації інноваційних і інвестиційних проєктів, а також на формування спроможності передбачати зміни в економічній діяльності організацій, здійснювати пошук і впроваджувати масштабні стратегічні рішення, що забезпечують виживання та сталий розвиток на основі ідентифікованих майбутніх чинників успіху. Досягнення результативності інноваційного розвитку потребує застосування спеціалізованих інструментів управління, що поєднують методи стратегічного та інноваційного менеджменту залежно від того, у якій логіці розглядається інноваційний розвиток на мікрорівні. Водночас інноваційне управління реалізується паралельно з управлінням поточними традиційними процесами виробництва товарів і надання послуг [102, с. 265-266].

Інноваційну стратегію розвитку підприємства доцільно характеризувати як систему організаційних, інноваційних і управлінських рішень, спрямованих на реалізацію узгодженого комплексу заходів для досягнення визначених цілей і розв'язання пріоритетних завдань розвитку. У такому розумінні інноваційна стратегія забезпечує формування та формалізацію сукупності дій, які створюють передумови для майбутніх змін у системі управління підприємством, включно з розробленням тактичних заходів, котрі виступають складовими досягнення стратегічної мети.

Сучасні тенденції розвитку управлінської науки сприяли поглибленню теорії стратегічного управління, еволюції підходів до інноваційного менеджменту та формуванню їх синтезу як методологічної основи управління інноваційним розвитком підприємств (табл. 6).

Стратегічне управління інноваційним розвитком (інноваційне управління розвитком) суб'єктів господарювання розглядається як складова стратегічного менеджменту та водночас як підсистема загального менеджменту, що має власний предмет управління, цільові орієнтири й систему завдань.

Підтримуємо підхід, відповідно до якого інноваційна стратегія розвитку є узагальнювальною моделлю дій, необхідних для досягнення поставлених цілей організації на основі визначених критеріїв (показників) результативності. Вироблення інноваційної стратегії базується на цілях компанії, масштабі та характері її діяльності, стадії життєвого циклу інновацій, рівні інноваційного розвитку організації та параметрах реалізованої науково-технічної політики.

Таблиця 6

Порівняльна характеристика класичного й інноваційного стратегічного управління суб'єктів господарювання

Елементи	**Класичне стратегічне управління**	**Стратегічне управління**
1. Основне завдання	Формування довготривалої життєздатності суб'єктів господарювання, стійких конкурентних переваг	Миттєва реакція на зміни, гнучкість, трансформація суб'єктів господарювання, впровадження інновацій у різні сфери життєдіяльності, довготермінові конкурентні переваги
2. Об'єкт концентрації уваги менеджменту	Погляд ззовні організації, пошук нових можливостей у конкурентній боротьбі, відстеження й адаптація до змін в навколишньому середовищі	Погляд ззовні та зсередини організації, пошук шляхів більш ефективного застосування ресурсів, нових можливостей у конкурентній боротьбі, адаптація організації до змін
3. Основні чинники успіху	Структура галузі, позиція організації у ній, розподіл ресурсів між суб'єктами господарювання	Додана цінність (вартість) суб'єктів господарювання
4. Особливості щодо чинники успіху	Формування чинників успіху	Виявлення майбутніх чинників успіху
5. Формування конкурентних переваг	На основі оптимізації матеріальних, людських, фінансових та інших ресурсів	Насамперед на основі розвитку людських ресурсів та унікальних знань, досвіду
6. Стратегічний процес	Комплексний аналіз і довгостроковий прогноз середовища, централізоване стратегічне планування, впровадження стратегії «зверху»	Самоорганізація стратегічної діяльності на основі інноваційного розвитку
7. Процес виробництва	Традиційний процес виробництва товарів (послуг)	Інноваційне управління здійснюється паралельно з управлінням діючим традиційним процесом виробництва товарів, послуг
8. Основа побудови системи управління	Персонал, система інформаційного забезпечення, ринок	Люди, система інформаційного забезпечення, ринок; нові функції й організаційні структури, процедури, техніка та технологія, продукція
9. Підхід до управління персоналом	Погляд на працівників як на основу організації, її головну цінність і джерело благополуччя	Погляд на персонал як на основу організації, її головну цінність і джерело благополуччя
10. Критерій ефективності управління	Своєчасність і точність реакції організації на нові запити ринку та зміни у залежності від змін оточення	Своєчасність і точність реакції організації на нові запити ринку та зміни у залежності від змін оточення, раціональність використання інноваційного потенціалу

Джерело: складено авторами на основі [102, с. 265]

Готовність підприємства до впровадження інноваційних стратегій формує

підвищені вимоги до проектного, фірмового і корпоративного управління, що проявляється, зокрема, у таких аспектах:

1. зростанні рівня ризиків і невизначеності у діяльності підприємства, що зумовлює необхідність розширення аналітичної функції управлінського апарату в частині ідентифікації, оцінювання та управління інноваційними ризиками, а також розроблення заходів їх мінімізації;

2. посиленні інвестиційних ризиків інноваційних проєктів, особливо середньо- та довгострокових, що актуалізує потребу у пошуку інвесторів, готових приймати вищий рівень ризику, та розробленні інноваційно-інвестиційних проєктів як комплексного інструменту обґрунтування рішень;

3. інтенсифікації організаційних змін унаслідок інноваційної реструктуризації, що потребує забезпечення безперервності й стійкості виробничих процесів за умов посилення потоків стратегічних трансформацій [103, с. 469].

Важливою залишається функція інтеграції інтересів у межах системи управління підприємством і ухвалення раціональних та ефективних рішень щодо виробничого, маркетингового, фінансового, науково-технічного і стратегічного управління як взаємопов'язаних елементів єдиного управлінського контуру. У цьому контексті проблеми економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності в умовах інформаційно-технологічної революції можуть бути розв'язані шляхом формування та реалізації ефективних стратегій інноваційного розвитку.

Інноваційну стратегію доцільно визначати як взаємопов'язаний комплекс дій, спрямованих на забезпечення умов тривалого виживання та розвитку підприємства на ринку на основі створення й упровадження інновацій. Її основними завданнями виступають:

– результативний розподіл і використання наявних ресурсів і можливостей, необхідних для розвитку на основі інновацій та інноваційної діяльності;

– адаптація до змін зовнішнього середовища шляхом пошуку нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства та узгодження внутрішніх можливостей розвитку з зовнішніми вимогами, що формуються ринком.

Особливості формування (розроблення) інноваційної стратегії розвитку підприємства доцільно розглядати на трьох взаємопов'язаних рівнях.

1. Корпоративний рівень, на якому визначаються загальні засади інноваційної стратегії як складової загальноекономічної стратегії розвитку підприємства, формуються стратегічні пріоритети інноваційної діяльності, параметри ресурсного забезпечення та узгодження інноваційних орієнтирів із місією і довгостроковими цілями організації.

2. Бізнес-рівень, що передбачає розроблення в межах інноваційної стратегії системи заходів зі створення та впровадження інновацій у кожній стратегічній зоні господарювання. На цьому рівні ухвалюються рішення щодо модифікації існуючої товарної номенклатури й асортименту, здійснюється генерація ідей нових або вдосконалених продуктів, їх попередній відбір, формування концепції продукту та її апробація (перевірка) з огляду на ринкову

доцільність.

3. Товарний рівень, на якому формується товарна інноваційна стратегія та розробляються маркетингові програми просування конкретних товарних інновацій у межах окремих бізнес-проєктів, включно з визначенням цільових сегментів, позиціюванням, каналами збуту, комунікаційною політикою та інструментами комерціалізації [104, с. 29].

У межах стратегічного управління інноваційним розвитком підприємств у літературі виокремлюють такі види інноваційних стратегій:

– наступальна інноваційна стратегія, яка характеризується підвищеним рівнем ризику та потенційно високою результативністю. Її реалізація потребує високої кваліфікації у розробленні нововведень, здатності швидко здійснювати їх комерціалізацію та спроможності до випереджального прогнозування ринкових потреб.

– захисна (оборонна) стратегія, яка, як правило, пов’язана з нижчим рівнем ризику та опирається на достатньо високий рівень технічних розробок і вже сформовану частку ринку. Підприємства, які дотримуються даної стратегії, орієнтуються на підтримання технологічної конкурентоспроможності й утримання здобутих ринкових позицій.

– проміжна стратегія, яка ґрунтується на використанні слабких сторін конкурентів і власних сильних сторін підприємства, уникаючи прямої конфронтації на початкових етапах. Вона часто застосовується щодо модифікацій базових моделей нововведень або поступового нарощування інноваційних переваг.

– поглинаюча стратегія, яка передбачає використання інноваційних розробок, створених іншими організаціями. Її застосування обумовлюється тим, що інновації відрізняються значною різноманітністю за складністю та новизною, тому навіть великі компанії з потужними підрозділами НДДКР не завжди можуть охопити весь спектр перспективних технологічних напрямів.

– імітаційна стратегія, за якої підприємства використовують інновації, уже виведені на ринок іншими організаціями, доповнюючи їх удосконаленнями та модернізацією. Такий підхід характерний для підприємств із високим організаційно-технологічним потенціалом, глибоким знанням ринкових вимог і, в окремих випадках, достатньо сильними позиціями на ринку.

– розбійницька стратегія, яка застосовується у випадках, коли принципово нові інновації суттєво змінюють техніко-експлуатаційні параметри продукції, яка раніше домінувала на ринку. Найчастіше її використовують малі інноваційні організації, нерідко з інших галузей, що володіють новими технологіями або принципово новими технічними рішеннями, здатними радикально трансформувати існуючі ринки [104, с. 30].

Активізація інноваційної діяльності потребує застосування нових організаційних форм і методів упровадження досягнень науки та техніки, насамперед через розширення й інституціональне зміцнення інноваційного ринку. Водночас розвиток цього ринку стримується низкою системних дисфункцій, серед яких: неринковий характер ціноутворення; фрагментарність і

безсистемність у визначенні безпосередніх замовників та споживачів результатів розробок; відсутність аукціонних механізмів торгівлі інноваційними розробками; нерозвиненість інноваційних бірж і недостатня ефективність маркетингових комунікацій; дефіцит маркетингових досліджень; низька питома вага витрат на інноваційну діяльність у структурі капіталовкладень; обмеженість сектору недержавних науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій в Україні.

У зв'язку з цим актуальним є впровадження комплексного пакета заходів підтримки та розвитку підприємництва, посилення децентралізації зовнішньоекономічної діяльності та модернізація зовнішньоторговельної системи.

Така трансформація є передумовою інтеграції України до відкритої економіки, оскільки без синхронізації структурних змін і реформ із практиками високорозвинених країн забезпечити ефективний перехід до відкритої моделі функціонування економіки буде складно [105, с. 53].

Інноваційні стратегії орієнтовані на розвиток і реалізацію потенціалу підприємства та за своєю сутністю є реакцією на зміни зовнішнього середовища. Відповідно, різноманіття інноваційних стратегій детермінується специфікою внутрішнього середовища підприємства, його ресурсами, компетенціями та організаційними можливостями. Змістовно інноваційні стратегії можуть бути спрямовані на:

– створення та виведення на ринок нових продуктів, технологій і послуг;

– упровадження нових методів у НДДКР, виробництві, маркетингу та системі управління;

– перехід до нових організаційних структур і моделей координації діяльності;

– використання нових видів ресурсів і застосування нових підходів до залучення традиційних ресурсів.

Водночас реалізація інноваційних стратегій промислових підприємств ускладнює умови управління як підприємством загалом, так і інноваційними проєктами зокрема.

До таких ускладнень належать:

– зростання невизначеності результатів, що проявляється у підвищенні варіативності параметрів термінів, витрат, якості та ефективності, і, відповідно, зумовлює потребу розвитку інструментів управління інноваційними ризиками;

– посилення інвестиційних ризиків проєктів, що пов'язано з новизною завдань, технологічною невизначеністю та необхідністю додаткового ресурсного забезпечення інноваційної складової [100, с. 28].

Інноваційна стратегія організації повинна визначатися з урахуванням інноваційного рівня (ступеня інноваційної зрілості), на якому перебуває підприємство.

У межах даного дослідження пропонується виокремити чотири можливі інноваційні рівні та, відповідно, окреслити чотири типи стратегій, які задають траєкторії подальшого інноваційного розвитку підприємства (рис. 1).

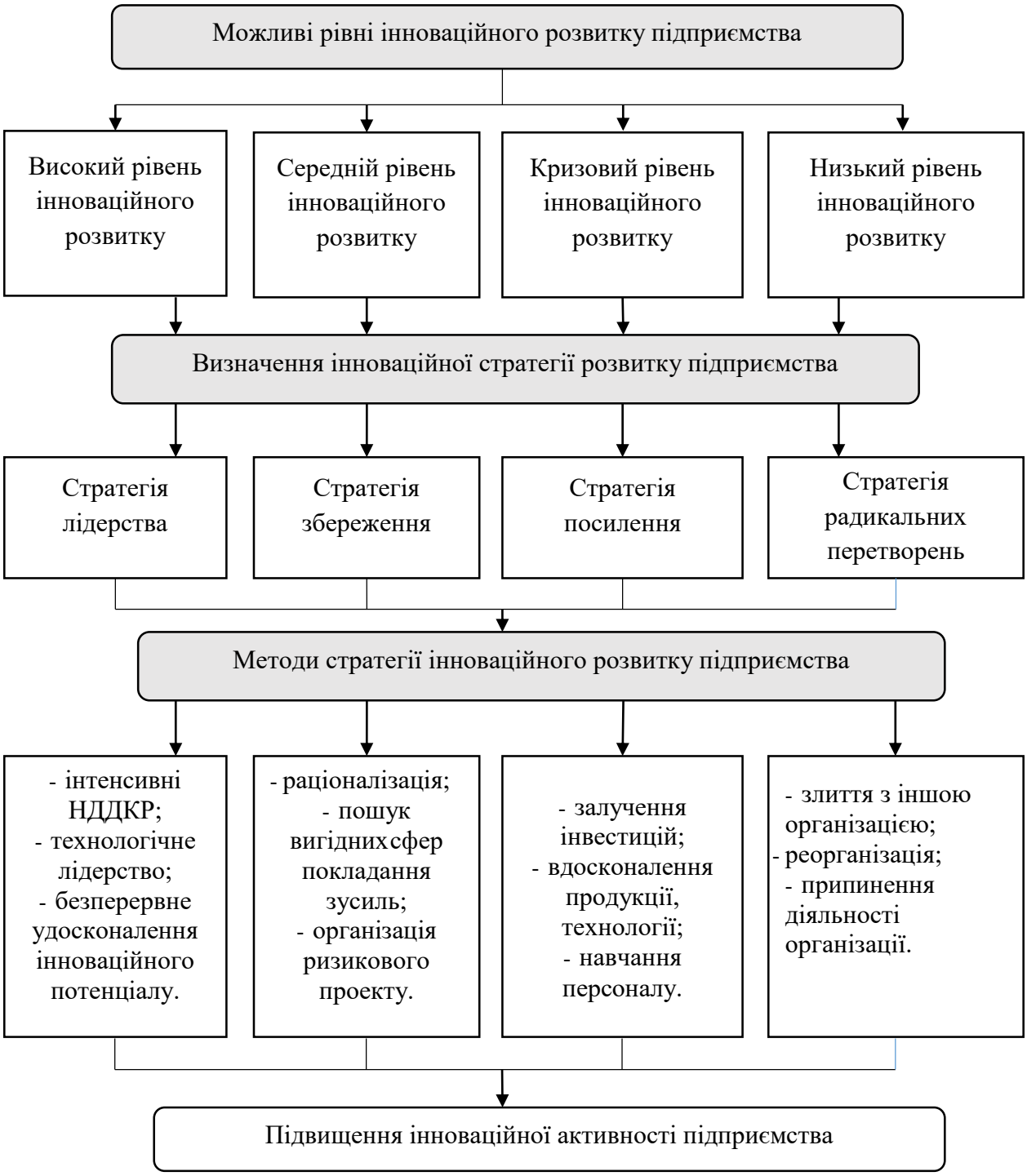


Рисунок 1. Механізм вибору інноваційної стратегії підприємства

Джерело: складено авторами на основі [103, с. 470]

Основними принципами стратегічного управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання мають бути: безперервне прогнозування кон'юнктури ринків капіталу, товарів і послуг, планування дій та випереджальне врахування можливих кризових обставин; запобігання технологічному відставанню шляхом своєчасного оновлення технологій і компетенцій; системне впровадження інновацій у взаємопов'язаних сферах діяльності підприємства; безперервне інвестування в людський капітал та інноваційні перетворення; формування й утримання конкурентних переваг. У такому контексті стратегічне

управління інноваційним розвитком доцільно визначати як процес цілеспрямованого впровадження інноваційних засад у систему управління основними сферами діяльності суб'єктів господарювання з метою досягнення цілей стратегічного та інноваційного розвитку, підвищення конкурентоспроможності, зміцнення ринкових позицій, забезпечення фінансової результативності та формування й реалізації інноваційної стратегії з урахуванням динаміки зовнішнього середовища.

Система управління суб'єктами господарювання, орієнтованих на інноваційну модель функціонування і розвитку, покликана розв'язувати комплекс завдань, які нерідко мають суперечливий характер. До них належать: створення нових та модернізація наявних виробничих систем; систематичне оновлення асортименту товарів і послуг; поєднання гнучкості та адаптивності дрібносерійного виробництва з ефективністю, низькими витратами та високою продуктивністю масового виробництва; підвищення результативності виробничо-збутової діяльності через зростання продуктивності праці та зниження сукупних витрат; розроблення і реалізація стратегії та тактики конкурентної боротьби за лідерство шляхом концентрації зусиль і ресурсів на найбільш перспективних напрямах технологічного розвитку; забезпечення сталого розвитку підприємства в умовах конкуренції. З огляду на це стратегічні дії сучасних організацій об'єктивно потребують постійного пошуку нових ідей і рішень, що надає їм інноваційних ознак. Відповідно, усі сфери діяльності суб'єктів господарювання та рівні управління потребують впровадження нових управлінських і технологічних рішень.

Інноваційна корпоративна стратегія має бути зосереджена на досягненні визначених цілей розвитку завдяки впровадженню інновацій як у базових (традиційних), так і в нових бізнес-напрямах (структурних підрозділах) організації. У ширшому розумінні стратегічне управління інноваційним розвитком виступає системою управління інноваційною діяльністю та процесами її забезпечення, що охоплює чинники й умови формування інноваційного потенціалу, за якого інновації виконують роль основною орієнтира функціонування та зростання суб'єктів господарювання [102, с. 267].

Розглядаючи інноваційну стратегію як певну модель поведінки підприємства в умовах зміни ринкової кон'юнктури, доцільно виокремлювати дві узагальнені групи стратегій: активні та пасивні. Активні стратегії, які часто визначають як технологічні, відображають реакцію підприємства на трансформації зовнішнього середовища шляхом систематичного впровадження технологічних інновацій. Обираючи активний тип, підприємство робить акцент на використанні нової технологічної ідеї як бази для оновлення продуктів, процесів або послуг. У межах активних інноваційних стратегій виокремлюють два типи: стратегію лідерства та стратегію імітації. Їхня відмінність полягає в ступені новизни технології для ринку: якщо технологія, втілена у новому продукті чи послузі, є принципово новою для відповідного ринку, підприємство реалізує стратегію технологічного лідерства; натомість за імітаційної стратегії суб'єкт господарювання одним із перших запроваджує технологічну ідею, яка

вже представлена на ринку.

Пасивні інноваційні стратегії, які в літературі також називають маркетинговими, зосереджуються на безперервних нововведеннях у сфері маркетингу. У цьому випадку підприємство орієнтується передусім на інновації в диференціації товару та формуванні нових конкурентних переваг, застосовує стратегію сегментації на основі систематичного пошуку нових сегментів або ринків, а також впроваджує нові для ринку чи підприємства методи залучення покупців. За такого підходу постійно оновлюються форми й методи збуту продукції як відповідь на динаміку зовнішніх умов [100, с. 26].

Результативність інновації значною мірою визначається її сприйняттям ринком. Навіть знання середньої ймовірності комерційного успіху нової продукції є недостатнім для об'єктивної оцінки маркетингового ризику, з огляду на неоднорідність споживчих уподобань і залежність імовірності купівлі від цінових параметрів.

В інноваційній діяльності прагнення до повної мінімізації ризику фактично означає відмову від інновацій, оскільки розроблення та впровадження нововведень об'єктивно пов'язані з невизначеністю. Тому ще на етапі планування інноваційної стратегії необхідним є оцінювання інноваційних (насамперед маркетингових) ризиків. Ефективне управління такими ризиками має бути спрямоване на оптимізацію співвідношення очікуваного прибутку та рівня ризику; одним із дієвих інструментів зниження невизначеності виступає збирання додаткової інформації, передусім за допомогою маркетингових досліджень.

Інноваційна стратегія є одним із інструментів досягнення цілей організації, який вирізняється новизною насамперед для самого підприємства, а також, залежно від масштабу змін, для галузі, ринку, споживачів або економіки загалом. Підходи до визначення та формування інноваційної стратегії варіюють залежно від дослідницької логіки, у межах якої аналізується ця категорія. У науковій літературі виокремлюють три базові підходи до розроблення стратегії:

1. інструментальний підхід, орієнтований на визначення цілей підприємства та засобів їх досягнення, де стратегія розглядається як план досягнення інноваційних цілей за допомогою визначених управлінських інструментів;

2. адаптивний підхід, у межах якого стратегія виконує функцію механізму пристосування підприємства до змін зовнішнього середовища;

3. процесний підхід, зосереджений на процедурі розроблення та реалізації стратегії, а також на аналізі взаємозв'язків і взаємозалежностей підсистем організації як складної системи; з огляду на широту охоплення він вважається більш розвиненим порівняно з двома попередніми [106, с. 279].

Найбільш розгорнуту та змістовно виважену класифікацію стратегій розвитку інноваційного підприємства пропонує Х. Фріман, виокремлюючи такі типи: наступальну, захисну, імітаційну, залежну, традиційну та стратегію «за нагодою». У межах наступальної стратегії він також розглядає активні НДДКР, орієнтовані на ринок, а також стратегії злиття та придбання. Реалізація

наступальних стратегій, як правило, потребує залучення кредитних інвестицій, тому вони характерні для підприємств із достатнім фінансовим потенціалом, високою компетентністю управлінського персоналу та розвиненим науково-технічним і творчим ресурсом.

Наступальна (агресивна) стратегія пов'язана з прагненням підприємства досягти технологічного та ринкового лідерства через створення і впровадження нових продуктів. Її відмінними ознаками є: тісна інтеграція з глобальними досягненнями науки й технологій; опора на власні дослідження і розробки, що фінансуються та виконуються самою компанією; здатність оперативно адаптуватися до появи нових технологічних можливостей. У реалізації такої стратегії визначальну роль відіграє спеціалізований підрозділ, відповідальний за дослідження і розробки. Застосування наступальної стратегії дає змогу підприємству запроваджувати технологічні новації раніше за конкурентів, а за умови патентного захисту інновації формує тимчасову монополію на додатковий прибуток інноватора.

У межах наступальних стратегій можна виокремити декілька різновидів. Активна наступальна стратегія (стратегія лідерства) орієнтована на досягнення статусу першого та провідного підприємства у визначеній сфері діяльності і збуту.

Найчастіше вона застосовується щодо одного або кількох продуктів за наявності сприятливих передумов (ресурсів, науково-технічних можливостей). Такий підхід пов'язаний із підвищеним ризиком і значними витратами, однак потенційно здатний забезпечити суттєві результати, зокрема витіснення конкурентів завдяки випуску унікальної продукції, формування домінуючих позицій у галузі та освоєння нових ринків.

Помірна наступальна стратегія (прямування за лідером) зосереджується на швидкому розширенні ринкової ніші через освоєння інновацій, які вже отримали підтвердження ринкового попиту. Її метою є зниження рівня невизначеності та уникнення надмірних ризиків, притаманних радикальним інноваціям. Водночас реалізація цієї стратегії потребує значних фінансових ресурсів, а підприємства, що її використовують, часто активно патентують удосконалення, створені на основі розробок технологічного лідера.

Стратегія «кидання виклику» передбачає націленість на завоювання позиції лідера через активні конкурентні дії, які можуть охоплювати різні напрями: цінову конкуренцію, інтенсивні рекламні кампанії, надання продукту нових характеристик, здатних перетягнути споживачів конкурента, розміщення виробничих потужностей у «зоні впливу» суперника, або випуск моделей-замінників («модель проти моделі»). Класичним варіантом, на який звертає увагу Ф. Котлер, є пропозиція товару зі співставною якістю за нижчою ціною.

Стратегія «партизанської війни» ґрунтується на здійсненні точкових торговельних «вилазок» і навмисному створенні нестабільності для конкурента на його традиційних ринках. Такі дії можуть стимулювати конкурентів до переговорів та узгодження поведінки (координації торговельних дій, розподілу ринків тощо).

У відповідь на агресивні дії конкурентів компанії-лідери можуть застосовувати стратегію випереджувальних ударів, орієнтовану на захист вигідної ринкової позиції через розширення виробничих потужностей понад поточні потреби ринку, формування партнерств із найкращими постачальниками, закріплення вигідного географічного розташування та підтримання позитивного іміджу серед споживачів.

До кола наступальних також відносять стратегії цінового лідерства, диференціації продукції, раціоналізації, освоєння та заповнення «ринкової ніші», злиття і поглинання, а також орієнтацію на малі наукомісткі компанії. Як ілюстративні приклади наступальної інноваційної стратегії наводять виробництво телевізорів, нейлону, напівпровідників. Водночас через високий рівень ризику значна частина інноваційно активних підприємств на практиці віддає перевагу захисній (оборонній) стратегії, спрямованій на підтримання стабільних ринкових позицій.

Основною передумовою реалізації захисної стратегії виступає придбання патентів, оскільки підприємства-захисники зазвичай є споживачами патентів і фактично формують попит, який генерує прибутки для компаній – «форвардів». Захисна стратегія потребує від підприємства високої мобільності, системного навчання персоналу, активного використання реклами, значної наукомісткості та інтенсивної роботи дослідників, аналізу успіхів і помилок партнерів, а також просування продукції на ринку через забезпечення технічного обслуговування та сервісної підтримки [106, с. 279-280].

Розглядаючи захисні (оборонні) інноваційні стратегії, доцільно акцентувати, що їх спільною ознакою є орієнтація на збереження або зміцнення ринкових позицій за рахунок використання вже наявних технологічних рішень, адаптації до вимог конкретних ринків та мінімізації надмірних інноваційних ризиків.

Імітаційна стратегія ґрунтується на використанні відомих технологій і їх подальшому розвитку відповідно до потреб специфічного ринку. Вона пов’язана з відтворенням технології виробництва продукції підприємств-«форвардів» і може реалізовуватися двома основними шляхами: по-перше, через придбання ліцензії на виробництво; по-друге, завдяки наявності у підприємства достатнього технологічного заділу для самостійного відтворення інноваційного продукту.

Водночас підприємство, яке обирає імітаційний підхід, має володіти певними конкурентними перевагами у виробництві аналогічної продукції порівняно з первинними інноваторами, зокрема через нижчу собівартість за рахунок доступу до дешевшої робочої сили або локальних природних ресурсів, а також можливість використання наявних потужностей за новим призначенням. Ефективність імітаційної стратегії, як правило, забезпечується не простим копіюванням, а доповненням «оригіналу» технічними, економічними та споживчими перевагами.

Для цього необхідні кваліфіковані науково-технічні кадри, знання кон’юнктури відповідних ринків, доступ до глобального інформаційного простору, а також здатність аналізувати успіхи та помилки підприємств-

«форвардів».

Залежна стратегія характеризує такий тип стратегічної поведінки, за якого зміст і темпи технологічних змін детермінуються політикою інших компаній, що виконують роль «батьківських» фірм у коопераційних технологічних зв'язках. Найчастіше підприємства, що діють у межах залежної стратегії, виконують субпідрядні роботи і не здійснюють самостійного оновлення продукції, оскільки вимоги до якості та характеристик продукції визначаються головною компанією. За цих умов потреба у розвитку власних науково-технічних компетенцій знижується, а вимоги до інноваційної активності мають мінімальний характер.

Традиційна стратегія означає відсутність суттєвих технологічних змін на підприємстві та закріплення обраних виробничих і продуктово-сервісних рішень на тривалий період їх життєвого циклу. Такий підхід передбачає усвідомлене утримання від оновлення продукції на основі аналізу ринкової ситуації та поведінки конкурентів. Водночас традиційна стратегія не є повною відмовою від інноваційної поведінки, оскільки може включати удосконалення форми продукту, сервісу та способів взаємодії зі споживачем. Типовими прикладами її застосування є сфера готельно-ресторанного бізнесу.

Стратегія «за нагодою» у довгостроковому вимірі пов'язана з оперативним використанням інформації та можливостей, які виникають у зовнішньому середовищі підприємства. Її характерною ознакою є відсутність власної системної науково-технічної діяльності. У межах цього підходу доцільно розрізняти стратегію оперативного реагування, що є властивою спеціалізованим малим підприємствам, які працюють під індивідуальні замовлення і здатні швидко перебудовуватися під створення нового продукту, а також стратегію очікування, що застосовується в умовах високої невизначеності попиту, в даному аспекті підприємство утримується від активних дій до моменту прояснення ринкової ситуації, після чого нарощує виробництво і збут нового продукту [106, с. 283-284].

Стратегія лідерства відповідає високому рівню інноваційного розвитку організації. За її реалізації підприємство має зберігати стратегічну послідовність у досягненні поставлених цілей, оскільки наявний інноваційний потенціал і інноваційний клімат не створюють критичних обмежень для подальшого поступу. Водночас, якщо підприємству не вдається підтримувати та зміцнювати інноваційний потенціал, можливий перехід до нижчого рівня інноваційного розвитку, що потребуватиме більш радикальних трансформацій.

Посилення фінансової складової інноваційного потенціалу може забезпечуватися шляхом залучення додаткових інвестицій, які за сприятливого інноваційного клімату стають доступнішими, а також завдяки вдосконаленню політики ціноутворення, підвищенню якості продукції та технологічному оновленню виробництва.

У разі переходу до стратегії радикальних перетворень підприємству необхідні масштабні зміни для збереження життєздатності. До можливих управлінських рішень у межах цього підходу належать реорганізація, інтеграція через придбання іншою компанією, а в крайньому разі – припинення діяльності

(закриття) організації.

У цілому інноваційні стратегії вирізняються зосередженістю на визначеному ринку або його сегменті, відносно вузькою ринковою орієнтацією та/або прагненням зберегти й захистити наявну частку ринку. Для них характерною є спрямованість на підтримання стратегічних позицій і утримання підприємства в колі інноваторів шляхом адаптивного оновлення продуктів, процесів і управлінських рішень.

Водночас наступальні інноваційні стратегії асоціюються з активним розширенням масштабів діяльності, прискореним освоєнням нових видів продукції, інтенсивним пошуком і формуванням конкурентних переваг, а також прагненням до випереджального технологічного та ринкового розвитку.

Узагальнену характеристику основних типів інноваційних стратегій подано в таблиці 7.

Таблиця 7

Узагальнююча характеристика типів інноваційної стратегії

Захисні інноваційні стратегії	Наступальні інноваційні стратегії
Інноваційна політика підприємства	
Пасивна, адаптаційна, інноваційна діяльність спрямована на утримання здобутих конкурентних позицій	Активна, інноваційна діяльність спрямована на досягнення технічного та ринкового лідерства
Інноваційний потенціал	
Інноваційна діяльність спрямована на нарощування інноваційного потенціалу та поліпшення показників господарської діяльності	За наявності високих ресурсних, науковотехнічних можливостей інноваційна діяльність спрямована на ефективне використання наявного інноваційного потенціалу
Рівень ризику	
Інноваційна діяльність підприємства в умовах низького рівня ризику	Інноваційна діяльність в умовах підвищеного рівня ризику
Види інновацій	
Незначні модифікації в таких напрямах інноваційної діяльності, як управління та соціально-психологічна робота з персоналом	Нововведення радикальні з використанням власних наукових розробок. модернізація та реорганізація
Стратегічна позиція підприємства	
Незначна доля на ринку, невелика конкуренція	Стійка позиція на ринку, наявність монополії або олігополії

Джерело: складено авторами на основі [107, с. 123]

На практиці підприємства, як правило, не дотримуються незмінно однієї стратегії та рідко застосовують її у «чистому» вигляді, натомість використовують комбінації та численні модифікації інноваційних стратегій відповідно до змін ринкового середовища, ресурсних обмежень і технологічних можливостей.

Окрім традиційно виокремлюваних типів, інноваційна стратегія може бути зорієнтована на формування принципово нового ринку для комерціалізації радикально нового продукту або технології. У реальній управлінській практиці

переважає поєднання різних стратегічних підходів, що забезпечує гнучкість та підвищує адаптивність підприємства.

Сучасний стан інноваційної діяльності в Україні значною мірою зумовлений дефіцитом стратегічного бачення та відсутністю послідовної державної політики, спрямованої на перехід до інноваційної моделі розвитку і формування національної інноваційної екосистеми.

Під інноваційною екосистемою доцільно розуміти сукупність інституцій, взаємозв'язків і різновидів ресурсів, залучених до процесів створення, поширення та практичного застосування наукових знань і технологій, що мають забезпечувати розвиток інноваційної діяльності та відтворення інноваційної культури. Водночас ефективне функціонування такої екосистеми передбачає використання не лише фінансових, а й організаційних, регуляторних, інформаційних і мотиваційних механізмів підтримки інновацій.

Попри наявність окремих елементів інноваційної інфраструктури, в Україні досі не сформовано цілісної національної інноваційної системи, основним призначенням якої є створення інноваційних продуктів і процесів та їх оперативне виведення на ринок.

Наявні структурні компоненти інноваційної екосистеми та нормативно-правові засади їх функціонування не інтегровані в узгоджену конструкцію, унаслідок чого результати діяльності мають переважно фрагментарний характер і не формують синергетичного ефекту. Такий ефект має проявлятися у зростанні результативності національного виробництва товарів і послуг та посиленні їх конкурентоспроможності завдяки широкомасштабному впровадженню результатів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок.

Отже, забезпечення сталого розвитку держави потребує формування сприятливих умов для створення та функціонування інноваційно активних підприємств, розвитку національної інноваційної екосистеми, а також залучення вітчизняних і іноземних інвестиційних ресурсів. Запропонований стратегічно-функціональний підхід орієнтований на подолання бар'єрів, що стримують інноваційний розвиток у різних секторах економіки.

Практичні аспекти реалізації окреслених видів стратегій подано на рис. 2.

Сучасна концепція стратегічного управління інноваційним розвитком має ґрунтуватися на забезпеченні інноваційної динаміки суб'єктів господарювання через досягнення стратегічних та інноваційних цілей на основі системного підходу й інтеграції інновацій у різні форми та сфери діяльності. Така логіка управління створює передумови для оперативного реагування на зміни зовнішнього середовища, формування альтернативних траєкторій розвитку, прогнозування можливих результатів і вибору найбільш обґрунтованого управлінського рішення.

Відтак проблематика стратегічного управління інноваційним розвитком має розглядатися у межах концепції становлення інноваційної економіки, яка зумовлює визначення цілей розвитку суб'єктів господарювання з урахуванням новітніх соціально-економічних та культурних орієнтирів суспільства.



Рисунок 2. Реалізація інноваційної стратегії підприємства

Джерело: складено авторами на основі [103, с.470]

Забезпечення інноваційного розвитку суб'єктів господарювання актуалізує необхідність змістовного оновлення ідеології стратегічного управління. У цьому контексті основні теоретичні положення стратегічного управління на інноваційних засадах доцільно пов'язувати з такими орієнтирами: формування інноваційної стратегії у взаємодії із зовнішнім середовищем; визначення цільових стратегічних орієнтирів розвитку на основі впровадження інновацій у всіх функціональних сферах; забезпечення довготривалих

конкурентних переваг; використання інновацій як базового чинника економічного зростання; а також передбачення і зміцнення стратегічної позиції суб'єкта господарювання на ринку.

Відповідно до зазначених положень принципи стратегічного управління інноваційним розвитком можуть бути сформульовані як: орієнтація на досягнення інноваційного розвитку; дотримання соціальної відповідальності в реалізації місії перед стейкхолдерами; безперервне вдосконалення управлінських і технологічних процесів з урахуванням зростання вимог та динаміки змін зовнішнього середовища; підвищення інтегрованості інноваційного потенціалу підприємства та розвитку компетентностей персоналу для ефективного використання ресурсів і досягнення визначених цілей [102, с. 281].

Інноваційну стратегію доцільно трактувати як взаємопов'язаний комплекс дій, спрямованих на забезпечення умов довготривалого функціонування та розвитку підприємства на ринку на основі створення і впровадження інновацій. Її базові завдання полягають в ефективному розподілі та використанні наявних ресурсів і можливостей для реалізації потенціалу інноваційного розвитку, а також у пристосуванні до змін зовнішнього середовища шляхом пошуку нових способів і сфер застосування потенціалу підприємства та узгодження внутрішніх можливостей із зовнішніми вимогами, що формуються ринком. У науковій і методичній літературі домінує системний підхід до визначення інноваційної стратегії, відповідно до якого вона розглядається як складова корпоративної стратегії розвитку підприємства або як елемент ширшої соціально-економічної стратегії. При цьому інноваційна стратегія узгоджується та доповнює інші функціональні стратегії, насамперед збутову, виробничу, кадрову й фінансову, формуючи цілісний контур стратегічного управління розвитком підприємства [107, с. 121].

Вибір і реалізація інноваційної стратегії детермінуються станом інноваційного потенціалу підприємства, формування якого здійснюється за рахунок компонентів внутрішнього середовища організації. Сукупність ресурсів, якими володіє підприємство, визначає рівень його інноваційного потенціалу та відображає готовність до систематичного інноваційного розвитку. Саме ресурсне забезпечення, його структура і якість зумовлюють логіку та етапність інноваційного розвитку підприємства. У межах формування інноваційної стратегії доцільно виокремлювати такі етапи:

– соціально-психологічний етап, який передбачає наявність професійних кадрів, релевантних знань та інформаційних ресурсів, практичного досвіду, мотивації й стратегічного інноваційного мислення. Соціально-психологічні інновації доцільно трактувати як психологічну готовність підприємства до нововведень і як сукупність методів формування зацікавленості персоналу в інноваційних перетвореннях, без чого результативність наступних етапів істотно знижується;

– організаційно-управлінський етап, що охоплює впровадження нових для підприємства управлінських рішень, методів, процедур і форм організації діяльності, які відрізняються від наявних практик та забезпечують підвищення

керованості інноваційними змінами;

– маркетинговий етап, який реалізується через маркетингові інновації та передбачає застосування нових підходів і технологій у формуванні пропозиції, позиціонуванні й просуванні товарів, послуг і технологій, орієнтованих на досягнення стратегічних цілей підприємства та кращу відповідність ринковому попиту;

– економічний етап, що характеризується трансформаціями у фінансовій, бухгалтерській та інших сферах економічної діяльності підприємства, впровадженням нових методів обліку, оцінювання, планування й контролю, а також використанням оновлених показників результативності;

– виробничий етап, пов'язаний із розробленням або модифікацією способів виробництва, модернізацією технологічних процесів і підвищенням операційної ефективності. Його зміст визначається виробничим потенціалом організації, тобто здатністю забезпечувати стабільну діяльність у межах обраної стратегії за умов динамічного та ризиконасиченого зовнішнього середовища;

– науково-технічний етап, який обумовлюється наявністю на підприємстві науково-технічного потенціалу та визначається рівнем розвитку науково-технічного кадрового забезпечення, станом дослідно-експериментальної бази, портфелем нематеріальних активів (результатами НДДКР), а також наявністю патентів і інших об'єктів інтелектуальної власності.

Запропонована послідовність етапів дозволяє комплексно охопити основні складові діяльності підприємства, що стосуються: формування та реалізації стратегії розвитку і поведінки у зовнішньому середовищі; визначення стратегічних підходів щодо продуктів і технологій; управління персоналом у контексті інноваційних змін; а також узгодження інноваційних заходів із системою цілей підприємства [104, с. 31-32].

Формування (розроблення) інноваційної стратегії розвитку підприємства доцільно розглядати на трьох рівнях узагальнення.

1. Корпоративний рівень, на якому визначаються загальні засади інноваційної стратегії як складової загальноекономічної стратегії розвитку поряд із маркетинговою, кадровою, фінансовою, технологічною та іншими функціональними стратегіями, а також здійснюється їх взаємне узгодження. Критично важливим є забезпечення узгодженості інноваційної, маркетингової та фінансової стратегій, оскільки саме їхня синхронізація значною мірою визначає результативність інноваційної діяльності, зокрема в частині товарних інновацій.

2. Бізнес-рівень, який передбачає розроблення в межах інноваційної стратегії комплексу заходів зі створення та впровадження інновацій для кожної стратегічної зони господарювання (кожного бізнес-проєкту), орієнтованої на конкретний ринок, його сегмент або нішу чи окрему товарну групу. На цьому рівні приймаються стратегічні рішення щодо оновлення товарної номенклатури та товарного асортименту, включно з генеруванням ідей нових або модифікованих продуктів, їх відбором, формуванням концепції товару та її попередньою перевіркою.

3. Товарний рівень, на якому формується товарна інноваційна стратегія і

розробляються маркетингові програми просування кожної товарної інновації (у межах відповідних бізнес-проєктів). Такі програми охоплюють аналіз поточної маркетингової ситуації та перспектив розвитку ринку, оцінювання ринкових позицій і потенціалу підприємства та його продуктового портфеля (традиційного й нового), а також деталізацію комплексу маркетингу для кожної асортиментної групи та окремої товарної одиниці [107, с. 122].

У межах теорії та практики маркетингу сформувався спеціалізований напрям, а саме маркетинг інновацій. Практичний досвід засвідчує, що більшість підприємств, які демонструють стале зростання та довгострокову конкурентоспроможність, досягають цього насамперед завдяки системному впровадженню інновацій, тоді як маркетинг виступає одним із основних інструментів їх комерціалізації. Маркетинг інновацій доцільно визначати як діяльність, спрямовану на виявлення нових сфер і способів використання потенціалу підприємства, розроблення на цій основі нових продуктів і технологій, їх ринкове просування з метою більш ефективного, порівняно з конкурентами, задоволення потреб споживачів, отримання економічного результату та забезпечення умов тривалого розвитку й виживання на ринку. Концепція маркетингу інновацій становить методологічну основу роботи маркетингової служби, формує логіку ринкових досліджень і пошуку конкурентної стратегії підприємства. На початковій стадії інноваційного пошуку пріоритетним завданням маркетингових підрозділів є дослідження ринку, зокрема оцінювання попиту й конкурентного середовища, аналіз поведінки споживачів, динаміки їхніх переваг, наявності товарів-замінників і передумов закріплення новинки на ринку [106, с. 250].

Маркетинг інновацій має бути зорієнтований на розв’язання завдань планування інноваційної діяльності підприємства, зокрема:

1. обґрунтування та вибір оптимальної стратегії розвитку підприємства;
2. формування портфеля інновацій, збалансованого за номенклатурою та асортиментом;
3. декомпозиція (структуризація) цілей інноваційної діяльності та узгодження їх із загальними стратегічними орієнтирами;
4. розроблення орієнтовного календарного плану виконання робіт із створення, виробництва та ринкового просування товарних інновацій;
5. формування організаційно-технічних і маркетингових заходів, необхідних для забезпечення реалізації плану;
6. запровадження механізмів стимулювання та контролю виконання планових завдань.

Водночас слід ураховувати, що традиційні інструменти маркетингу нерідко є недостатньо придатними для вирішення специфічних завдань маркетингу інновацій. Його принципова відмінність від маркетингу традиційних товарів, послуг і технологій полягає в тому, що маркетингові фахівці зосереджуються не лише на задоволенні наявного попиту, а й на постійному пошуку нових способів задоволення існуючих потреб, формуванні нової цінності для споживача та зниженні невизначеності щодо сприйняття нововведення

ринком. Практика також засвідчує, що маркетингові інновації за частотою впровадження нерідко випереджають інші види інновацій, оскільки в умовах посилення конкуренції підприємства вимушені безперервно оновлювати методи, інструменти та канали взаємодії зі споживачами [107, с. 106].

Маркетинг інновацій доцільно трактувати як багатовимірну категорію, що може розглядатися одночасно у кількох площинах: – як концепція ринкової діяльності підприємства (філософія бізнесу), в межах якої зміни інтерпретуються як джерело економічних можливостей і доходу; – як аналітичний процес, спрямований на виявлення ринкових можливостей та перспектив інноваційного розвитку; – як інструмент активного впливу на споживачів і цільовий ринок, пов'язаний із виведенням інновації на ринок та її просуванням; – як функція інноваційного менеджменту, орієнтована на ідентифікацію напрямів інноваційної діяльності, їх матеріалізацію та комерціалізацію, а також на трансформацію науково-технічних результатів у товари, здатні задовольняти потреби споживачів і забезпечувати прибутковість виробника; – як ринковий інструментарій, що сприяє інноваційній орієнтації суб'єктів господарювання та, ширше, національної економіки [106, с. 251].

Застосування системи маркетингу інновацій на підприємстві доцільно поєднувати з використанням сучасних інформаційних технологій, упорядкуванням інформаційних потоків та інтеграцією комунікаційних і рекламних інструментів. Під час здійснення інноваційної діяльності важливо враховувати такі методичні вимоги: інновації мають бути зорієнтовані на реальні потреби споживачів, а не на досягнення технічної переваги як самоцілі; виведення новинки на ринок повинно супроводжуватися змістовною інформаційною підтримкою, що пояснює споживачеві цінність і доцільність придбання; перед комерціалізацією інновації необхідним є поглиблений маркетинговий аналіз; маркетингові комунікації мають акцентувати конкурентні переваги продукту та його відмінності від альтернативних рішень [107, с. 105–106].

Отже, здійснення господарської діяльності на засадах маркетингу інновацій дає змогу підприємству ідентифікувати та реалізувати ринкові можливості інноваційного розвитку, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності, зміцненню ринкових позицій, зростанню результативності функціонування, а також формуванню передумов довгострокової стійкості й розвитку.

Мікрорівень інноваційних процесів, тобто інноваційна система підприємства, поки що недостатньо інституціоналізований у вітчизняному науковому дискурсі, хоча саме локальна інноваційна система є безпосереднім середовищем генерації та практичного втілення нових знань і перебуває у сталих взаємозв'язках із регіональною та національною інноваційними системами. У науковій літературі поняття інноваційної системи підприємства трактується з різних методологічних позицій (рис. 3), що зумовлює виокремлення кількох підходів до його визначення, зокрема:

– цільового підходу, згідно з яким функціонування інноваційної системи

підприємства спрямоване насамперед на посилення його конкурентних позицій на ринку;

– ресурсно-інформаційного підходу, що акцентує роль ресурсів та інформації, якими володіє підприємство, у процесі створення інноваційної продукції;

– процесного підходу, який зосереджується на суб'єктах інноваційного процесу та характері взаємодій і відносин між ними.

Узагальнюючи наведені підходи, інноваційну систему підприємства доцільно визначати як сукупність організаційних, структурних і функціональних елементів, взаємодія яких формує умови та забезпечує здійснення інноваційної діяльності, спрямованої на створення, обмін, адаптацію, трансфер і комерціалізацію результатів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт з метою розвитку підприємства та підвищення рівня його інноватівності [101, с. 10–11].



Рисунок 3. Наукові підходи до формулювання поняття «інноваційна система підприємства»

Джерело: складено авторами на основі [101, с. 10]

В інноваційній діяльності підприємства доцільно виокремлювати такі структурні перетворення:

– зниження транзакційних і операційних витрат шляхом упровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, модернізації або заміни обладнання, а також інтеграції сучасних інформаційних технологій у систему управління на різних рівнях ієрархії;

– перепроєктування та розширення номенклатури продукції, що забезпечує підвищення відповідності асортименту потребам ринку й посилення конкурентних переваг;

– оптимізація організаційної та управлінської структури, зокрема через формування системи управління якістю, запровадження процедур контролю та сертифікацію відповідно до прийнятих стандартів (табл. 8).

Таблиця 8

Характеристика можливих структурних змін

Форма змін	Характеристики змін
Модернізація	Удосконалення, оновлення виробничого потенціалу підприємства з метою приведення його у відповідність до сучасних вимог і норм, технічних умов, показників якості, заміна морально застарілого і фізично зношеного устаткування, підвищення автоматизації процесів, зниження енергоспоживання
Технічне переозброєння	Комплекс технічно-організаційних заходів щодо підвищення техніко-економічного рівня окремих виробництв, цехів і ділянок, що включає можливість часткової перебудови і розширення існуючих чи впроадження нових об'єктів, удосконалення загальнозаводського господарства і допоміжних служб з метою посилення конкурентних позицій підприємств на ринку за рахунок якісного поліпшення продукції (робіт, послуг) і розширення номенклатури
Реконструкція структурних складових підприємства	Реконструкція може бути формою проведення капітального будівництва на підприємстві, здійснюється за спеціально розробленим проектом, має епізодичний характер, спрямована на повне або часткове переустаткування і перебудову виробництва при значному охопленні пасивної частини основних фондів
Реінжиніринг	Підвищення загальної ефективності господарських процесів, що передбачає перепроектування внутрішніх зв'язків підприємства (у ряді випадків радикальне) зі збереженням основних ланок організаційної структури, зміни стилів управління, делегування відповідальності, розширення прав структурних ланок і окремих працівників, стимулювання творчої діяльності з метою скорочення витрат, росту якості сервісу, швидкості обслуговування партнерів і т.д.
Реструктуризація	Значні перетворення структури виробництва та організації управління в межах підприємства, зміни організаційної структури, системи управління в цілому, зміна організаційної стратегії, перепрофілювання виробничих підрозділів, впровадження сучасних систем аналітичної обробки даних і автоматизованих експертних систем прийняття рішень.
Реорганізація	Комплекс найбільш радикальних змін (поділ, приєднання, виділення, скорочення і т. п.), що характеризуються переформатуванням юридичної особи з метою одержання додаткового і сукупного ефекту від зміни структури основного і додаткового капіталу, реструктуризації балансу, усунення дублювання повноважень і функцій, скорочення операційних витрат при збільшенні обсягу виробництва, використання ефекту масштабу і т. д.

Джерело: складено авторами на основі [108]

У науковій літературі визначення інноваційної системи підприємства

ґрунтується на кількох методологічних підходах, серед яких виокремлюють:

– цільовий підхід, відповідно до якого основним призначенням інноваційної системи є посилення конкурентних позицій підприємства на ринку;

– ресурсно-інформаційний підхід, що акцентує роль ресурсів та інформації, якими володіє підприємство, у забезпеченні процесів створення інноваційної продукції;

– процесний підхід, у межах якого увага зосереджується на суб'єктах інноваційного процесу та характері взаємодій між ними.

Отже, інноваційна система підприємства розглядається як сукупність організаційних, структурних і функціональних елементів, взаємодія яких формує відповідні умови та забезпечує здійснення інноваційної діяльності, спрямованої на створення, обмін, адаптацію, трансфер і комерціалізацію результатів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт для розвитку підприємства і підвищення рівня його інноватівності [101, с. 10-11].

У сучасних умовах забезпечення інноваційного розвитку промислових підприємств є необхідною передумовою не лише підвищення їх конкурентоспроможності, а й збереження ринкової життєздатності, тобто спроможності до стабільного функціонування та подальшого розвитку. Перехід України до інноваційної моделі економічного зростання обумовлює потребу мобілізації наявних ресурсів підприємств і пошуку нових організаційних форм взаємодії з іншими суб'єктами господарювання та державними інституціями на всіх стадіях створення, освоєння й комерціалізації інноваційного продукту.

Формування інноваційної системи підприємства спрямовується на підвищення результативності та ефективності інноваційної діяльності. Інноваційну систему підприємства доцільно розглядати як інтегровану конфігурацію ресурсів і спроможностей (інноваційного потенціалу) та забезпечувальних підрозділів і механізмів (інноваційної інфраструктури), взаємодія яких у межах визначених норм і цінностей (інноваційної культури) та під впливом параметрів зовнішнього і внутрішнього середовища (інноваційного клімату) забезпечує формування результативних характеристик, зокрема інноваційної привабливості. Підвищення ефективності функціонування окремої інноваційної системи підприємства може бути досягнуте через розвиток партнерських зв'язків і кооперації з інноваційними системами підприємств-партнерів. Застосування моделі відкритих інновацій у процесі формування та розвитку інноваційних систем українських підприємств, а також інституціоналізація взаємодії між підприємствами й організаціями (державними та приватними) у сфері інновацій здатні пришвидшити зазначені процеси та підвищити їхню результативність [109, с. 59].

Управління інноваційним розвитком підприємства не зводиться до формулювання цілей інноваційної стратегії, а передбачає попереднє обґрунтування реалістичності їх досягнення через оцінювання наявних можливостей і обмежень. Відповідно, вибір і реалізація інноваційної стратегії визначаються станом інноваційного потенціалу, який формується на основі компонентів і елементів внутрішнього середовища організації та відображає її

готовність до систематичного впровадження інновацій.

Процес формування інноваційної політики підприємства доцільно інтерпретувати як послідовність взаємопов'язаних стадій, спрямованих на ідентифікацію, відбір, економічне обґрунтування, розроблення та прийняття управлінського рішення щодо впровадження інновації.

1 стадія – агрегування первинних ініціатив:

а) збирання інформації про технологічні зміни на ринку та інноваційні пропозиції, що надходять із конструкторсько-технологічних підрозділів, маркетингових і збутових служб, від торговельних посередників і кінцевих споживачів (зокрема, побажання, вимоги, рекламації);

б) акумулювання відомостей про потенційні можливості підприємства щодо розроблення та освоєння нової продукції, включно з попередньою ідентифікацією масштабу та рівня ризику;

в) збір аналітичної інформації щодо цільових ринків і довгострокових тенденцій їх розвитку.

2 стадія – селекція ідей та генерація інноваційних рішень:

а) визначення практичної здійсненності відібраних ідей;

б) оцінювання рівня технологічної спорідненості нових виробів із традиційною продуктово-технологічною базою підприємства;

в) перевірка узгодженості запропонованої інновації зі стратегічними орієнтирами розвитку підприємства.

3 стадія – оцінювання економічної доцільності інновації:

а) фіксація моменту ініціювання розроблення, коли ідея набуває форми конкретизованого проєкту;

б) визначення техніко-економічних параметрів інновації та оцінювання її якісних характеристик;

в) розрахунок витрат (інвестицій) на розроблення і впровадження інновації та визначення строків їх окупності;

г) обґрунтування потреби в ресурсах (фінансових, кадрових, матеріально-технічних) для реалізації інновації;

д) планування термінів упровадження інновації;

е) аналіз і оцінювання рентабельності інноваційного рішення.

4 стадія – розроблення інновації:

а) формування інноваційної програми з визначенням робіт, відповідальності та координації між структурними підрозділами підприємства;

б) організація та проведення необхідних випробувань і верифікацій (зокрема щодо безпеки, екологічності та відповідності технічним вимогам).

5 стадія – ухвалення рішення про впровадження у виробництво. Рішення про запуск інновації приймається на підставі маркетингової програми, яка відображає:

а) комерційне обґрунтування інновації (очікувану рентабельність, ступінь відповідності попиту й потребам, канали та методи збуту, наявність релевантного досвіду продажу);

б) виробничі можливості підприємства (залучення наявних потужностей,

ресурсне забезпечення, кадрова компетентність);

в) фінансові можливості (загальна потреба в інвестиціях для освоєння й просування інновації, джерела фінансування, прогнозні результати у розрахунковому періоді);

г) відповідність нормативним вимогам (стандарти, державні норми тощо);

д) забезпечення правового та патентного захисту інновації.

У ширшому методологічному контексті розв'язання комплексу проблем, що супроводжують упровадження інноваційної моделі розвитку, є підґрунтям формування сучасного типу інноваційної політики, зокрема на рівні проблемних регіонів [109, с. 60].

Стратегічне управління інноваційним розвитком насамперед передбачає постановку цілей за кожним об'єктом управління з чітким обґрунтуванням очікуваних результатів їх досягнення. У цьому контексті до основних об'єктів управлінського впливу належать: продукція; технічний капітал (сукупність елементів активної частини основних виробничих фондів, а також нематеріальні активи, пов'язані з управлінням, організацією НДДКР, технічною підготовкою виробництва та процесами виготовлення продукції); людські, інформаційні й фінансові ресурси; інвестиційний капітал.

Під час розроблення методики аналізу інноваційної діяльності промислових підприємств принципово важливим є уточнення змісту поняття «інноваційний тип розвитку підприємства». Його доцільно трактувати як спосіб економічного зростання, що ґрунтується на регулярному та систематичному впровадженні нововведень, спрямованих на суттєве вдосконалення всіх аспектів функціонування господарської системи. Такий розвиток характеризується періодичним перерозподілом ресурсів і пріоритетів відповідно до логіки науково-технічного прогресу, стратегічних цілей і завдань підприємства, а також здатністю ефективно залучати ресурсні чинники для створення інноваційної продукції та формування стійких конкурентних переваг.

Інноваційно-інвестиційну діяльність промислових підприємств доцільно розглядати як процес практичного використання наукових і науково-технічних результатів та інтелектуального потенціалу з метою створення нової або істотно вдосконаленої продукції, технологій її виробництва, систем управління та організації праці. Реалізація таких рішень орієнтована на підвищення конкурентоспроможності та зміцнення ринкових позицій промислового підприємства.

Організація інноваційної діяльності спрямована на впорядкування процесів генерування ідей, пошуку та розроблення технічних рішень, створення новацій і подальше їх упровадження. Відповідні організаційні механізми орієнтовані на формування або реорганізацію структур, залучених до здійснення інноваційних процесів, забезпечуючи узгодженість робіт, розподіл відповідальності та концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямах.

Системна реалізація інноваційної діяльності може здійснюватися у різних організаційних формах, серед яких найбільш поширеними є створення, поглинання, ринкова інноваційна інтеграція та виокремлення. Зокрема,

створення передбачає заснування нових підприємств, структурних одиниць або підрозділів, призначених для здійснення інноваційної промислової діяльності. До найбільш значущих організаційних рішень у межах таких форм належать матричні структури, спеціалізовані науково-технічні підрозділи, організації, що функціонують за ринковими принципами, а також внутрішні венчурні ініціативи.

До основних напрямів інноваційної діяльності промислових підприємств відносять: виконання наукових досліджень і розробок; придбання нових технологій (зокрема прав інтелектуальної власності на винаходи, промислові зразки/знаки, корисні моделі та ліцензій на їх використання); придбання машин, устаткування й обладнання, пов'язаних з інноваційною діяльністю; виробниче проєктування; упровадження нових методів виробництва товарів; реалізацію маркетингових інновацій та інші види підготовки виробництва до випуску нової продукції [110, с. 27].

За економічним змістом визначення напрямів діяльності промислового підприємства слід розглядати як процес його адаптації до ринкової кон'юнктури, тобто сукупності умов функціонування суб'єктів ринку з боку пропозиції. До основних параметрів кон'юнктури належать характеристики попиту і пропозиції, інтенсивність конкурентної активності, рівень цін та динаміка обсягів реалізації. Важливо підкреслити, що управлінське рішення щодо вибору напряму діяльності має ґрунтуватися не лише на оцінюванні поточного стану ринку, а передусім на прогнозуванні його змін. Для підготовки такого прогнозу підприємству доцільно попередньо сформувати програму прогнозування, яка охоплює: 1) визначення виду ринку або його секторного сегмента; 2) встановлення часового горизонту прогнозу; 3) формування системи показників, що підлягають прогнозуванню; 4) визначення способів отримання інформації, необхідної для розрахунку прогнозних параметрів; 5) вибір організаційного формату здійснення прогнозування; 6) документальне оформлення прогнозу та відповідного управлінського рішення [105, с. 54].

З огляду на це основні цілі інноваційної діяльності підприємства доцільно пов'язувати з мінімізацією витрат і собівартості продукції (робіт, послуг), удосконаленням виробничих технологій, підвищенням якості продукції та посиленням її конкурентоспроможності.

Інноваційний потенціал промислового підприємства доцільно інтерпретувати як інтегральну сукупність взаємопов'язаних чинників, сформованих у відповідних соціально-економічних формах, зокрема: потенційно можливих інноваційно-інвестиційних ресурсів, які за певних умов внутрішнього та зовнішнього середовища можуть бути залучені у визначеному часовому інтервалі; наявних (реальних) ресурсів; а також готовності та спроможності підприємства ефективно освоїти й використати ці ресурси та можливості для досягнення стратегічних цілей розвитку. Відповідно метою аналізу інноваційно-інвестиційного розвитку промислового підприємства є визначення стану його інноваційної активності, оцінювання результатів здійснення інноваційної діяльності та дослідження джерел її фінансування [110, с. 27-28].

Ефективність функціонування підприємства безпосередньо залежить від його інноваційної позиції, яку доцільно трактувати як комплексний інтегральний показник, що відображає готовність підприємства до успішної комерціалізації інновацій і водночас враховує можливості, що формуються зовнішнім середовищем щодо такої комерціалізації. Інноваційна позиція ґрунтується на узгодженому розгляді інноваційного потенціалу та інноваційного клімату. З одного боку, інноваційний потенціал підприємства слугує інтегральною характеристикою його здатності впроваджувати інноваційні розробки, що визначається рівнем мотивації та готовності персоналу, достатністю ресурсної бази і результативністю управління; з іншого боку, він відображає ступінь підготовленості до реалізації інноваційного проєкту (програми) та здійснення інноваційних перетворень.

Внутрішнє середовище організації, як виробничо-господарської системи, доцільно структуризувати за такими блоками: продуктовим (проєктним), що відображає напрями діяльності та результати у вигляді продуктів і послуг; функціональним, який охоплює виробничі функції та ділові процеси трансформації ресурсів у результат на всіх стадіях життєвого циклу виробу; ресурсним, що включає матеріально-технічні, трудові, інформаційні, фінансові та інші ресурси; організаційним, який характеризує організаційну структуру, технологію процесів та організаційну культуру; а також блоком управління, що охоплює загальне керівництво, систему та стиль управління [106, с. 91-92].

Державна політика у сфері наукової та інноваційної діяльності була концептуально окреслена в Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України, схваленій Постановою Верховної Ради України у липні 1999 р., що фактично заклала базові нормативно-правові засади регулювання відповідної сфери. У документі визначено цілі та пріоритети інноваційного розвитку, зафіксовано потребу вдосконалення механізмів здійснення інноваційної діяльності, а також задекларовано орієнтир щодо доведення обсягів бюджетного фінансування науки до 2,5% ВВП у 2003 р. Окремо підкреслено визначальну роль Державного інноваційного фонду у фінансовому забезпеченні інноваційного розвитку, обґрунтовано домінування галузевого підходу в організації фундаментальних досліджень і водночас необхідність формування організаційної структури науки на основі поєднання галузевого та проблемно-орієнтованого підходів. Також передбачалося покладення координаційних функцій у сфері інновацій на мережу галузевих інститутів і вдосконалення управління інноваційною діяльністю через обґрунтування пропозицій до видаткової частини державного бюджету на науку та залучення суб’єктів до реалізації наукових складових загальнодержавних програм соціально-економічного розвитку [111, с. 131-132].

В Україні на траєкторію розвитку інноваційного промислового підприємництва істотно впливають якість нормативно-правового регулювання, параметри інвестиційного середовища та загальний макроекономічний стан держави. Удосконалення правових норм інноваційно-інвестиційного законодавства може виступати одним із основних чинників підтримання сталого

економічного розвитку промислового сектору та досягнення підприємствами комерційних цілей. Водночас подальший поступ інноваційно-інвестиційної підприємницької діяльності ускладнюється сукупністю обмежень і ризиків, що формують несприятливі умови для переходу до нового етапу розвитку промислового підприємництва. У перспективі економічне зростання держави значною мірою визначатиметься її здатністю адаптуватися до сучасних технологічних змін і забезпечувати цілеспрямовану підтримку інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості [110, с. 28].

Проблематика встановлення та реалізації прав промислової власності частково врегульована нормами Цивільного кодексу України, однак низка основних питань залишається невизначеною. Зокрема, не врегульовано обсяг і зміст прав роботодавців щодо службових винаходів, а також механізми правонаступництва за чинними патентами на службові винаходи. Окремою прогалиною є відсутність належної законодавчої основи для регулювання суспільних відносин, пов'язаних із встановленням, проведенням експертизи, державною реєстрацією та використанням наукових відкриттів. Така ситуація спричиняє втрату частини науково-технічного потенціалу держави, зокрема перспективних технологій і піонерних результатів досліджень.

Неврегульованість охорони прав на наукові відкриття створює умови для їх фактичного неконтрольованого використання, у тому числі третіми особами та суб'єктами іноземних держав, що підвищує ризики витоку результатів вітчизняної науково-дослідної діяльності. За відсутності чітких правових процедур результати інноваційної діяльності можуть залишатися поза ефективним державним контролем, що потенційно завдає шкоди суспільним інтересам і ускладнює захист організаційно-економічних та правових інтересів держави. Відтак актуалізується потреба у впровадженні комплексу заходів, спрямованих на підтримку та охорону об'єктів інтелектуальної власності, насамперед наукових відкриттів, включно з їх державною реєстрацією та забезпеченням результативного використання напрацювань науково-дослідної сфери. Відповідне законодавство має визначати правові й організаційно-економічні засади охорони наукових відкриттів, закріплювати процедури державного визнання, реєстрації та наукової експертизи таких результатів.

З огляду на високі темпи науково-технічного прогресу, пріоритетним завданням постає формування системи інноваційного законодавства як базового елементу національної інноваційної системи. Таке законодавство доцільно розглядати як комплекс узгоджених нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері створення, обігу та споживання наукової й інноваційної продукції (товарів, робіт, послуг). Право законодавчої ініціативи у формуванні правового середовища держави відповідно до ст. 93 Конституції України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України та Національному банку України. Саме ці суб'єкти відіграють визначальну роль у державному регулюванні інноваційного підприємництва та виступають основними суб'єктами інноваційного права. Від їхньої позиції, професійної спроможності та політичної волі залежить як стратегія розвитку

економіки, так і якість нормативно-правового середовища, що регулює діяльність у науково-технічній сфері та інноваційному підприємництві [111, с. 130-131].

Чинна нормативно-правова база, яка регламентує функціонування та розвиток інноваційної діяльності в Україні, є розгалуженою та охоплює близько 200 документів. Водночас ст. 2 Закону України «Про інноваційну діяльність» визначає, що законодавство у цій сфері ґрунтується на Конституції України та формується сукупністю профільних законів, зокрема законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про спеціальну економічну зону «Яворів»», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», а також положеннями зазначеного Закону й іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відповідні суспільні відносини [110, с. 28].

З метою формування сприятливого та передбачуваного інвестиційного режиму держава запроваджує систему державних гарантій захисту інвестицій. Правові засади інвестування в Україні визначаються національним законодавством, яке включає низку нормативних актів, зокрема Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р., Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 01 квітня 1991 р., Декрет Кабінету Міністрів України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31 грудня 1992 р., Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 січня 2006 р., а також інші акти, що визначають механізми регулювання інвестиційних процесів.

Основні нормативно-правові акти державного регулювання інноваційної діяльності в Україні доцільно систематизувати та подати у таблиці 9.

Конкретизація технологічних пріоритетів економічного розвитку та посилення галузевої спрямованості державної політики щодо модернізації промислового комплексу була відображена, зокрема, у постанові Кабінету Міністрів України «Про схвалення Державної програми розвитку промисловості на 2003-2011 роки», а також у рішенні Верховної Ради України про затвердження Загальнодержавної космічної програми України на 2003-2007 роки. Подальший розвиток нормативного забезпечення високотехнологічних перетворень було здійснено у 2004 році шляхом ухвалення Закону України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій». Важливим кроком інституційного характеру стало розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 669, яким ініційовано створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу інноваційного розвитку економіки, а до опрацювання відповідних питань залучено Національну академію наук України, профільні наукові установи та заклади вищої освіти.

Сьогодні правове регулювання відносин у сфері інноваційної діяльності здійснюється на основі норм Цивільного та Господарського кодексів України, а також спеціального законодавства, зокрема законів України «Про інноваційну

діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про інвестиційну діяльність», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про авторське право і суміжні права», «Про фінансовий лізинг», «Про зовнішньоекономічну діяльність», а також іншими нормативно-правовими актами, що визначають механізми підтримки, захисту та комерціалізації результатів науково-технічної діяльності [112, с. 133-134].

Таблиця 9

Основні нормативно-правові акти державного регулювання інноваційної діяльності в Україні

№ п/п	Нормативно-правовий акт	Сфера регулювання
1	Конституція України	Ст. 54 гарантує свободу наукової і технічної творчості, захист авторських прав та державне сприяння розвитку науки
2	Господарський кодекс України	Глава 34, ст. 325-332 розкриває нормативно-правову сутність інновацій та інвестування; розкриває види інновацій та форми інвестиції; окреслює порядок державного регулювання такої діяльності
3	Закон України «Про інноваційну діяльність»	Визначено мету та принципи інноваційної політики, окреслено об'єкти та суб'єктів інноваційної діяльності; порядок державного регулювання інноваційної діяльності та її правовий режим; окреслено основи фінансування інноваційної діяльності та міжнародного співробітництва у цій сфері
4	Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»	Визначає пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні, в тому числі на період з 2011 по 2021 рік, а також середньострокові стратегічні напрями інноваційної діяльності та порядок моніторингу їх реалізації
5	Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»	Визначає правову сутність технологічних парків; порядок спеціального режиму їхньої інноваційної діяльності; порядок фінансової підтримки інноваційних проектів та контролю за їх реалізацією
6	Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»	Регулює відносини щодо провадження наукової і науково-технічної діяльності; визначає правовий статус суб'єктів такої діяльності, в тому числі НАНУ; окреслює державні гарантії соціально-правового статусу вчених та наукових працівників; основи державного регулювання та управління науковою та науково-технічною діяльністю, його форми та методи
7	Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу»	Визначає предмет наукової і науково-технічної експертизи, її форми та види; права й обов'язки суб'єктів експертизи; порядок її проведення; основи державного регулювання, економічного забезпечення та відповідальності сторін

8	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні»	Містить обґрунтування актуальності інноваційно-інвестиційних напрямів діяльності; визначає шляхи та напрями виконання програми; принципи реалізації державної політики у сфері інновацій та інвестицій; форми надання державної підтримки; перелік базових галузей економіки в контексті інноваційно-інвестиційної діяльності та очікувані результати

Джерело: складено авторами на основі [110, с. 29]

Форма та зміст зазначених нормативно-правових актів засвідчують усвідомлення державними органами важливості, складності й масштабності інтелектуальної та інноваційної діяльності. Водночас розв'язання цього надзвичайно складного завдання потребує консолідованої участі науковців-аналітиків різних наукових установ, практиків, належної координації спільних дій, а також системного юридичного супроводу. Загалом перелік чинних актів, які регулюють правовідносини у науковій та інноваційній сфері, є достатньо розгалуженим і, з огляду на обсяг, мав би забезпечувати належні передумови для розвитку науки та інноваційного підприємництва.

Проте статистичні дані свідчать про протилежні тенденції. За інформацією Держкомстату України, у 2005 році інноваційною діяльністю в промисловості займалися лише 1193 підприємства, або 11,9% їх загальної кількості, тоді як у 2003 році таких підприємств було 1496 (15,1%), у 2002 році – 1808 (18,0%), а у 1994 році частка підприємств, що виконували роботи, спрямовані на підвищення технічного рівня виробництва та освоєння нових видів продукції, становила 26%. Наведена динаміка переконливо підтверджує стійку тенденцію до зниження інноваційної активності підприємств у країні.

Паралельно фіксується скорочення частки інноваційної продукції в загальних обсягах виробництва, відсутність відчутного впливу інновацій на формування валового внутрішнього продукту, домінування сировинної складової у структурі зовнішньої торгівлі та недостатня представленість високих технологій у зовнішньоекономічних операціях. У сукупності ці обставини дають підстави стверджувати, що наявне законодавче поле, попри кількісну розвиненість, не забезпечує належної активізації інноваційної діяльності та не створює ефективних механізмів розвитку інноваційного підприємництва.

При цьому, зазначене свідчить про недооцінення інноваційного чинника розвитку в державній політиці з часу набуття Україною незалежності: формування сприятливих умов для інтенсифікації інноваційної діяльності не стало стійким пріоритетом у практичних рішеннях і діях суб'єктів законодавчої ініціативи, що в підсумку спричинило деградацію інноваційної сфери. Відтак, збереження такої ситуації закономірно матиме негативні наслідки для темпів економічного зростання України як у найближчій, так і у довгостроковій перспективі [112, с. 134-135].

Оцінювання інноваційної діяльності дає змогу повніше врахувати її результати та наслідки і, відповідно, обґрунтувати управлінські рішення щодо доцільності й напрямів використання інновацій.

Методичні підходи до оцінювання інноваційного розвитку підприємства доцільно згрупувати у два основні напрями: економічний, що фокусується на вимірюванні фінансово-економічної результативності інновацій, та соціальний, який відображає соціальні ефекти і зміни, зумовлені впровадженими нововведеннями.

Оцінка інноваційного розвитку підприємства з позицій визначення ефективності впроваджених інновацій потребує комплексного аналізу інноваційної діяльності на основі чітко сформованої системи кількісних показників. Такі показники мають максимально відповідати специфіці господарської діяльності підприємства, а також забезпечувати інформування різних груп стейкхолдерів, залучених до інноваційних процесів, щодо якості та результативності отриманих інноваційних результатів.

У ході узагальнення методичних підходів до оцінювання інноваційного розвитку підприємства встановлено наявність спільної інструментальної основи оцінювання інноваційних дій, яка полягає у поєднанні: 1) системи часткових показників оцінки інновацій за окремими напрямами результативності (техніко-економічним, ресурсним, маркетинговим, соціальним тощо) та 2) застосування експертного опитування як процедури уточнення, інтерпретації та верифікації оцінок у випадках обмеженості статистичної інформації або багатокритеріальності результатів інновацій [106, с. 84].

В Україні прискорення формування національної інноваційної системи, забезпечення випереджального розвитку наукоємних і високотехнологічних секторів, а також запровадження дієвих механізмів стимулювання інноваційної активності безпосередньо пов’язуються з удосконаленням організаційно-правового механізму регулювання інноваційного підприємництва. Оцінювання практики реалізації положень нормативно-правових актів у сфері наукової та інноваційної діяльності засвідчує, що інноваційний розвиток в Україні відбувається в умовах стійкої суперечності між об’єктивною суспільною потребою в інноваціях та фактичними умовами їх генерування, впровадження і комерціалізації.

Про наявність такої суперечності, зокрема, свідчать:

– непослідовність управлінських рішень і фрагментарність заходів у сфері інновацій, що порушує принципи комплексності, узгодженості та безперервності інноваційного процесу;

– недостатній рівень усвідомлення органами влади системної ролі інноваційного розвитку та його мультиплікативного впливу на економічну динаміку й структурні перетворення;

– обмеженість економічних передумов функціонування інноваційного підприємництва, передусім у частині фінансового забезпечення, інструментів стимулювання та формування сприятливих умов для інноваційної діяльності [112, с. 147-148].

Таким чином, інноваційна стратегія розвитку підприємства визначає раціональну послідовність управлінських заходів, спрямованих на вдосконалення основних напрямів діяльності, формування або трансформацію

системи управління, технологічне оновлення виробництва та реалізацію інших структурних змін. Водночас вона передбачає механізми контролю й коригування запланованих дій на основі поточного моніторингу результатів і відхилень від цільових орієнтирів.

У межах дослідження виокремлено чотири типи інноваційних стратегій залежно від рівня інноваційного розвитку, на якому перебуває підприємство (організація), та узагальнено методи реалізації кожної зі стратегій. Показником результативності впровадження інноваційної стратегії розглядається інноваційна активність організації, однак під час стратегічного проєктування не менш значущим є визначення порівняльних параметрів інноваційного потенціалу та інноваційного клімату, які відображають, відповідно, внутрішні можливості та зовнішні умови інноваційного розвитку.

Аналіз нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності засвідчує відсутність цілісного системного підходу та узгодженої стратегії державного розвитку у цій сфері. Зокрема, у Господарському кодексі регулювання інноваційних та інвестиційних процесів здійснюється з позицій їх взаємозв'язку та взаємодії, тоді як у низці спеціальних законів зазначені процеси розглядаються переважно відокремлено. Така диференціація може бути обґрунтована необхідністю деталізації окремих механізмів інноваційного розвитку, однак взаємопов'язаність інноваційної та інвестиційної складових має бути інституційно забезпечена не лише на рівні законів, а й у підзаконних, методичних та інструктивних нормативно-правових актах.

Попри розширення масиву нормотворення у сфері науки та інновацій, в Україні зберігається значна кількість неврегульованих питань становлення інноваційної моделі економіки, які потребують подальшого комплексного законодавчого та інституційного забезпечення.

Докорінне поліпшення стану науково-технологічної та інноваційної сфери держави є можливим за умови комплексного дотримання та реалізації вимог чинного нормативно-правового регулювання у сфері науки й інновацій, удосконалення законодавства та інституційної архітектури управління науково-інноваційними процесами, а також формування сприятливих передумов для повноцінного використання національного науково-технічного й інноваційного потенціалу.

Важливою складовою таких трансформацій є технологічна модернізація та оновлення національного виробництва, що має забезпечити зростання продуктивності, конкурентоспроможності та стійкості економіки. Паралельно необхідним є утвердження в суспільстві інноваційної культури та усвідомлення визначальної ролі науки, сучасних технологій і цифровізації як основних чинників довгострокового розвитку України.

На нашу думку, державні пріоритети у сфері інноваційної діяльності доцільно формувати як обмежений, чітко сфокусований перелік напрямів, визначений з урахуванням поточної соціально-економічної кон'юнктури та стратегічних цілей країни. З одного боку, зміст таких пріоритетів має забезпечувати досягнення високих темпів економічного зростання та

кореспондувати із намірами України щодо прискореної євроінтеграції. З іншого боку, сукупність обраних пріоритетів повинна бути узгодженою з бюджетними та управлінськими можливостями держави й не створювати системних суперечностей із фінансовими інтересами основних міністерств і відомств, залучених до реалізації інноваційної політики.

2.5. Стан та проблеми інвестиційної активності в Україні за умов економічної нестабільності

У сучасних умовах економічної нестабільності активізація інвестиційної діяльності в Україні набуває підвищеної значущості, оскільки інвестиції є визначальним чинником забезпечення сталого економічного зростання, технологічної модернізації виробничих потужностей і посилення конкурентоспроможності національної економіки.

Уповільнення темпів економічного розвитку, воєнні ризики, інфляційний тиск, нестійкість фінансової системи та недостатня ефективність механізмів захисту прав інвесторів істотно обмежують залучення інвестиційних ресурсів як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Водночас рівень інвестиційної активності виступає індикатором економічної довіри та стабільності, а його динаміка є похідною від політичної ситуації, якості регуляторної політики держави та зрілості інституційного середовища.

За таких обставин особливої актуальності набуває ідентифікація чинників, що стримують ефективне залучення інвестицій у кризових умовах, оскільки виявлення внутрішніх і зовнішніх бар'єрів створює підстави для окреслення пріоритетів удосконалення державної інвестиційної політики. Доцільним є також аналіз поточного стану інвестиційного клімату, структурних зрушень у формуванні інвестиційного попиту та адаптації інструментів стимулювання інвестицій до нових викликів. Зазначені підходи забезпечують методологічне підґрунтя для розроблення стратегічних рішень, спрямованих на стабілізацію інвестиційного середовища та підвищення інвестиційної привабливості України у довгостроковій перспективі.

Отже, комплексне дослідження стану та проблем інвестиційної активності в Україні в умовах економічної нестабільності становить важливе науково-практичне завдання, результати якого можуть бути використані для формування більш результативної інвестиційної політики, зорієнтованої на актуальні потреби розвитку національної економіки.

На сучасному етапі, за умов щоденних істотних людських і матеріальних втрат, зумовлених повномасштабною військовою агресією з боку рф, інвестиційна активність промислових підприємств набуває стратегічного значення, оскільки виступає одним із основних чинників забезпечення відновлення та сталого розвитку України в контексті її інтеграції до світового економічного простору.

Інвестиції є базовим елементом формування пріоритетів економічного відновлення й поступального розвитку національної економіки. Сприяючи

ефективним ринковим трансформаціям на різних етапах господарської діяльності, інвестиційна активність істотно впливає на динаміку основних макроекономічних показників та одночасно створює передумови для реалізації глобалізаційних і структурних змін як на рівні підприємств, так і на рівні економіки загалом.

В сучасних умовах на інвестиційну діяльність та інвестиційну активність в нашій країні впливає сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, які згруповано та подано в табл. 10.

Таблиця 10

Чинники впливу на інвестиційну активність в Україні в сучасних умовах

Чинники впливу	Характеристика (визначити позитивну чи негативну сторону впливу чиннику)
1. Внутрішні чинники впливу	
Політична ситуація в країні	Негативна: тривала війна, політична нестабільність та невизначеність формують несприятливе середовище для довгострокового інвестування.
Стан законодавчого регулювання	Переважно негативна: недосконаліть нормативно-правової бази, нестабільність правового поля, слабкий захист інвесторів.
Діяльність державних інституцій	Негативна: низький рівень інституційної ефективності, наявність корупційних ризиків, ускладнені процедури супроводу інвестиційних проєктів.
Рівень розвитку інфраструктури	Змішана: хоча окремі регіони мають потенціал для інвестицій, загальний стан інфраструктури ускладнений наслідками руйнувань і недофінансування.
Людський капітал	Позитивна: високий рівень освіти та професійної підготовки працівників, наявність потенціалу в ІТ-галузі та інженерно-технічних спеціальностях.
Податкове навантаження	Негативна: високий рівень податків, складність їх адміністрування, недостатність стимулів для інвесторів, зокрема для малого та середнього бізнесу.
2. Зовнішні чинники впливу	
Геополітична ситуація у світі	Негативна: повномасштабна агресія рф, нестабільність у регіоні, загрозливі безпекові умови для іноземних інвесторів.
Міжнародна фінансова підтримка	Позитивна: активне фінансування з боку міжнародних партнерів (МВФ, Світовий банк, ЄІБ) сприяє відновленню інфраструктури та стимулює інвестиції.
Зовнішньоекономічна кон’юнктура	Змішана: глобальні економічні коливання, зростання інфляції, логістичні обмеження впливають на спроможність залучення інвестицій у основні галузі.
Інвестиційний імідж країни	Негативна: зниження рейтингів та зростання ризиків для інвесторів на тлі війни формують стримуючий ефект на зовнішню інвестиційну активність.
Глобальні технологічні тенденції	Позитивна: наявність сприятливих умов для розвитку цифрових технологій, оборонної промисловості та альтернативної енергетики відкриває нові ніші.

Джерело: узагальнено та доповнено авторами на основі [15- 19; 113]

Узагальнення результатів аналізу чинників впливу на інвестиційну активність в Україні в сучасних умовах дає підстави стверджувати, що її динаміка визначається сукупною дією внутрішніх і зовнішніх детермінант, серед яких домінують дестабілізуючі.

Воєнні ризики, політична й правова невизначеність, інституційна недостатність та посилення податкового навантаження істотно обмежують внутрішні інвестиційні процеси. Водночас до чинників, що здатні підтримувати інвестиційну активність, належать наявність і потенціал людського капіталу, міжнародна фінансова допомога, а також розвиток перспективних технологічних напрямів.

За таких обставин формування сприятливого інвестиційного середовища потребує системних реформ, підвищення прогнозованості та прозорості державної політики, а також посилення координації з міжнародними партнерами.

Активізація інвестиційної діяльності є одним із основних драйверів модернізації національної економіки та її структурної трансформації. З огляду на актуальні завдання, пов’язані з оновленням виробничих фондів і підвищенням якісних параметрів інноваційного розвитку на мікро- та макрорівнях, забезпечення стійкого економічного зростання є неможливим без результативного залучення інвестиційних ресурсів. У цьому контексті доцільним є аналіз динаміки обсягів капітальних інвестицій в економіку України за останні роки (табл. 11).

Таблиця 11

Стан, структура та динаміка капітальних інвестицій в Україні за період 2019-2024 рр., тис.грн.

Рік	Обсяг капітальних інвестицій	Динаміка зміни (+;-)	Інвестиції в матеріальні активи	%	Інвестиції в нематеріальні активи	%
2019	623978935	45252550	600568068	96,25	23410867	3,75
2020	508217042	-115761893	483323962	95,10	24893080	4,9
2021	673899339	165682297	642801509	95,39	31097830	4,61
2022	409659973	-264239366	389041597	94,97	20618376	5,03
2023	627280766	217620793	596458173	95,09	30822593	4,91
2024	743016315	115735549	698899993	94,06	44116322	5,94

Джерело: складено авторами на основі [114]

Упродовж 2019-2024 рр. в Україні простежувалася хвилеподібна, нестійка динаміка капітальних інвестицій, зумовлена сукупною дією внутрішніх і зовнішніх економічних та політичних детермінант. Відповідно до наведених даних, у 2019 р. обсяг капітальних інвестицій становив 623,98 млрд грн, що відображало відносно високий рівень інвестиційної активності у передкризовий період. У 2020 р. зафіксовано істотне скорочення інвестицій на 115,76 млрд грн, що пов’язується насамперед із наслідками пандемії COVID-19, уповільненням

економічної активності та посиленням глобальної невизначеності, яка погіршила інвестиційний клімат.

У 2021 р. спостерігається відчутне відновлення інвестиційних вкладень: приріст становив 165,68 млрд грн порівняно з попереднім роком, що можна пояснити поступовою нормалізацією економічних процесів після пандемічного шоку, послабленням карантинних обмежень та активізацією підприємств у напрямі оновлення й модернізації виробничих потужностей. Водночас у 2022 р. відбулося різке падіння обсягів капітальних інвестицій на 264,24 млрд грн, яке виступає прямим наслідком повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Воєнні дії спричинили руйнування інфраструктури, втрату активів, порушення логістичних ланцюгів і вимушену релокацію бізнесу, що істотно обмежило інвестиційну активність суб'єктів господарювання.

У 2023 р. зафіксовано відновлювальне зростання капітальних інвестицій на 217,62 млрд грн, що може свідчити про адаптацію економіки до воєнних умов, посилення міжнародної фінансової підтримки та активізацію перших проєктів відбудови. У 2024 р. позитивна динаміка збереглася, однак темпи приросту були помірнішими (115,74 млрд грн), що узгоджується з поступовим відновленням довіри інвесторів до внутрішнього ринку на тлі відносної макроекономічної стабілізації, релокації підприємств у безпечніші регіони та розширення програм фінансування за участю міжнародних партнерів.

Структурний аналіз капітальних інвестицій засвідчує стійке домінування вкладень у матеріальні активи: їх частка в загальному обсязі протягом усього досліджуваного періоду коливалася в межах 94-96%. Натомість інвестиції у нематеріальні активи залишалися порівняно незначними, однак демонстрували висхідну динаміку із 3,75% у 2019 р. до 5,94% у 2024 р. Зазначена тенденція може відображати поступове посилення орієнтації інвесторів на фінансування цифровізації, ІТ-рішень, технологій нематеріального характеру, розвитку брендів і патентування, тобто на нарощування інтелектуальних складових економіки, що узгоджується із глобальними траєкторіями переходу до інноваційно орієнтованих моделей розвитку.

Узагальнюючи, результати аналізу стану, динаміки та структури капітальних інвестицій в Україні свідчать про високу чутливість інвестиційного процесу до зовнішніх шоків і ризиків (зокрема пандемії та воєнних дій), водночас підтверджуючи наявність потенціалу до відновлення за умови стабілізації макроекономічного середовища та реалізації результативної державної політики у сфері інвестиційного регулювання.

Оцінюючи співвідношення капітальних інвестицій і валового внутрішнього продукту, доцільно відзначити тенденцію до підвищення рівня капітальних інвестицій (табл. 12).

Порівняльний аналіз динаміки капітальних інвестицій і ВВП України за 2019-2024 рр. засвідчує суттєву нестабільність інвестиційної активності, зумовлену поєднанням внутрішніх та зовнішніх шоків. У 2019 р. обсяг капітальних інвестицій становив 15,69% ВВП, однак у 2020 р. на тлі пандемії відбулося скорочення інвестицій на 18,55%, що супроводжувалося зниженням їх

частки у ВВП до 12,04%. У 2021 р. фіксується відновлювальна динаміка: ВВП зріс на 29,31%, тоді як капітальні інвестиції – на 32,60%, що свідчить про активізацію інвестиційного попиту в період постпандемічної нормалізації економічної діяльності.

Таблиця 12

Динаміка капітальних інвестицій та ВВП в Україні
за період 2019-2024 рр.

Показники	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ВВП, млн.грн.	3977198	4222026	5459574	5239114	6627961	7658659
ВВП до попереднього періоду, %	-	6,16	29,31	-4,04	26,51	15,55
Капітальні інвестиції, млн.грн.	623978,94	508217	673899,3	409660	627280,8	743016,3
Капітальні інвестиції до попереднього періоду, %	-	-18,55	32,6	-39,21	53,12	18,45
Капітальні інвестиції у % до ВВП	15,69	12,04	12,34	7,82	9,46	9,7

Джерело: складено авторами на основі [114]

Найглибше падіння спостерігалося у 2022 р., коли капітальні інвестиції зменшилися на 39,21%, а їх частка у ВВП скоротилася до 7,82% унаслідок початку повномасштабної війни та різкого підвищення безпекових ризиків. У 2023 р. відзначено часткове відновлення інвестиційної активності: приріст інвестицій становив 53,12%, а їх частка у ВВП підвищилася до 9,46%. У 2024 р. позитивна тенденція збереглася, однак темпи приросту інвестицій уповільнилися до 18,45%, тоді як частка інвестицій у ВВП досягла 9,70%. Загалом, інвестиційна активність характеризується високою волатильністю, відображаючи чутливість до кризових явищ і безпекових загроз, водночас у 2023-2024 рр. простежуються ознаки поступової стабілізації.

Важливою складовою формування інвестиційних ресурсів, необхідних для структурної модернізації та відновлення національного господарства, є іноземні інвестиції, що передбачають довгострокове вкладення матеріальних і фінансових активів нерезидентами в економіку України. З метою оцінювання тенденцій у цій сфері доцільним є аналіз динаміки надходження іноземних інвестицій за останні роки (табл. 13).

Аналіз динаміки прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну та з України у 2019-2024 рр. засвідчує істотну нестійкість інвестиційних потоків, зумовлену поєднанням внутрішньоекономічних і політико-інституційних чинників із впливом глобальних шоків та безпекових ризиків, насамперед повномасштабної військової агресії Російської Федерації.

У 2019 р. обсяг ПІІ, залучених в Україну, становив 5,86 млрд дол. США, що на 1,41 млрд дол. перевищувало показник попереднього року. Таку динаміку можна пов’язати з відносною макроекономічною стабільністю, реалізацією окремих реформаторських заходів та активізацією взаємодії з міжнародними фінансовими інституціями. Натомість у 2020 р. зафіксовано різке погіршення

інвестиційної ситуації: обсяг ПІІ в Україну набув від'ємного значення (-868 млн дол. США), що відображає вплив глобальної економічної кризи, спричиненої пандемією COVID-19, а також посилення інвестиційних ризиків через підвищену невизначеність у країні. Паралельно скоротився обсяг ПІІ з України – до 82 млн дол. США проти 648 млн дол. у 2019 р., визначаючи звуження можливостей експорту капіталу в умовах високої глобальної турбулентності.

Таблиця 13

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в Україну та з України за період 2019-2024 рр.

Показники	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ПІІ в Україну, млн. дол. США	5860	-868	6687	1152	4247	3329
Приріст ПІІ в Україну до попереднього період, млн. дол. США	1405	-6728	7555	-5535	3095	-918
ПІІ з України, млн. дол. США	648	82	-198	529	42	-162
Приріст ПІІ з України до попереднього період, млн. дол. США	653	-566	-280	727	-487	-204
Сальдо ПІІ, млн. дол. США	+5212	-950	+6885	+623	+4205	+3491
Приріст сальдо ПІІ до попереднього періоду, %	16,9	-118,2	-824,7	-91	575	-17

Джерело: складено авторами на основі [115]

У 2021 р. спостерігалося відчутне відновлення інвестиційної активності: обсяг ПІІ в Україну зріс до 6,69 млрд дол. США, що може інтерпретуватися як часткове відновлення довіри іноземних інвесторів, пожвавлення ділової активності та сприятливіші умови на зовнішніх ринках. Водночас ПІІ з України мали від'ємне значення (-198 млн дол. США), що, ймовірно, відображає процеси репатріації капіталу, перегляд інвестиційних стратегій або перерозподіл корпоративних потоків у межах транснаціональних структур.

Початок повномасштабної війни у 2022 р. спричинив чергове різке скорочення ПІІ в Україну до 1,15 млрд дол. США (зменшення на 5,53 млрд дол. порівняно з 2021 р.), що пояснюється різким зростанням безпекових ризиків, руйнуванням виробничої та транспортної інфраструктури, погіршенням очікувань інвесторів і обмеженням доступу до фінансових ресурсів. Водночас обсяг ПІІ з України зріс до 529 млн дол. США, що може бути пов'язано з переміщенням частини капіталу за кордон у пошуку більш стабільних юрисдикцій та інструментів збереження активів в умовах воєнної загрози.

У 2023 р. інвестиційна ситуація в Україні набула відносно більшої стабільності: обсяг ПІІ в економіку країни зріс до 4,25 млрд дол. США, що може свідчити про часткове відновлення інвестиційної активності під впливом міжнародної підтримки, розгортання програм відновлення та поступового удосконалення інституційних умов ведення бізнесу. Водночас ПІІ з України скоротилися до 42 млн дол. США, що відображає стримування виведення

капіталу в контексті заходів із підтримання макроекономічної стійкості та стабілізації внутрішнього середовища.

У 2024 р. зафіксовано зниження обсягу ПІІ в Україну до 3,33 млрд дол. США, що може бути пов'язано з уповільненням реалізації окремих відновлювальних проєктів, збереженням високого рівня невизначеності щодо тривалості воєнних ризиків та відповідно – підвищеною премією за ризик для зовнішніх інвесторів. Показник ПІІ з України водночас набув від'ємного значення (-162 млн дол. США), що ймовірно відображає скорочення потенціалу експортного капіталу та зміну структури корпоративних потоків в умовах ослаблення економічної активності.

Загалом, сальдо ПІІ характеризується значною волатильністю: упродовж більшості років воно зберігало додатне значення, однак демонструвало істотні коливання, що підкреслює чутливість інвестиційного клімату України до кризових явищ, політико-інституційної нестабільності та зовнішньої агресії.

Підсумовуючи результати дослідження, доцільно виокремити основні проблеми, які супроводжують інвестиційну діяльність та інвестиційну активність в Україні; їх згруповано та представлено на рис. 4.

Сукупність окреслених проблем формує несприятливе інституційне, економічне та безпекове середовище для здійснення інвестиційної діяльності в Україні. Підвищення інвестиційної активності потребує впровадження системи взаємопов'язаних заходів, спрямованих на активізацію інноваційних процесів і зміцнення інвестиційної привабливості країни. У цьому контексті доцільними є такі напрями дій:

– удосконалення нормативно-правової бази: забезпечення стабільності регуляторного поля шляхом гармонізації національного інвестиційного законодавства з міжнародними стандартами, а також посилення гарантій захисту прав інвесторів через запровадження чітких, прозорих і передбачуваних процедур регулювання;

– зміцнення інституційної спроможності держави: формування дієвих інституцій підтримки інвесторів, спрощення дозвільних процедур, цифровізація сервісів супроводу інвестиційних проєктів і скорочення надмірного адміністративного втручання у господарську діяльність;

– антикорупційна політика та судова реформа: реалізація ефективних механізмів запобігання та протидії корупції, забезпечення незалежності судової влади й належної правозастосовної практики як основних передумов формування довіри інвесторів;

– розширення державної підтримки інноваційного підприємництва: активізація програм співфінансування інноваційних проєктів, створення сприятливих умов для розвитку стартап-екосистеми, венчурного інвестування та технопарків, а також стимулювання науково-дослідної діяльності на рівні підприємств;

– розвиток інфраструктури та відновлення зруйнованих об'єктів: спрямування інвестицій на модернізацію транспортної, енергетичної та цифрової інфраструктури як критично важливої основи для реалізації масштабних

інвестиційних проєктів у промисловості, логістиці, агропромисловому комплексі та енергетиці;



Рисунок 4. Основні проблеми, які супроводжують інвестиційну діяльність та інвестиційну активність в Україні

Джерело: узагальнено авторами на основі [116-118]

– посилення міжнародної презентації інвестиційного потенціалу України: активізація інструментів економічної дипломатії, участь у міжнародних форумах і презентаційних заходах, розширення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, впровадження прозорих практик звітності та комунікації;

– запровадження податкових і фінансових стимулів: розроблення пільгових режимів для інноваційно орієнтованих підприємств, стимулювання реінвестування прибутку у технологічний розвиток, розширення доступу до кредитних ресурсів і гарантійних інструментів для інвестицій у пріоритетні галузі.

Комплексна реалізація зазначених заходів здатна сформувати передумови для відновлення довіри інвесторів, прискорення модернізації економіки та інтенсифікації інноваційного розвитку. У підсумку це сприятиме відновленню конкурентоспроможності національної економіки у поствоєнний період і забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку України.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дає підстави констатувати, що інвестиційна діяльність в Україні в умовах економічної та безпекової нестабільності зазнає істотного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх детермінант. Аналіз динаміки капітальних і прямих іноземних інвестицій підтвердив їх високу чутливість до кризових явищ, зокрема пандемії та повномасштабної війни, що проявляється значними коливаннями обсягів інвестування та загальним зниженням інвестиційної активності. Разом із тим у 2023-2024 рр. зафіксовано ознаки поступової стабілізації інвестиційних процесів, адже зазначене пов'язано з міжнародною підтримкою, розгортанням відновлювальних ініціатив та частковим відновленням довіри з боку інвесторів.

Виявлені у дослідженні проблеми – нестабільність законодавчого середовища, обмежена інституційна ефективність, високі безпекові ризики, масштабні інфраструктурні втрати, ускладненість адміністрування та недостатньо сприятливий інвестиційний імідж – потребують системного вирішення на засадах узгодженості державної політики та інституційних змін. Запропонований комплекс практичних заходів, які охоплюють вдосконалення правового регулювання, посилення інституційної спроможності, активізацію державної підтримки інновацій, реалізацію антикорупційних і судових реформ, розвиток фінансових стимулів для інвесторів, відновлення інфраструктури та формування позитивного міжнародного позиціонування України, може бути використаний як методична основа для підвищення результативності інвестиційної політики.

Проведене дослідження підтверджує, що інвестиційна політика в умовах післявоєнного відновлення має орієнтуватися на довгострокові трансформації та створення прозорого, стабільного й інноваційно спрямованого інвестиційного середовища, здатного забезпечити стійкий розвиток національної економіки в сучасних геоекономічних реаліях.

2.6. Сучасний стан та основні виклики у інноваційній активності підприємств України в умовах війни

У контексті повномасштабної війни, що триває в Україні з 2022 року, інноваційна діяльність підприємств набула визначального значення як інструмент забезпечення економічної стійкості, адаптивності та підтримання конкурентоспроможності національної економіки в умовах підвищеної невизначеності.

Воєнна агресія зумовила масштабні руйнування виробничої інфраструктури, порушення ланцюгів постачання, зниження ділової активності

та значні релокаційні процеси, що істотно ускладнило генерацію й упровадження інноваційних рішень на рівні підприємств. Погіршення інвестиційної привабливості та обмеження доступу до фінансових ресурсів, зокрема венчурного капіталу, додатково посилили вразливість інноваційних ініціатив малого і середнього бізнесу, який традиційно виступає джерелом гнучких і нетривіальних технологічних рішень.

Водночас посилення зовнішніх загроз об'єктивно актуалізує потребу у створенні нових продуктів і сервісів, розвитку цифрових рішень, технологій подвійного призначення, а також управлінських інновацій, здатних забезпечувати оперативне реагування на динамічні потреби суспільства та оборонного сектору.

Окремого акценту потребує кадрове забезпечення інноваційної діяльності з огляду на відтік висококваліфікованих фахівців за кордон та перерозподіл людського капіталу на потреби оборони. Наявність цифрових платформ і високий рівень ІТ-компетенцій у низці секторів українського бізнесу засвідчують наявність потенціалу для технологічного прориву, однак системне розгортання інновацій стримується нормативно-правовими бар'єрами, недостатністю координаційних механізмів і слабкою інтеграцією наукової сфери з виробничим сектором.

За таких умов зростає необхідність формування результативної національної політики стимулювання інновацій, здатної враховувати специфіку воєнного часу та водночас підтримувати довгострокові траєкторії розвитку. Результати наявних досліджень вказують на фрагментарний характер інноваційної активності українських підприємств і нерівномірність її просторово-галузевого розподілу, оскільки зумовлює потребу комплексного аналізу та перегляду підходів до регіонального інноваційного розвитку.

В умовах трансформації глобальних ринків і прискореної зміни технологічних трендів інноваційна діяльність підприємств постає визначальним чинником їх життєздатності, здатності до адаптації та збереження конкурентних позицій.

Водночас у період воєнних викликів істотно зростає ризикованість інноваційних проєктів, актуалізуючи при цьому потребу у впровадженні гнучких інструментів оцінювання, моніторингу та мінімізації інноваційних ризиків. Особливої значущості набуває формування безпечного й сприятливого інституційного середовища для розвитку стартапів, технологічних кластерів і наукових парків, які можуть виконувати роль каталізаторів економічного відновлення у післявоєнний період. Отже, виникає необхідність комплексного дослідження сучасного стану інноваційної активності підприємств України з урахуванням воєнних обмежень і специфічних загроз, які виступають передумовою для обґрунтування ефективних механізмів державної підтримки та формування стратегій сталого розвитку.

У контексті повномасштабної військової агресії проти України питання підтримки й розвитку інноваційної активності підприємств набуває особливої актуальності, оскільки саме інновації здатні забезпечити адаптацію економіки до

кризових умов, підвищення її стійкості та створення основ для післявоєнної відбудови.

У воєнний час підприємства стикаються з комплексом системних викликів, зокрема руйнуванням виробничої інфраструктури, нестійкістю фінансових ринків, дефіцитом інвестиційних ресурсів, релокаційними процесами, порушенням логістичних ланцюгів і відтоком кваліфікованих кадрів, що істотно ускладнює реалізацію інноваційних ініціатив. Попри ці обмеження, інноваційна діяльність в Україні зберігає розвиток у низці стратегічно важливих сфер, що підтверджує наявність внутрішнього потенціалу технологічного оновлення, реалізація якого потребує послідовної державної підтримки та цілеспрямованої інноваційної політики.

Оцінюючи міжнародне інноваційне середовище, доцільно відзначити погіршення позицій України у Глобальному індексі інновацій (GII), де в умовах війни країна опустилася на 60 місце (рис. 5).

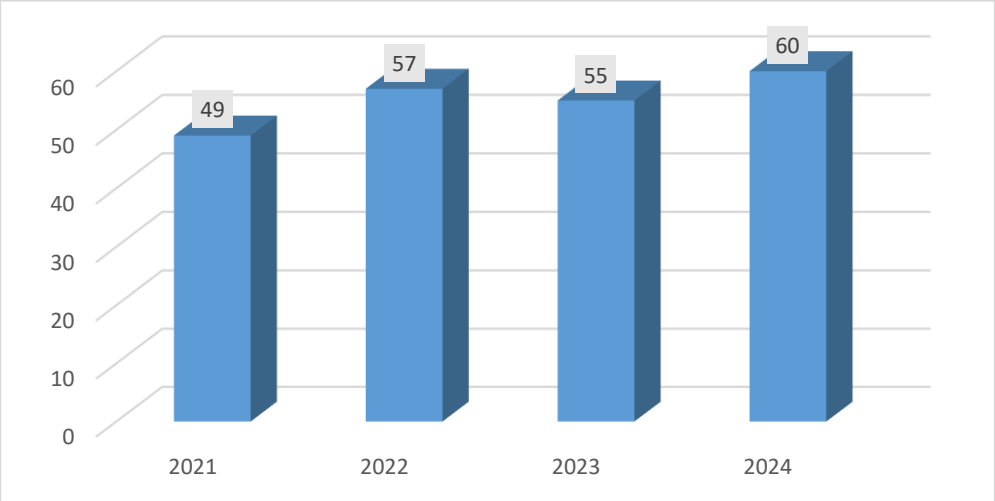


Рисунок 5. Місце України у Глобальному індексу інновацій (GII)

Джерело: складено авторами на основі [119-122]

Результати проведеного дослідження засвідчують погіршення позицій України у Глобальному індексі інновацій, що проявилося у зниженні рейтингового місця з 49-го у 2021 р. до 60-го у 2024 р. Така динаміка переважно зумовлена негативними наслідками тривалої збройної агресії російської федерації проти України. До основних чинників, які детермінували зазначену тенденцію, належать [123]: погіршення показників, пов’язаних з інституційною ефективністю, розвитком людського капіталу та інтенсивністю науково-дослідної діяльності; зниження рівня охоплення населення вищою освітою та скорочення тривалості шкільного навчання; зменшення обсягів надходжень прямих іноземних інвестицій; а також уповільнення розвитку інфраструктурного забезпечення.

Окреслені проблеми безпосередньо позначилися на інноваційній активності промислових підприємств України, яка демонструвала спадну тенденцію, знизившись із 16,8% у довоєнному 2021 р. до 8,9% у 2023 р. (рис. 6).

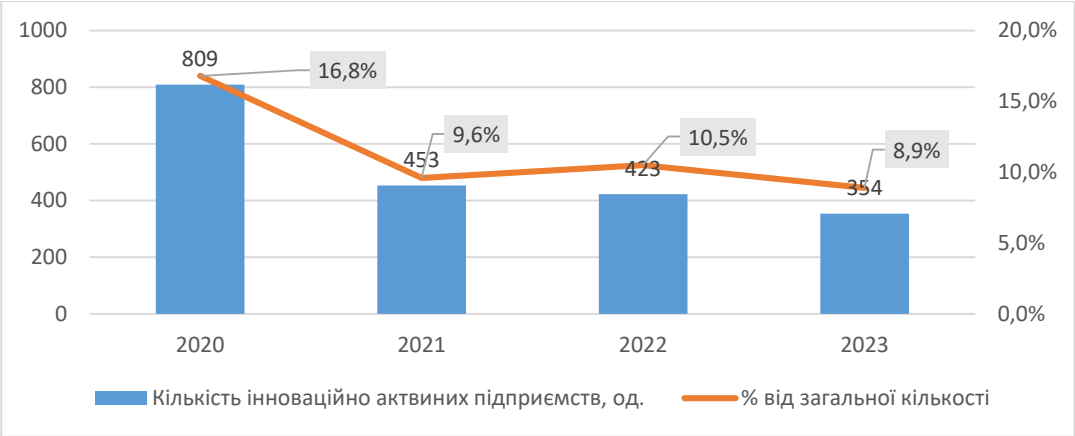


Рисунок 6. Динаміка та питома вага інноваційно активних підприємств в Україні за період 2020-2023 рр.

Джерело: складено авторами на основі [124]

Спостерігається також скорочення кількості інноваційно активних підприємств України: з 809 одиниць у 2021 р. до 423 підприємств у 2022 р. та до мінімального значення 354 підприємства у 2023 р. [124]. Структурний розподіл інноваційно активних суб'єктів засвідчує домінування переробної промисловості, у якій функціонувало 311 підприємств (87,85% загальної кількості). У сфері постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря здійснювали інноваційну діяльність 22 підприємства (6,21%), тоді як у добувній промисловості зафіксовано лише 4 інноваційно активні підприємства (1,12%).

Паралельно зі зниженням інноваційної активності промислових підприємств простежується і скорочення витрат, пов'язаних із фінансуванням упровадження інновацій на цих підприємствах (табл. 14).

Таблиця 14

Динаміка та структура витрат на інновації на промислових підприємствах України за період 2019-2023 рр. [124]

Роки	Витрати на інновації, тис.грн.	Наукові дослідження та розробки, тис.грн.	%	Інші витрати на інновації, тис.грн.	%
2019	14220905,2	2918854,0	20,5	11302051,2	79,5
2020	14406887,0	3486320,0	24,2	10920567,0	75,8
2021	10171650,0	3385549,0	33,3	6786101,0	66,7
2022	7640459,9	2014888,9	26,4	5625571,0	73,6
2023	6989180,0	2428098,0	34,7	4561082,0	65,3

Джерело: складено авторами на основі [124]

Упродовж 2019-2023 рр. в Україні простежується виразна тенденція до скорочення загального обсягу витрат на інноваційну діяльність промислових підприємств. Якщо у 2019 р. сукупні витрати становили 14,2 млрд грн, то у 2023 р. вони знизилися до 6,99 млрд грн, тобто більш ніж удвічі. Визначальними чинниками такого падіння виступили погіршення макроекономічної кон'юнктури та наслідки повномасштабної збройної агресії рф проти України,

які призвели до порушення логістичних ланцюгів, втрати частини виробничих потужностей, перерозподілу ресурсів держави й бізнесу на потреби оборони та гуманітарного забезпечення, а також зростання невизначеності щодо інвестиційних рішень.

У структурі інноваційних витрат відбулися суттєві зрушення. Зокрема, частка фінансування наукових досліджень і розробок зросла з 20,5% у 2019 р. до 34,7% у 2023 р., що може свідчити про прагнення підприємств утримати та відтворювати інтелектуальний потенціал навіть за умов загального скорочення інвестиційних можливостей. Водночас інші витрати на інновації зменшилися з 11,3 млрд грн у 2019 р. до 4,56 млрд грн у 2023 р., відображаючи при цьому значне звуження масштабів практичного впровадження інновацій, перенесення акцентів на дослідницькі етапи або обмеження ресурсів, спрямованих на техніко-технологічне оновлення виробництва.

Переважна частка інноваційних витрат фінансується за рахунок власних коштів підприємств, що підтверджується даними, наведеними у табл. 15.

Таблиця 15

Джерела фінансування інноваційної активності в Україні за період 2019-2023 рр.

Роки	Витрати на інновації, тис.грн.	Власні кошти підприємств, тис.грн.	%	Кошти державного бюджету, тис.грн.	%	Кошти інвесторів – нерезидентів, тис.грн.	%	Кошти інших джерел	%
2019	14220905,2	12474922,7	87,7	556525,0	3,9	42452,9	0,3	1147004,6	8,1
2020	14406887,0	12297861,0	85,4	279540,0	1,9	125328,0	0,9	1704158,0	11,8
2021	10171650,0	8114664,2	79,8	-	-	-	-	-	-
2022	7640459,9	6028144,2	78,9	258042,0	3,4	31688,9	0,4	1322584,8	17,3
2023	6989180,0	5713271,7	81,7	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено авторами на основі [124]

Аналіз структури джерел фінансування інноваційної активності в Україні у 2019-2023 рр. засвідчує домінування власних коштів підприємств як базового фінансового ресурсу реалізації інноваційних проєктів. У 2019 р. їх частка становила 87,7% загального обсягу інноваційних витрат, у 2020 р. – 85,4%, а у 2023 р. – 81,7%, відображаючи помірне, однак стале зниження питомої ваги цього джерела. Така тенденція може інтерпретуватися як поступове виснаження внутрішніх фінансових можливостей підприємств унаслідок погіршення макроекономічних умов та впливу зовнішньополітичних шоків, передусім повномасштабної воєнної агресії рф.

Фінансування з державного бюджету протягом аналізованого періоду залишалося маргінальним, а саме у 2019 р. його частка становила 3,9%, у 2020 р. – 1,9%, тоді як у 2021 та 2023 рр. надходження з державного бюджету офіційно не зафіксовано. Представлене свідчить про істотне звуження або фактичне призупинення цільової державної підтримки інноваційної діяльності у відповідні

роки. Подібна динаміка простежується і щодо іноземних інвестицій: за наявності незначних обсягів у 2019-2020 рр. (0,3-0,9%) у 2021-2023 рр. такі надходження практично зникли, що узгоджується зі зростанням інвестиційних ризиків, посиленням невизначеності та обмеженням зовнішнього фінансування в умовах воєнного часу.

Водночас заслуговує на увагу зростання ролі «інших джерел» фінансування, частка яких у 2022 р. досягла 17,3% порівняно з 8,1% у 2019 р. та 11,8% у 2020 р., відображаючи намагання промислових підприємств диверсифікувати фінансову базу інновацій за рахунок залучення коштів міжнародних організацій, грантових програм, благодійних фондів, інструментів підтримки розвитку або ресурсів місцевих бюджетів.

Загалом, скорочення державного фінансування та практична відсутність зовнішніх інвестицій на тлі високої залежності від обмежених власних коштів підприємств формують суттєві ризики для забезпечення сталого інноваційного розвитку України, особливо в умовах воєнних загроз і макроекономічної нестабільності.

Необхідно також констатувати істотне скорочення кількості підприємств, що здійснювали активне впровадження інновацій шляхом випуску інноваційної продукції або реалізації інноваційних процесів у межах виробничо-господарської діяльності. Відповідні результати наведено у табл. 16.

Таблиця 16

Динаміка кількості інноваційно активних підприємств, які впроваджували нову продукцію або інноваційні процеси

Роки	Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або інноваційні процеси)	Частка кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або інноваційні процеси) у загальній кількості промислових підприємств відповідного виду діяльності, %	Впроваджували нову або значно вдосконалену продукцію (товари, послуги) – нову для ринку	Впроваджували нову або значно вдосконалену продукцію (товари, послуги) – нову лише для підприємства	Впроваджували нові інноваційні процеси
2020	718	14,9	149	489	647
2021	255	5,4	62	221	212
2022	254	6,3	67	225	193
2023	257	6,5	61	217	164

Джерело: складено авторами на основі [124]

Аналіз динаміки інноваційної активності промислових підприємств України у 2020-2023 рр. засвідчує істотне скорочення кількості суб'єктів, які здійснювали впровадження інновацій, а також зниження їхньої частки у загальній чисельності промислових підприємств. Так, у 2020 р. інноваційну діяльність провадили 718 підприємств (14,9%), тоді як у 2021 р. цей показник різко зменшився до 255 підприємств (5,4%). У 2022-2023 рр. спостерігалося лише незначне відновлення чисельності інноваційно активних підприємств (254 та 257

відповідно), однак їх питома вага залишалася низькою – 6,3% і 6,5%, зазначене вказує на збереження структурних обмежень інноваційного розвитку.

Виявлене падіння інноваційної активності зумовлюється комплексом чинників. Визначальним із них є повномасштабна військова агресія росії, яка з 2022 р. спричинила втрату частини промислових потужностей, вимушену релокацію підприємств, руйнування виробничої та транспортної інфраструктури, а також звуження доступу до фінансових ресурсів. Додатково посилювальним фактором виступили зростання невизначеності економічного середовища та скорочення платоспроможного попиту, що обумовило переорієнтацію управлінських пріоритетів підприємств на забезпечення операційної стійкості замість інноваційного розширення.

Структурний аналіз інновацій засвідчує звуження сегмента продуктів, нових для ринку: кількість підприємств, які їх упроваджували, зменшилася зі 149 у 2020 р. до 61 у 2023 р., відображаючи при цьому різке скорочення радикальніших інновацій із високою ринковою новизною. Натомість кількість підприємств, що впроваджували продукцію, нову лише для себе, також скоротилася (з 489 до 217), проте залишалася відносно більшою за масштабами, що може свідчити про прагнення підприємств підтримувати конкурентні позиції принаймні на внутрішньому рівні через інкрементальні зміни. Аналогічно зменшилася чисельність підприємств, які впроваджували інноваційні процеси: з 647 у 2020 р. до 164 у 2023 р., що вказує на загальне згортання технологічного оновлення та модернізаційних програм.

Отже, зниження інноваційної активності промисловості України у досліджуваний період є наслідком поєднання воєнних ризиків, макроекономічної дестабілізації та обмеженості фінансово-ресурсних механізмів підтримки інновацій. Даний аспект значно актуалізує потребу в системних заходах державної політики, спрямованих на відновлення інноваційного потенціалу та стимулювання інноваційного розвитку у післявоєнний період. Негативною тенденцією є також зниження загального рівня реалізації інноваційної продукції промисловими підприємствами, що відображено у табл. 17.

Таблиця 17

Динаміка реалізації інноваційної продукції промисловими підприємствами України за період 2020-2023 рр.

Роки	Обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції (товарів, послуг) підприємств, тис.грн.	% до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) промислових підприємств відповідного виду економічної діяльності	Реалізована продукція нова для ринку, тис.грн.	Реалізована продукція нова лише для підприємства, тис.грн.
2020	47526197,0	1,9	6778915,0	40747282,0
2021	36838397,4	0,9	2350305,0	34488092,4
2022	31678549,2	1,0	5724309,8	25954239,4
2023	19381815,0	0,5	5320187,0	14061628,0

Джерело: складено авторами на основі [124]

Упродовж 2020-2023 рр. в Україні простежується стійка тенденція до скорочення обсягів реалізації інноваційної продукції промисловими підприємствами. Так, якщо у 2020 р. сукупний обсяг реалізованої інноваційної продукції перевищував 47,5 млрд грн, то у 2023 р. він зменшився до 19,4 млрд грн, тобто майже у 2,5 раза. Паралельно знизилася і частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації промислової продукції із 1,9% у 2020 р. до 0,5% у 2023 р., що свідчить про істотне послаблення інноваційної компоненти у структурі промислового виробництва.

Найбільш виразне скорочення характерне для реалізації продукції, нової лише для підприємства: у 2020 р. її обсяг становив понад 40,7 млрд грн, тоді як у 2023 р. – лише 14,1 млрд грн і відображає звуження масштабів локальних (інкрементальних) інновацій, які, як правило, орієнтовані на підвищення внутрішньої ефективності та технологічне оновлення на рівні підприємства.

Водночас показники реалізації продукції, нової для ринку, демонстрували відносно більшу стійкість: після зниження у 2021 р. до 2,35 млрд грн у 2022 р. зафіксовано зростання до 5,72 млрд грн, а у 2023 р. – незначне коригування до 5,32 млрд грн.

Зазначена динаміка може свідчити про збереження окремих «осередків» інноваційного зростання, зокрема у сферах, пов’язаних із оборонно-промисловим комплексом, ІТ-сектором або виробництвом критично важливої продукції в умовах воєнного часу.

Основними чинниками негативної динаміки виступає збройна агресія рф проти України, які спричинила фізичні втрати виробничих потужностей, звуження ринків збуту, посилення логістичних обмежень і переорієнтацію управлінських пріоритетів підприємств із розвитку на підтримання безперервності поточної діяльності. Додатково зниження частки інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації відображає обмеженість державної підтримки інновацій, дефіцит фінансових ресурсів, низьку інвестиційну привабливість та наявність потреби у поглибленні структурних і інституційних реформ.

Для узагальнення результатів проведеного дослідження доцільно сформувати SWOT-матрицю інноваційної активності промислових підприємств України; результати аналізу подано на рис. 7.

Проведений SWOT-аналіз інноваційної активності промислових підприємств України дає змогу виокремити основні внутрішні та зовнішні детермінанти, які визначають поточний стан і перспективи інноваційного розвитку.

До сильних сторін доцільно віднести наявність висококваліфікованих фахівців, збережений науково-технологічний потенціал у критично важливих галузях, а також гнучкість і здатність частини підприємств до швидкої адаптації, зокрема у сегменті малих (інкрементальних) інновацій.

Водночас слабкі сторони (передусім скорочення фінансових ресурсів, руйнування виробничої інфраструктури та недостатність державної підтримки)

істотно обмежують можливості розширення інноваційної діяльності та знижують темпи технологічного оновлення.

Сильні сторони	Слабкі сторони
Наявність висококваліфікованих науково-технічних кадрів. Збереження інноваційного потенціалу в окремих галузях, зокрема оборонній, ІТ та високотехнологічному машинобудуванні. Досвід у реалізації інноваційних проєктів у довоєнний період. Певна гнучкість малих і середніх підприємств до адаптації та використання локальних інновацій.	Зниження обсягів фінансування інноваційної діяльності як з державного, так і з приватного сектору. Високий рівень втрат матеріально-технічної бази через військові дії. Зменшення частки інноваційної продукції в загальному обсязі реалізації. Недостатня участь держави у стимулюванні інноваційних процесів. Обмежений доступ до міжнародних інвестицій.
Можливості	**Загрози**
Можливість залучення грантового фінансування від міжнародних організацій і фондів підтримки інновацій. Відновлення інфраструктури на інноваційних засадах (індустріальні парки, технологічні кластери). Розвиток партнерств між наукою, бізнесом та державою. Відкриття нових ніш для інноваційної продукції в умовах післявоєнного відновлення.	Збереження високого рівня військової загрози та економічної нестабільності. Міграція кадрів і «відтік мізків», зокрема молодих спеціалістів та науковців. Поглиблення розриву між реальним сектором і науковими розробками. Високий рівень конкуренції з боку іноземних інноваційних компаній. Тривала бюрократизація процедур доступу до фінансування.

Рисунок 7. SWOT-аналіз інноваційної активності українських промислових підприємств в період війни

Джерело: складено авторами

Як показує аналіз, погіршення стану інноваційної активності промислових підприємств України зумовлюється комплексом взаємопов'язаних проблем [125, с. 87], серед яких: дефіцит власних фінансових ресурсів для забезпечення інноваційної діяльності; скорочення витрат на проведення науково-дослідних робіт; підвищена плинність кадрів і нестача кваліфікованого персоналу в напрямах розроблення та впровадження інновацій; уповільнення темпів запровадження інноваційної продукції, послуг і процесів під впливом несприятливих чинників ринкового середовища; відсутність або обмеженість фінансової підтримки інноваційного розвитку з державного бюджету; нестача сировини та матеріалів для виробництва інноваційної продукції; погіршення інноваційної кооперації між підприємствами, організаціями та установами; сповільнення темпів придбання сучасних технологій, а також ускладнення процедур ліцензування винаходів, оформлення прав інтелектуальної власності та укладання договорів щодо трансферу технологій; низька прибутковість інноваційних проєктів; зростання податкового навантаження; відсутність дієвих фінансових стимулів на державному та регіональному рівнях; зниження зацікавленості підприємств у розробленні інновацій і виробництві інноваційної продукції.

Серед можливостей, які формують перспективи активізації інноваційної діяльності промислових підприємств України, найбільш значущими є залучення міжнародних грантових ресурсів та інвестицій, становлення національних і регіональних інноваційних кластерів, розвиток державно-приватного партнерства у сфері інновацій, а також відновлення промислового потенціалу на основі технологій нового покоління. Разом із тим реалізація цих можливостей істотно ускладнюється сукупністю загроз, серед яких основними є тривалість воєнних дій, ризики втрати людського капіталу внаслідок міграційних процесів, а також посилення конкуренції з боку розвинених інноваційних екосистем інших країн.

За таких умов стратегічне управління інноваційною діяльністю в Україні потребує комплексного та системного підходу, який передбачає посилення інституційної підтримки інновацій, удосконалення механізмів фінансування, формування сприятливого інвестиційного клімату та стимулювання інтеграції науки з виробництвом. Реалізація зазначених напрямів є необхідною передумовою забезпечення довгострокової економічної стійкості та підвищення конкурентоспроможності промисловості.

Результати проведеного дослідження підтверджують істотне зниження інноваційної активності промислових підприємств України у 2020-2023 рр., адже це безпосередньо зумовлено повномасштабною збройною агресією рф, втратою частини індустріального потенціалу, порушенням логістичних ланцюгів і звуженням фінансових можливостей. Скорочення кількості підприємств, які впроваджують інновації, зменшення обсягів фінансування як з боку держави, так і з боку приватного сектору, а також падіння обсягів реалізації інноваційної продукції свідчать про наявність системної кризи інноваційного розвитку промисловості. Низька питома вага інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації, обмежений доступ до зовнішніх фінансових ресурсів і недостатня результативність державної підтримки істотно стримують технологічне оновлення виробництва та знижують конкурентоспроможність українських підприємств на внутрішньому й міжнародному ринках.

Для нейтралізації негативних тенденцій і формування сприятливих передумов відновлення інноваційної активності у промисловості України доцільно реалізувати комплекс взаємопов’язаних заходів:

– збільшити обсяги бюджетної підтримки інноваційної діяльності, зокрема шляхом запровадження цільових програм, грантових інструментів і податкових стимулів для підприємств, що реалізують інноваційні проєкти;

– забезпечити результативне залучення міжнародної технічної допомоги та інвестицій у сферу інновацій, а також розширити участь українських підприємств у міжнародних науково-технічних ініціативах, зокрема у програмі Horizon Europe;

– стимулювати розвиток індустріальних парків, технологічних кластерів і науково-виробничих хабів із належною інфраструктурою для проведення досліджень, розроблення нової продукції та її комерціалізації;

– посилити взаємодію між наукою, освітою та виробництвом шляхом реалізації спільних інноваційних проєктів за участю закладів вищої освіти, наукових установ і промислових підприємств;

– забезпечити цільову підтримку малого та середнього бізнесу в інноваційній сфері через спрощення доступу до фінансових ресурсів, цифрових технологій і консультаційно-експертного супроводу;

– розробити та впровадити державну стратегію післявоєнного відновлення промисловості на інноваційних засадах і також передбачатиме пріоритетне оновлення виробничих потужностей із використанням сучасних технологічних рішень;

– удосконалити нормативно-правове регулювання інноваційної діяльності, зокрема шляхом скорочення адміністративних бар'єрів, дерегуляції процедур і запровадження дієвих механізмів захисту прав інтелектуальної власності;

– ініціювати створення Національної ради з питань інновацій при Кабінеті Міністрів України як координаційного органу міжгалузевого рівня, що забезпечуватиме узгодженість інноваційної політики та сприятиме реалізації довгострокових програм технологічного розвитку.

Реалізація запропонованих заходів дасть змогу не лише стабілізувати інноваційні процеси у короткостроковій перспективі, а й сформувати інституційно та фінансово підкріплене підґрунтя для сталого інноваційного середовища у промисловості України в умовах післявоєнного відновлення.

2.7. Удосконалення інноваційно-інвестиційної діяльності в період післявоєнної відбудови України: організаційний та нормативно-правовий аспект

Сучасні історичні виклики, з якими зіткнулася Україна, створюють передумови для формування нової моделі взаємодії суспільства і науки, посилення ролі наукової сфери у забезпеченні науково-технічного прогресу та розвитку інновацій, зміцненні обороноздатності держави, ухваленні суспільно значущих рішень і розробленні національних стратегій розвитку. Реалізація структурних інституційних реформ здатна зміцнити засади функціонування ринкової економіки, трансформувати управлінські підходи бізнесу та поведінкові установки населення, а також сформувати нові ціннісні орієнтири. Водночас ринкові інститути, засновані на принципі верховенства права, є невід'ємними елементами модерного суспільства та основною умовою довіри й передбачуваності соціально-економічного розвитку.

Наразі триває суспільно-економічна дискусія щодо оптимального формату відбудови економіки України та ефективних механізмів використання міжнародної допомоги. У післявоєнний період одним із визначальних чинників відновлення промисловості має стати підвищення її конкурентоспроможності на основі інноваційного оновлення та залучення інвестицій у технологічні процеси й модернізацію виробництва.

Фундаментом економічної системи виступають робочі місця та інноваційний характер економічного розвитку. Воєнні дії зумовлюють втрату значної кількості робочих місць, що послаблює базовий інститут економіки, який забезпечує трансформацію праці у додану вартість, і, відповідно, знижує його результативність. Інновації та інвестиції, у свою чергу, виступають драйверами структурних зрушень, підвищення продуктивності, розширення зайнятості та зміцнення здатності економіки конкурувати у глобальному середовищі, забезпечуючи передумови для стійких темпів зростання у довгостроковій перспективі. У цьому контексті модернізації потребують як технологічні процеси виробництва товарів і послуг, так і система державного управління, правове регулювання основних сфер життєдіяльності держави та інститути розвитку громадянського суспільства.

Сьогодні інноваційний тип економічного розвитку розглядається як базова основа формування економічної спроможності держави. Водночас основною передумовою впровадження інновацій виступають інвестиційні ресурси, що зумовлює необхідність запровадження результативної інноваційно-інвестиційної моделі розвитку як безальтернативного напряму забезпечення модернізації економіки. Перетворення інновацій на стійке джерело прогресу є неможливим без формування цілісної інноваційної політики та належного законодавчого підґрунтя її реалізації, а також без становлення інноваційного суспільства з відповідними ціннісними орієнтирами й культурою сприйняття нововведень. Наявні виклики та диспропорції, з якими стикається національна економіка, актуалізують потребу посилення уваги з боку держави, бізнесу й суспільства до проблем інноваційно-інвестиційного розвитку. За таких умов система державного управління має забезпечувати сприяння залученню інвестицій з усіх доступних джерел і здійснювати контроль за їх цільовим використанням, що дозволить активізувати технологічні, виробничі, наукові, організаційні, природні та соціальні чинники економічного зростання. Відтак постає потреба у формуванні нової державної інвестиційно-інноваційної політики, орієнтованої на високий рівень технологічного розвитку, модернізацію виробничої бази, оновлення обладнання промислових підприємств і посилення ролі наукових центрів [46, с. 149].

Розв’язання окреслених проблем потребує інтенсифікації інноваційної діяльності, спрямованої на розвиток базових галузей економіки за підтримки ефективної державної політики. У цьому контексті доцільним є розроблення стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку України на післявоєнний період як комплексної моделі з чітко визначеними заходами та стратегічними пріоритетами, доповненими конкретними кількісними орієнтирами й часовими параметрами нарощування інноваційної активності.

Пріоритетами такої стратегії мають стати: формування умов для розвитку та результативного використання науково-технологічного потенціалу; стимулювання технологічного оновлення економіки; підвищення ефективності функціонування державного сектору науки; забезпечення ефективного використання та захисту прав інтелектуальної власності у сфері науки і

технологій; фінансове забезпечення інноваційного процесу; створення системи поетапної підготовки кадрів для інноваційної сфери; розвиток інноваційної інфраструктури; інтеграція результатів науково-технічної діяльності в національну економіку; формування дієвої системи управління інноваційною діяльністю; розвиток і реалізація регіональної інноваційної політики. Особливої ролі при цьому набувають іноземні інвестиційні ресурси, залучення яких є одним із основних питань переходу до інноваційної моделі розвитку [46, с. 153-155].

Постійної модернізації потребують як технологічні процеси виробництва товарів і послуг, так і інституційна архітектоніка суспільства, що передбачає вдосконалення системи державного управління, розвиток правового регулювання та посилення інститутів громадянського суспільства. Розгортання широкомасштабних інноваційних процесів є неможливим без державної політики, яка враховує реальний стан економіки та специфіку суспільно-економічних відносин. У цьому зв'язку серед першочергових структурних реформ найближчого часу доцільно виокремити створення достатньої кількості високооплачуваних робочих місць і модернізацію виробництва на інноваційній основі, оскільки у післявоєнний період значна частина працездатного населення потребуватиме інтеграції в оновлену систему соціально-економічних взаємозв'язків. Для економіки, що зазнала руйнівного впливу війни, формування нових робочих місць набуває пріоритетного інституційного значення, оскільки забезпечує відновлення базових механізмів створення доданої вартості та соціальної стабільності.

Водночас модернізація виробництва на інноваційних засадах не відбувається автоматично: вона потребує наявності стимулів до інноваційної діяльності. Суто ринкові стимули є недостатніми у високоризикових секторах, тому для інтенсифікації інноваційних процесів необхідною є цілеспрямована державна політика підтримки та стимулювання інновацій, а також системне фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень [126].

Вагомим ресурсом інноваційного розвитку виступають інтелектуальні можливості держави, наукова база та результати діяльності дослідницьких інститутів, лабораторій і конструкторських бюро, що здійснюють фундаментальні й прикладні розробки. Окремим ресурсним блоком є наявні проривні технології, створені національними виробниками, які потребують подальшого впровадження та комерціалізації. Не менш важливими є кадрові ресурси – молоді фахівці, які здобувають освіту, опановують сучасні інформаційні технології та потенційно здатні забезпечувати технологічні зміни за умови створення державою належних умов для реалізації їхнього потенціалу.

Отже, інноваційними ресурсами країна загалом забезпечена; основним питанням залишається підвищення ефективності їх використання та цільового спрямування, оскільки наявний потенціал нині залучається недостатньо повно.

Щодо інвестиційної компоненти, першочерговим завданням є формування сприятливого інвестиційного клімату та дієвих механізмів державного гарантування, які б активізували участь внутрішніх інвесторів, населення та інституцій громадянського , як важливих фінансових учасників інвестиційного

процесу, орієнтованого на відновлення економіки та розбудову нової економічної системи. У цьому контексті суттєвими інституційними інвестиційними ресурсами держави мають стати розвинені механізми публічно-приватного партнерства, здатні забезпечити узгоджену участь держави, бізнесу та громадян у відродженні національної економіки [127, с. 251].

Основні напрями розвитку сфери науково-технологічних розробок та впровадження технологій подано на рис. 8.



Рисунок 8. Основні напрями розвитку сфери науково-технологічних розробок та впровадження нових технологій

Джерело: складено авторами на основі [127, с.252]

Отже, в сучасних умовах Україна має об’єктивні передумови для модернізації промисловості, прискореного впровадження передових технологій та формування нової моделі національно орієнтованого і соціально відповідального суспільства. Наука, технології, інвестиції та інновації виступають основними чинниками капіталізації й довгострокового економічного зростання, що особливо виразно проявляється нині, коли воєнні виклики актуалізували технологічну обмеженість наявної економічної моделі. У зв’язку з

цим рішення, що ухвалюються на законодавчому та нормативному рівнях у сфері економічної політики, закономірно мають бути зорієнтовані на підтримку секторів зростання та структурну трансформацію економіки.

За даними НАН України, до найбільш перспективних напрямів післявоєнного відновлення національної економіки на інноваційній основі, здатних забезпечити належний рівень зайнятості, віднесено такі галузі:

– атомна енергетика;

– алюмінієва, титанова та літієва промисловість;

– важке енергомашинобудування;

– чорна металургія;

– нафтохімічні виробництва;

– виробництво медичної техніки та фармацевтична промисловість;

– агропромисловий комплекс;

– виробництво синтетичних рідких палив (зокрема дизельного пального та бензину).

Стратегічно важливими для економіки післявоєнного періоду також є відновлення нафтопереробної та нафтовидобувної галузей, розвиток космічної індустрії, ракетобудування і літакобудування. Окремого акценту потребують напрями цифрової трансформації та розвитку інформаційних систем як наскрізної інфраструктури модернізації [126].

Для формування нового каркасу національної інноваційної системи, здатної максимально сприяти модернізації виробництва та забезпеченню належного рівня зайнятості, необхідною є системна трансформація наукової сфери та її взаємодії з державною владою, суспільством і бізнесом. Така трансформація має передбачати комплекс взаємопов’язаних інституційних і організаційно-економічних заходів, серед яких доцільно виокремити:

– формування та реалізацію цілісної державної політики розвитку науки й стимулювання інновацій, її нормативно-правове забезпечення, а також запровадження дієвих механізмів моніторингу та контролю виконання відповідних норм;

– інтеграцію наукового сектору до архітектури післявоєнної економіки з метою системного використання наукових напрацювань у визначенні пріоритетів розвитку, структурної перебудови та політики зайнятості;

– спрямування програм післявоєнної відбудови на технологічну модернізацію виробничого сектору, адже це формуватиме стійкий попит на наукові результати, інноваційні рішення та високотехнологічну продукцію;

– імплементацію європейських стандартів щодо організації фінансування, проведення та оцінювання результативності наукових досліджень;

– посилення функцій маркетингу та комерціалізації прикладних розробок, зокрема через розвиток інструментів трансферу технологій і підтримку виходу інноваційних рішень на ринок;

– формування, модернізацію та відновлення інноваційно-дослідницької інфраструктури, зокрема інноваційних центрів, інноваційно-технологічних кластерів, технопарків, науково-освітніх центрів, центрів інновацій і трансферу

технологій, бізнес-інкубаторів, центрів комерціалізації інтелектуальної власності, венчурних фондів, регіональних центрів науки та інновацій;

– підвищення матеріально-технічного забезпечення наукових установ шляхом оновлення дослідницького обладнання та лабораторної бази відповідно до сучасних технологічних вимог;

– популяризацію вітчизняної науки та підвищення соціального статусу і престижу дослідників у бізнес-середовищі та суспільстві;

– створення належних фінансових стимулів для наукової праці та формування сталого кадрового потенціалу наукового сектору [126].

Метою розвитку науково-технічного потенціалу держави є формування передумов для підвищення конкурентоспроможності українських виробників і зростання продуктивності праці шляхом технологічної модернізації економіки, посилення її інноваційної складової, упровадження новітніх технологій виробництва наукомісткої продукції, а також застосування сучасних методів організації та управління виробничою діяльністю. Реалізація зазначених підходів має забезпечити підвищення добробуту населення та створення основ для сталого економічного зростання [47].

Досвід країн, які проходили через військові конфлікти, свідчить про високу результативність підходів, заснованих на державно-приватному партнерстві, оскільки вони забезпечують залучення бізнесу до цільових проєктів відновлення інфраструктури та стабілізації економіки. З огляду на обмеженість власних фінансових можливостей держави для масштабної відбудови, поряд із міжнародною фінансовою підтримкою актуалізується потреба у створенні єдиного відновлювального фонду та забезпеченні інституційних умов для участі в ньому іноземних фізичних і юридичних осіб [128].

Інноваційно-інвестиційна діяльність безпосередньо корелює з рівнем конкурентоспроможності держави, оскільки впровадження інноваційних технологій і використання високотехнологічного обладнання сприяють виробництву продукції з вищими споживчими та технологічними характеристиками. Для оцінювання загального стану інноваційного розвитку країни та визначення траєкторій його змін у часі доцільно застосовувати показники Глобального інноваційного індексу, який дає змогу комплексно відобразити інституційні й технологічні параметри розвитку економіки на відповідному етапі.

Глобальний інноваційний індекс (GII) формується міжнародною бізнес-школою INSEAD, Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO) та Корнелльським університетом і є щорічним інструментом комплексного аналізу інноваційного розвитку країн. За результатами GII у 2022 р. Україна посіла 75 місце за складовою «інноваційні ресурси», піднявшись на одну позицію порівняно з 2021 р., що свідчить про відсутність суттєвого нарощування ресурсного забезпечення інновацій. Водночас за складовою «інноваційні результати» Україна зайняла 48 місце, що на 11 позицій нижче рівня 2021 р., тобто зафіксовано істотне погіршення результативності інноваційної діяльності.

Зазначені зміни значною мірою пов’язані з наслідками війни, які

обмежують можливості реалізації інноваційних ідей і водночас негативно впливають на загальний стан економіки. В умовах зростання невизначеності вибір інноваційного проєкту доцільно здійснювати на основі експертизи, завданням якої є оцінювання інноваційного та науково-технічного рівня проєкту, а також визначення можливості й ефективності його виконання. За підсумками експертного оцінювання ухвалюється рішення щодо доцільності реалізації проєкту та параметрів його бюджетного забезпечення [129, с. 203].

Воєнні дії, спричинені вторгненням, зумовили системні дисфункції в більшості сфер економічної діяльності. Частина проблем набула масштабів, що виходять за межі національного рівня, а окремі показники досягли критичних значень. Це, своєю чергою, стимулювало активізацію міжнародних дискусійних майданчиків – форумів, конференцій і зустрічей, об'єднаних тематикою «післявоєнної відбудови», у межах яких формується пошук практичних відповідей щодо механізмів відновлення та модернізації економіки.

Поточний етап характеризується необхідністю зміни парадигми управлінського мислення порівняно з умовами мирного часу, коли відносна стабільність дозволяє будувати прогнози з високою ймовірністю. Для розв'язання завдань підвищеної складності потрібні адекватний ситуаційний аналіз, формування понятійної узгодженості та розвиток сучасних методологічних підходів, які забезпечать відтворюваність управлінських рішень і результативність інноваційної діяльності.

Розвиток нових технологій, продуктів і послуг здатний підвищити продуктивність підприємств і їхню конкурентоспроможність, що формує передумови для нарощування виробництва та підвищення рівня добробуту населення. Інноваційна діяльність водночас має виступати чинником інвестиційної привабливості: технологічні оновлення й інноваційна продукція створюють стимули для залучення іноземних інвесторів і розширення інвестиційних потоків у національну економіку. Інноваційні проєкти можуть виконувати функцію інструментів посилення економічної безпеки, зменшуючи імпортозалежність, розширюючи експортні можливості та поліпшуючи параметри торговельного балансу України. Поряд із цим, участь у міжнародних інноваційних проєктах, програмах і конференціях сприяє технологічному обміну, поширенню управлінських практик і залученню інвестиційних ресурсів. Раціональне використання наявного потенціалу, підтримка фахівців і стартапів, а також розвиток інноваційної екосистеми створюють основу для формування сприятливого середовища інноваційно-інвестиційного розвитку [48, с. 49].

Після завершення воєнних дій значна частина підприємств може виявитися зруйнованою, а формування нового науково-виробничого комплексу вимагатиме істотних капіталовкладень, пошуку та відведення значних земельних ресурсів у межах міст під забудову, а також залучення суттєвих трудових ресурсів. У цьому контексті доцільним є розгляд альтернативного підходу, що передбачає залучення до відновлювальних процесів наявних, але з різних причин не функціонуючих підприємств і науково-виробничих комплексів, передусім у містах, які зазнали менших руйнувань унаслідок бойових дій [130, с. 40].

Наступним етапом відновлення економіки України має стати перехід до стратегії сталого розвитку, яку доцільно трактувати як збалансування економічних, соціальних, екологічних, демографічних та інших векторів розвитку, забезпечення конкурентоспроможності держави в умовах формування 5-го і 6-го технологічних укладів, а також підвищення якості життя населення. Для реалізації зазначеної стратегії, зокрема, необхідним є:

1) забезпечення миру на території України;

2) позиціонування геоекономічного потенціалу України як сполучної ланки між Європою та Азією;

3) формування проєкту «економіки майбутнього», орієнтованого на детінізацію бізнесу через трансформацію податкової системи (зокрема, заміну чинних податків на єдиний податок для всіх суб'єктів);

4) завершення процесів децентралізації та адміністративної реформи;

5) створення в менш постраждалих містах інноваційних організаційно-структурних форм, що забезпечать ефективне використання наявної матеріально-технічної бази та виробничо-наукового потенціалу;

6) оновлення управлінської системи та формування нової еліти як представників територіальних громад. Відтак до першочергових напрямів повоєнного відновлення економіко-соціального стану країни слід віднести інновації у науковій, індустріальній, техніко-економічній та аграрній сферах [130, с. 44-45].

Водночас на поточному етапі підстави для висновків щодо повноцінного відновлення функціонування національної економіки є обмеженими. Однак уже нині урядовці та власники підприємств окреслюють коло проблем, що актуалізуються у повоєнний період, зокрема необхідність відновлення виробничих процесів у багатьох випадках практично «з нуля». За таких умов державна політика має забезпечити належну підтримку переорієнтації економіки на потреби обороноздатності та продовольчої безпеки, а також відновлення й підтримання критичної інфраструктури. Зазначається, що сформовано щонайменше три базові стратегії післявоєнного відновлення, тоді як низка інших перебуває на етапі розроблення.

План, підготовлений Національною радою з відновлення України від наслідків війни, ґрунтується на таких орієнтирах: забезпечення повного доступу до ринків країн «Великої сімки» та ЄС; набуття повноправного членства України в ЄС; формування економічної моделі на засадах лібералізації та дерегуляції; перехід від експорту сировини до розвитку переробки в галузях, здатних забезпечити найбільші обсяги експортної виручки [131].

Вагомим і дієвим інструментом державного впливу на інноваційну структурну трансформацію економіки виступає законодавче стимулювання інноваційної діяльності та формування нормативно-правового середовища, сприятливого для розвитку високотехнологічних виробництв і становлення інноваційної інфраструктури.

В Україні правове регулювання інноваційної сфери охоплює близько 13 законів, понад 50 урядових нормативно-правових актів і близько 100 відомчих

документів. Водночас процес формування цілісної нормативно-правової бази науково-технічної та інноваційно-інвестиційної діяльності залишається незавершеним і характеризується недостатньою системністю, що опосередковано свідчить про дефіцит послідовної та цілеспрямованої державної політики й, відповідно, стримує розвиток інноваційної інфраструктури.

Поряд із цим чинне нормативне поле інноваційно-інвестиційної діяльності має ознаки суперечливості та фрагментарності і не повною мірою узгоджується з принципами економіки, заснованої на знаннях. Зокрема, недостатньо ефективними залишаються механізми захисту прав інтелектуальної власності, процедури створення суб'єктів інноваційної діяльності є надмірно складними, а законодавчі умови для функціонування венчурного капіталу як повноцінного ринкового інституту фактично не сформовані [47].

У науковому середовищі також обговорюється теза, що скасування Господарського кодексу може ускладнити практику застосування правових норм, спричинити термінологічні неузгодженості та невизначеність щодо організаційно-правових форм. Водночас за умови, що метою радикальних змін декларується вдосконалення законодавства, спрощення категоріального апарату (зокрема понять господарського відання та оперативного управління), уніфікація організаційно-правових форм юридичних осіб і регулювання діяльності підприємств, такі перетворення доцільніше реалізовувати шляхом внесення системних змін і доповнень до Господарського кодексу, а не шляхом його повного скасування [132].

Зазначена проблема для України особливо актуальна внаслідок значного поширення практики правотворення з низькою ефективністю. Правові ризики, накопичені у мирний період, яскраво проявляються під час дії воєнного стану. Ситуація ускладнюється суперечливістю правотворчих процесів у поточний період, що потенційно матиме стримувальний вплив на економіко-соціальний розвиток держави в умовах післявоєнного відновлення. У цьому контексті доцільно виокремити такі проблемні аспекти:

1) невизначеність конституційних засад функціонування економіки, оскільки правова модель економічної системи визначає принципи формування законодавства, механізми державного управління економікою та інструменти реалізації нормативних рішень, включно з відповідальністю за ухвалення неефективних управлінських рішень;

2) надмірна зарегульованість підприємницької діяльності та несприятливе регуляторне середовище в умовах воєнної агресії;

3) нестабільність законодавства, спрямованого на стимулювання економічної активності. Зокрема, у період дії правового режиму воєнного стану передбачалося запровадження митних і податкових преференцій, які загалом мали позитивний ефект, однак не забезпечили довгострокової передбачуваності правил;

4) непослідовність державної політики щодо формування системи гарантій стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності [133, с. 169-171].

Водночас очікування щодо відновлення національної економіки після

завершення війни на засадах інтелектуально-інноваційного сталого розвитку пріоритетних напрямів є обґрунтованими. Разом із тим інноваційно-інвестиційна діяльність України характеризується дефіцитом фінансових ресурсів, зниженням ділової активності, скороченням платоспроможного попиту на науково-технічну продукцію, а також проблемами, пов'язаними з розробленням і реалізацією державних цільових програм.

У зв'язку з цим уже на поточному етапі необхідною є підготовка до системного розгортання інновацій та інвестицій на всіх рівнях і в усіх сферах економіки, посилення інноваційно-інвестиційних взаємозв'язків між секторами та розширення практик інноваційного управління як базової логіки трансформації економічної діяльності. Саме це може стати однією з визначальних передумов майбутнього відновлення України.

Верховенство права, зниження рівня корупції та поглиблення демократичних інститутів розширюють можливості залучення інвестиційних ресурсів з міжнародних ринків. Відповідні перетворення охоплюють, зокрема, реформування судової системи, державної служби, антикорупційної інфраструктури, місцевого самоврядування, системи публічних закупівель, процесів децентралізації, податкового законодавства та регуляторної політики. Важливо, що реалізація таких реформ має розглядатися як внутрішня стратегічна необхідність і не повинна залежати виключно від надходження зовнішнього фінансування, спрямованого на відновлення економіки, зруйнованої війною.

Для подолання наявних проблем доцільно забезпечити подальше вдосконалення нормативно-правової бази, спрямованої на розвиток національної інноваційної системи, а також послідовне й системне впровадження принципів державного залучення інвестицій і управління інноваційною діяльністю. Важливо інтегрувати компонент інноваційного розвитку в цілісну архітектуру національної інноваційної системи як наскрізний елемент економічної політики. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки та підприємницького сектору об'єктивно пов'язане з інтенсифікацією інноваційних процесів, тоді як відновлення та формування нової інноваційної структури у післявоєнний період значною мірою залежатиме від масштабів фінансового забезпечення та ефективності механізмів підтримки й просування перспективних ідей. Додатковими чинниками прискорення економічної відбудови можуть стати підтримка провідних держав світу та прогрес України на шляху європейської інтеграції, зокрема набуття членства в Європейському Союзі.

Інноваційно-інвестиційна діяльність здатна виконувати роль одного з основних драйверів післявоєнного відновлення економіки. Для досягнення результативності в цій сфері необхідним є формування привабливих умов для інноваційної діяльності, активізація залучення інвестиційних ресурсів, розвиток стійкої взаємодії між державою, бізнесом і науково-дослідним сектором, а також усунення бар'єрів, які стримують інноваційний розвиток. Впровадження інновацій і залучення інвестицій є складним багатокомпонентним процесом, який потребує раціонального використання фінансових ресурсів, розбудови спроможностей щодо створення інноваційної продукції та впровадження

наукомістких технологій. Водночас наявні прогалини й неузгодженості законодавчого регулювання ускладнюють реалізацію інноваційних проєктів і знижують передбачуваність інвестиційних рішень.

Оскільки безпековий чинник визначально впливатиме на економічні процеси і в післявоєнний період, планування відновлення має здійснюватися вже на поточному етапі через розроблення та імплементацію відповідних стратегій, здатних забезпечити узгодженість інструментів інноваційної та інвестиційної політики з реаліями воєнних і повоєнних ризиків.

«В майбутньому цифровізація економічних процесів у різних галузях господарської діяльності стане основою розвитку суб'єктів підприємництва та національної економіки України»
(Радинський С.В.)

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ, ТОРГОВЕЛЬНІЙ ТА ФІНАНСОВІЙ СФЕРАХ

3.1. Використання цифрових технологій у підприємництві: сучасний погляд та правова база

3.2. Правове регулювання інтернет-торгівлі в Україні: проблеми та напрями удосконалення

3.3. Нормативно-правове регулювання ринку криптовалют та діяльності криптобірж в Україні та світі

3.4. Підприємництво України в умовах війни та цифровізації: можливості та перспективи удосконалення

3.5. Економіко-правове забезпечення цифрової трансформації та міжнародні стандарти і національні підходи до електронної торгівлі

3.1. Використання цифрових технологій у підприємництві: сучасний погляд та правова база

У сучасному динамічному середовищі трансформація підприємництва в умовах цифровізації економіки набуває характеру об'єктивної необхідності та виступає основною передумовою інноваційного розвитку. Прискорення технологічних змін формує нові виклики для суб'єктів господарювання незалежно від рівня їх цифрової зрілості: як для підприємств, що перебувають на початковій стадії цифрових перетворень, так і для тих, які вже реалізують комплексні програми цифрової трансформації. Розвиток і практичне впровадження цифрового підприємництва зумовлює залучення сучасних технологій у систему управлінських, виробничих, фінансових і соціальних процесів, що, своєю чергою, трансформує організаційні моделі функціонування підприємницьких структур та забезпечує багатовекторні позитивні ефекти, пов'язані з підвищенням ефективності, адаптивності та конкурентоспроможності.

Разом із тим у науковому дискурсі зберігається відсутність єдності щодо трактування цифрової економіки як складного й багатовимірного явища, що пояснюється її швидкою еволюцією, розширенням функціональних меж та появою нових форм цифрової взаємодії. У поширеному підході цифрове підприємництво розглядають як економічну діяльність, що базується на застосуванні цифрових технологій у створенні вартості, організації бізнес-процесів та формуванні нових продуктів і послуг. При цьому зміст, форми, масштаби та структури цифрової економіки змінюються надзвичайно швидко, а її вплив на національні економіки посилюється через зростання ролі даних, платформ, мережевих ефектів і цифрових сервісів. В Україні зазначені процеси активізувалися пізніше порівняно з економічно розвинутими країнами, що зумовлено поєднанням інституційних, технологічних, фінансових і соціально-економічних чинників.

Технологічний розвиток підприємств, який відзначається надвисокою динамікою глобальних трендів, водночас стимулює трансформацію традиційних суспільних інститутів, насамперед держави, як основного суб'єкта формування регуляторного середовища. У вітчизняних умовах простежується недостатня інтенсивність державної підтримки розвитку цифрових технологій, а також непослідовність у формуванні нормативно-правової бази, необхідної для стабільного функціонування цифрового підприємництва.

Державна політика у цій сфері зазвичай фіксується в документах стратегічного планування (концепціях, стратегіях, доктринах, державних програмах), однак їх практична реалізація нерідко не відповідає швидкості змін у технологічному та ринковому середовищі. Регулювання цифрових технологій у підприємницькій діяльності здійснюється переважно через розроблення нормативно-правових актів, які мають визначати рамки цифрових економічних відносин, забезпечувати захист прав учасників ринку та гарантувати належну якість цифрових послуг.

Водночас оновлення законодавства у сфері цифрових технологій та інформаційного права відбувається повільно, що знижує регуляторну ефективність і ускладнює досягнення цілей державного управління в умовах цифрових трансформацій. Це проявляється у наявності нормативних прогалин, обмеженій узгодженості між стратегічним плануванням і практичними потребами ринку, а також у недостатній адаптації правових інструментів до нових моделей ведення бізнесу, зокрема платформених, мережевих та даноорієнтованих. З огляду на це цифровізація підприємництва, як технологічний і соціально-економічний тренд, потребує більш активної участі інститутів державної влади, зокрема Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України, у забезпеченні належного правового середовища та підтримки інноваційного розвитку підприємницького сектору.

Цивілізаційні тенденції сучасності, зокрема глобальна інформатизація, цифровізація та діджиталізація, виступають водночас інструментами інтеграції України до європейського економічного простору та механізмами підвищення її конкурентних позицій на світовому ринку цифрових технологій. У цьому контексті використання цифрових технологій у підприємництві слід розглядати як чинник економічного поступу, що сприяє підвищенню продуктивності, оптимізації бізнес-процесів та формуванню стійких конкурентних переваг.

Відповідно, дослідження особливостей і тенденцій застосування цифрових технологій у підприємницькій діяльності є актуальним як з теоретико-методологічної, так і з практико-орієнтованої позицій, оскільки дозволяє обґрунтувати мету й завдання наукового аналізу, спрямованого на формування ефективної моделі правового регулювання цифрового підприємництва в умовах інформаційного суспільства. Така модель має забезпечувати належний рівень якості цифрових послуг, баланс між стимулюванням інновацій та захистом прав учасників ринку, а також узгодженість правового поля із сучасними технологічними стандартами і реальними потребами економічного розвитку.

Сучасні технологічні можливості цифрової економіки створюють передумови для підвищення прозорості підприємницької діяльності завдяки використанню інструментів штучного інтелекту, інтернет-технологій та монетизації даних. Водночас результативне управління зазначеними впливами потребує функціонування дієвої системи корпоративного управління, орієнтованої на підзвітність, відкритість і контроль якості інформаційних потоків. У цьому контексті дослідження впливу інформаційної транспарентності бізнесу на його ринкові позиції та формування конкурентних переваг набуває особливої актуальності.

Концептуальні підходи до розбудови цифрової економіки формувалися ще наприкінці 1990-х рр. і охоплювали питання державного управління, розвитку окремих секторів економіки, а також подолання організаційних, технологічних і правових бар’єрів. Мета української Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр. була сформульована доволі широко: її автори визначили пріоритетом прискорений цифровий розвиток як найбільш доцільний для України з огляду на наявні виклики, потреби та можливості, а також

орієнтацію на досягнення конкретних позицій у міжнародних рейтингах. До основних цілей Концепції віднесено:

– трансформацію галузей економіки у більш ефективні та конкурентоспроможні;

– залучення інвестицій і прискорення економічного зростання;

– цифрову та технологічну модернізацію промисловості, формування високотехнологічного виробництва;

– розвиток людського потенціалу, цифрової індустрії та цифрового підприємництва;

– забезпечення доступності для громадян можливостей і переваг цифрового контенту [24, с. 31-32].

Провідні міжнародні компанії розглядають упровадження цифрових технологій як один із базових чинників інноваційного розвитку та зростання конкурентоспроможності. Водночас Україна, попри наявний потенціал, демонструє відставання за темпами й якістю цифрових перетворень у підприємницькому секторі. Сьогодні цифрові технології стали потужним драйвером змін у торгівлі, виробництві, сфері послуг, охороні здоров'я, освіті та інших напрямах, а тому інтеграція України до глобального цифрового простору потребує системної стратегії формування власного цифрового ринку. Важливою складовою трансформації підприємництва є використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для створення продуктів і надання послуг, що підтримують цілі сталого розвитку. З одного боку, зміни у світовій цифровій економіці формують суттєві виклики, з іншого – відкривають можливості для переосмислення традиційних моделей господарювання та розроблення нових стратегій модернізації економіки.

За наявними даними, підприємства найчастіше використовують Інтернет для надсилання/отримання електронних повідомлень та здійснення банківських операцій. Водночас такі практики, як інтернет-телефонія (VoIP), відеоконференції та доступ до інших фінансових сервісів, застосовуються менш активно (менше ніж 50%). Це свідчить про неповне використання потенціалу цифрових інструментів у бізнес-процесах і актуалізує науково-практичне завдання комплексного вивчення цифровізації підприємництва та специфіки її становлення в Україні [25, с. 48].

Окремої уваги потребує той факт, що підприємницькі структури не демонструють лідерства у впровадженні цифрових технологій, що стримує їх адаптацію до вимог цифрової економіки. Зокрема, частка підприємств, які здійснювали операції з продажу товарів або послуг через мережу Інтернет (за винятком замовлень, отриманих електронною поштою), становила 6,1% від загальної кількості підприємств. Водночас розвиток взаємодії з постачальниками та клієнтами через цифрові канали розглядається як одна з основних ознак цифрової трансформації підприємництва [25, с. 48-49].

Цифрову економіку доцільно трактувати як сукупність видів господарської діяльності, які базуються на використанні цифрових технологій. Вона охоплює не лише програмні рішення, а й інтегрує електронні товари та послуги, які

створюються в межах електронного підприємництва й електронної комерції. Водночас цифрова економіка не є автономною від «матеріальної» основи: її функціонування нерозривно пов'язане з реальним сектором і переробним виробництвом, транспортом та сільським господарством, які забезпечують створення й переміщення фізичної продукції.

Інтенсивні технологічні зрушення на перетині телекомунікаційних і інформаційно-комп'ютерних технологій зумовили появу та закріплення у науковому дискурсі категорій «цифрова економіка» і «цифрові технології». Зазначають, що термін «цифрова економіка» увів Дон Тапскотт у 1995 р., підкреслюючи її як форму господарювання, якій притаманне масштабне впровадження цифрових інструментів оброблення, зберігання та передавання інформації в усіх сферах економіки. З огляду на багатовимірність поняття, що відображає проникнення інфокомунікаційних технологій у соціально-економічні процеси, доцільно виокремлювати дуальний підхід до його сутності: інноваційний і традиційний. Інноваційний підхід акцентує, що економіка організовується на основі цифрових комп'ютерних технологій і часто ототожнюється з інтернет-економікою або вебекономікою, у межах якої виробництво, продаж і постачання продуктів реалізуються через комп'ютерні мережі. Натомість традиційний підхід визначає цифрову економіку як діяльність, де основним виробничим ресурсом виступають числові та текстові цифрові дані [25, с. 49].

Оскільки цифрова економіка спирається на інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, стрімкий розвиток і поширення яких трансформує класичні механізми господарювання, відбувається зсув від моделі, що переважно «споживає» ресурси, до моделі, що їх «створює» через генерацію, накопичення й використання даних. Інноваційне трактування є ширшим за просте виробництво цифрових товарів і послуг: воно охоплює систему економічних і технологічних відносин, яка функціонує в інформаційному просторі із застосуванням мережевих технологій, формує нові види та форми виробництва, просування продуктів і сервісів до споживача, а також зумовлює безперервні інноваційні зміни [25, с. 50].

Цифрова трансформація підприємництва спричинила тривалий і фактично перманентний процес структурних змін ринкового середовища, появу нових сегментів та технологічних можливостей реалізації управлінських рішень. У результаті сформувався окремий тип господарської діяльності — цифрове підприємництво, яке не лише розширює можливості функціонування бізнесу, а й встановлює нові вимоги до підприємств щодо швидкості реагування, клієнтоорієнтованості та технологічної адаптивності. Відкритість цифрових ринків, зростання кількості конкурентів і спрощення входу в окремі ніші, порівняно з офлайновими формами бізнесу, посилюють конкурентний тиск. Тому усвідомлення сутності цифрового підприємництва та його відмінностей від традиційних моделей організації діяльності створює передумови для більш повного використання переваг онлайн-бізнесу.

Важливо також підкреслити, що цифрові економічні взаємовідносини не є хаотичними: вони формують специфічну систему підприємництва та електронних комунікацій, у межах якої в режимі реального часу накопичуються дані про реакції споживачів на бренди, вибудовується профіль переваг користувачів і підвищується здатність бізнесу точніше узгоджувати пропозицію з попитом. За таких умов конкуренція за репутацію, клієнтську базу та ринкову частку набуває більш цілеспрямованого й доказового характеру, спираючись на аналітику даних і технологічні інструменти управління взаємодією зі споживачами [25, с. 51].

Цифрову трансформацію в державно-правовому вимірі доцільно трактувати одночасно як напрям державної політики та як багатовимірний процес впливу держави на суспільство, його інституції, економіку й підприємницьке середовище, а також на власний адміністративно-управлінський апарат з метою інтеграції цифрових інформаційно-комунікаційних технологій у повсякденну діяльність відповідних суб'єктів. Водночас на сучасному етапі ускладненим залишається формування універсального визначення методів, інструментів і об'єктів такого впливу, що зумовлює необхідність принаймні їх первинної систематизації та описового переліку. В українських умовах цифрові трансформації у сфері підприємництва здебільшого ініціюються «згори» - через державні рішення та програми, що є типовим для держав із транзитивними інституційними моделями. Натомість у країнах із усталеними ринковими інститутами домінує «знизу-вгору» логіка, коли основні імпульси цифрових змін формуються бізнесом і ринком, а держава здебільшого виконує роль регулятора та фасилітатора.

У такому контексті цифрові трансформації можуть розумітися як перетворення підприємницької діяльності через переосмислення бізнес-стратегій і цифрових стратегій, операційних практик, організаційних моделей, цілей, продуктових рішень і маркетингових підходів унаслідок впровадження цифрових технологій. У вузькому трактуванні поняття «цифрова трансформація» часто пов'язують із переходом до безпаперового документообігу та формуванням цифрової зрілості, що охоплює не лише підприємства, а й основні сфери суспільного розвитку (урядування, охорону здоров'я, науку, культуру, комунікації). Принципово важливо, що цифрові рішення за своєю природою мають потенціал не просто вдосконалювати наявні практики, а створювати передумови для появи нових типів інновацій у відповідних галузях. З огляду на це, для української реальності найбільш продуктивною організаційною рамкою реалізації цифрової трансформації може виступати державно-приватна взаємодія як механізм узгодження ресурсів, компетенцій і відповідальності сторін [27, с. 280].

Розглядаючи правове забезпечення цифрової трансформації підприємництва, аналіз значного масиву державно-правових документів дозволяє виокремити декілька рівнів їх класифікації. За характером змісту доцільно розмежовувати нормативні та директивні документи. До нормативних належать, передусім, закон України «Про електронні довірчі послуги», а також

урядові й відомчі підзаконні акти, що деталізують порядок застосування цифрових інструментів у різних сферах. Особливої ваги для України набувають документи, які задають правові орієнтири європейського курсу держави, зокрема Угода про асоціацію. Директивний блок утворюють плани, концепції, стратегії та інші програмні документи, ухвалені на рівні Президента та Уряду; до нього також відносять стратегічні документи ЄС, зокрема Європейську стратегію єдиного цифрового ринку. Окремо можуть розглядатися перспективні документи – проєкти нормативних і директивних актів (дорожні карти, законопроєкти, проєкти концепцій тощо), які визначають майбутні контури регулювання цифрових змін [27, с. 280].

Цифрова економіка та електронне урядування зазвичай фігурують як пріоритетні напрями у стратегіях розвитку провідних держав, передбачаючи, зокрема, розвиток компетентностей управлінських кадрів у сфері е-уряду та впровадження систем електронного документообігу. В Україні протягом останніх років відбуваються процеси формування й інституціоналізації цифрової економіки, однак у вітчизняному науковому дискурсі все ще бракує цілісного теоретичного осмислення цифрової економіки та фундаментального аналізу її взаємодії з реальною (матеріальною) й аналоговою економіками [26].

Доцільно розглянути еволюцію становлення та розвитку сучасної цифрової економіки України, оскільки її інституційна та правова архітектура формувалася поступово й супроводжувалася періодичним оновленням нормативно-правової бази. Вітчизняна траєкторія інформатизації та розвитку інформаційного суспільства має чітко окреслені етапи: у 1998 р. законом України затверджено Національну програму інформатизації; у 2007 р. прийнято Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.»; у 2013 р. ухвалено Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства». Наступним важливим кроком стало затвердження у 2018 р. розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр. та затвердження плану заходів з її реалізації», у межах якої задекларовано реалізацію прискореного сценарію цифрового розвитку як найбільш релевантного з огляду на актуальні потреби, виклики та можливості держави.

Концепція передбачала усунення законодавчих, фіскальних та інституційних бар'єрів, стимулювання й мотивацію суб'єктів господарювання до цифровізації, а також формування попиту на цифрові рішення через реалізацію державою масштабних проєктів цифрових трансформацій на засадах сучасних моделей державно-приватного партнерства. Водночас аналіз закладених у стратегічних документах орієнтирів засвідчує, що як контрольні показники часто використовувалися позиції України в міжнародних рейтингах у визначені часові горизонти; однак зіставлення з міжнародними індикаторами дає підстави стверджувати, що Україна не повною мірою реалізувала потенціал цифрових технологій, що проявилося у невиконанні частини задекларованих орієнтирів розвитку цифрової економіки [26].

Інституційне забезпечення цифрової трансформації посилилося у 2019 р., коли Верховна Рада України підтримала створення Комітету з питань цифрової трансформації, до компетенції якого віднесено формування законодавчих засад цифровізації та цифрового суспільства, опрацювання правових питань функціонування й використання мережі Інтернет, а також супровід Національної програми інформатизації та взаємодію з ініціативами ЄС у межах напрямів «Єдиного цифрового ринку». Паралельно Кабінет Міністрів України оптимізував систему центральних органів виконавчої влади шляхом утворення Міністерства цифрової трансформації України (через реорганізацію Державного агентства з питань електронного урядування). Відповідно до Положення «Про Міністерство цифрової трансформації України» міністерство визначено центральним засвідчувальним органом у системі електронних довірчих послуг та основним суб'єктом формування і реалізації державної політики у сферах цифровізації, цифрової економіки, цифрового розвитку та цифрових інновацій [134, с. 233].

У межах логіки прискореного цифрового розвитку акцент робиться на формуванні суспільного попиту на цифровізацію та підвищенні цифрових компетентностей громадян, що має забезпечити реальну здатність населення і бізнесу використовувати цифрові технології. До пріоритетних напрямів зазвичай відносять подолання «цифрового розриву» через розвиток цифрової інфраструктури, цифровізацію реальних секторів економіки, визначення загальнонаціональних проєктів цифрової трансформації (в освіті, громадській безпеці, е-демократії, охороні здоров'я, туризмі, міській інфраструктурі, безготівкових розрахунках, державному управлінні, цифровій зайнятості), а також гармонізацію з міжнародними науковими ініціативами.

Окремим, методично важливим аспектом правового забезпечення цифрового підприємництва виступає нормотворчість, тобто прийняття законів, що мають операціоналізувати положення директивних документів і забезпечити їх практичну реалізацію. У полі регулювання Міністерства цифрової трансформації перебуває значний масив законодавчих актів, які формують чинну нормативну основу цифрових трансформацій, зокрема закони України «Про телекомунікації», «Про інформацію», «Про адміністративні послуги», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про Єдиний державний демографічний реєстр…», «Про доступ до публічної інформації», «Про електронні довірчі послуги», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про захист персональних даних», «Про електронну комерцію». Отже, чинне нормативне поле цифрової трансформації в Україні є багаторівневим, розгалуженим і складним за структурою, що, з одного боку, свідчить про нормативне насичення сфери, а з іншого – актуалізує потребу узгодження стратегічних цілей, інституційних механізмів та правозастосовної практики [27, с. 281-282].

Концептуальне правове забезпечення цифровізації підприємництва доцільно розглядати як формування цілісної системи законодавства про цифрову економіку, яка має спиратися на пріоритети інтеграції України до об'єднаного

цифрового ринку ЄС та одночасно враховувати галузеву специфіку вітчизняного виробництва в процесі цифрової трансформації. Залучення України до глобалізованого цифрового економічного простору зумовлює потребу у визначенні базових засад цифровізації економіки та створенні відповідного нормативно-правового каркасу, здатного забезпечити прогнозованість регулювання, легітимність цифрових бізнес-моделей і захист прав учасників цифрових відносин.

Водночас чинником, що сповільнює цифровізацію підприємництва, є фрагментарність і недостатня системність нормативного масиву: відсутність змістовних та структурно-логічних зв'язків між актами стратегічно-програмного рівня (концепції, стратегії, плани) та актами загального і спеціального регулювання призводить до розриву між проголошеними цілями та механізмами їх правозастосовної реалізації. У цьому контексті обґрунтовується очікування, що Господарський кодекс України має фіксувати особливості правового регулювання господарських відносин у цифровому форматі, а також задавати рамкові принципи для адаптації підприємницької діяльності до цифрового середовища. Актуалізується й завдання оновлення понятійного апарату господарського законодавства, що передбачає унормування та концептуальне розмежування таких категорій, як «цифрові підприємства», «цифрове підприємництво», «цифрові послуги», «цифрові товари», «цифрова торгівля», «цифрові фінансові активи», «цифрова власність», а також визначення економіко-правової структури і сутності цифрового середовища як особливого простору господарювання [28, с. 23-24].

У межах дослідження доцільно окремо акцентувати на бар'єрах цифровізації економіки, які мають комплексний характер. Попри задекларовані амбітні орієнтири інформатизації суспільства, зберігаються недосконаліть законодавчої бази, територіальний «цифровий розрив», недостатня розвиненість інфраструктури, низький рівень технологічної освіченості та нерівномірне розуміння цифровізації як процесу, що ґрунтується на аналізі даних з фізичних об'єктів. Додатково ускладнює ситуацію відсутність чітко визначеної послідовності дій щодо переходу підприємств до цифрових моделей, включаючи питання проектування виробництва та глибинних змін у виробничих системах. За таких умов державна підтримка набуває системоутворювального значення, оскільки для України цифровізація пов'язана не лише з підвищенням продуктивності, а й із конкурентоспроможністю на глобальних ринках та складовою національної безпеки. Відповідно, пріоритетними напрямами державної політики визначаються розвиток електронного урядування, цифровізація бізнесу, запровадження цифрових прав, створення потужностей зберігання та обробки даних, модернізація інфраструктури зв'язку, усунення обмежень для підприємницької діяльності, підготовка кадрів з цифрових компетентностей, застосування стимулів для малого та середнього бізнесу та залучення інвестицій у цифровізацію [26].

На рівні підприємств основними стримувальними факторами виступають неорганізованість бізнес-процесів і відсутність їх чіткого структурування, що

унеможливлює повноцінний перехід у цифрову сферу. У цьому сенсі цифрові трансформації мають реалізовуватися як керований процес у логічній послідовності, мінімізуючи при цьому ризики хаотичної автоматизації та забезпечує досягнення вимірюваних результатів. Доцільно підкреслити, що старт трансформації має відбуватися лише після детального аналізу поточного стану інформаційних технологій і загальної цифрової готовності підприємства. На первинному етапі суб'єкти господарювання, які усвідомили необхідність перетворень, мають розробити план цифрового розвитку, оцінити потреби споживачів, провести аудит готовності до цифрової трансформації, сформулювати цілі та визначити пріоритети, а також організувати акумуляцію ресурсів для реалізації змін. Результатом оцінювання готовності має стати визначення рівня цифрової зрілості, яке забезпечує підґрунтя для побудови ефективної моделі впровадження цифрових перетворень і вибору адекватних інструментів трансформації [25, с. 52].

Державним завданням у контексті цифрової трансформації є інституційне забезпечення виконання вимог цифровізації як важливого виклику сучасного розвитку національної економіки та суспільства, а також формування передумов цифрового переходу на галузевому й загальнодержавному рівнях та на рівні індивідуальних користувачів, домогосподарств і підприємницьких структур. В Україні цифрові технології дедалі частіше розглядаються як базові драйвери поступального розвитку, однак фактична динаміка їх упровадження нерівномірна: індивідуальні користувачі та підприємці часто випереджають державні інституції й традиційні сектори промисловості, тоді як малий і середній бізнес уже широко застосовує цифрові інструменти для комунікації з клієнтами та просування продуктів і послуг. За таких умов роль держави в розбудові цифрової економіки доцільно трактувати як роль регулятора та провайдера інституційних змін: держава формує принципи, правила та правові норми функціонування елементів цифрової економіки, ініціює технологічні та організаційні перетворення, закріплює цифрові відносини між владою і суспільством, а також забезпечує контроль і нагляд за їх реалізацією. Паралельно держава виступає безпосереднім користувачем цифрових технологій у межах електронного врядування та надання онлайн-послуг, що посилює роль публічного сектору як каталізатора цифрових практик у суспільстві [134, с. 228].

Характерною ознакою цифрової економіки є її зближення з економікою «на вимогу» (on-demand economy), у межах якої акцент зміщується з факту купівлі-продажу на забезпечення оперативного доступу до товарів і послуг у потрібний момент. Така логіка супроводжується прискоренням циркуляції знань, інновацій і цифрових рішень у підприємницькому середовищі, що дає змогу підвищувати продуктивність компаній завдяки цифровому «зшиванню» процесів у ланцюгах постачання, скороченню транзакційних витрат і зростанню швидкості управлінських рішень.

У системному вимірі цифрова економіка трансформує традиційні підприємницькі процеси та змінює саму архітектуру виробничих відносин. На високих рівнях цифровізації відбувається перехід до інтегрованих цифрових

систем, у яких виробництво та послуги взаємопов’язуються в єдиному інформаційному контурі. Фізичні об’єкти, продукти й процеси, набуваючи цифрових відображень та ознаки «підключеності», стають елементами спільної інформаційної інфраструктури. У такій моделі компоненти економічної системи функціонують одночасно як матеріальні та як цифрові сутності, що забезпечує їх постійну взаємодію в режимі, наближеному до реального часу, можливість моделювання поточних і прогнозних сценаріїв та безперервну оптимізацію параметрів функціонування системи на основі даних [134, с. 12-13].

Під цифровою трансформацією економіки доцільно розуміти цілеспрямоване запровадження сучасних цифрових технологій у бізнес-процеси підприємства, яке забезпечує перегляд способів створення цінності, організації операційної діяльності та взаємодії із ринковим середовищем. Ефективність таких перетворень значною мірою ґрунтується на узгодженості дій бізнесу й держави: підприємства ініціюють технологічні та організаційні зміни, тоді як держава формує інституційні умови, регуляторні рамки та стимули для масштабування цифрових практик. З огляду на це цифрова трансформація передбачає не лише оновлення інструментарію управління, а й трансформацію бізнес-моделі, зміну правил конкуренції, переорієнтацію стратегії розвитку та адаптацію підприємницького середовища до нових технологічних і ринкових вимог.

Для підприємницької діяльності в умовах цифрової економіки характерні такі системні риси: формування підприємця нового типу, результативність якого визначається здатністю до інновацій; посилення глобальної присутності на електронних ринках і гіперконкуренції; розвиток платформної взаємодії, де комунікація між виробником і споживачем відбувається безпосередньо; використання мультиканальних комунікацій із клієнтами; скорочення життєвих циклів продуктів та інновацій; зниження витрат за одночасного підвищення продуктивності; зростання споживчої цінності через персоналізацію; підвищення ризиків і невизначеності при ухваленні стратегічних рішень унаслідок динамічних змін технологій і ринкової кон’юнктури [29, с. 24-25]. Сукупно ці ознаки відображають перехід від традиційних форм організації бізнесу до гнучких, даних-орієнтованих і клієнтоцентричних моделей, у яких швидкість прийняття рішень та здатність до адаптації стають основними джерелами конкурентних переваг.

Цифрова трансформація спричиняє комплекс позитивних зрушень у функціонуванні підприємств і в економіці загалом. До її практичних переваг належать автоматизація та спрощення облікових процедур, підвищення ефективності електронного документообігу, зручність отримання послуг для споживачів, посилення конкурентоспроможності підприємств, зростання продуктивності праці за рахунок оптимізації витрат, раціоналізація використання трудових ресурсів, удосконалення системи продажів і управління прибутковістю, а також зменшення фінансових ризиків завдяки інструментам перевірки контрагентів і цифровим рішенням у логістиці. Окремого значення набуває економія транспортних витрат, розширення доступу до якісного зв’язку,

використання нетворкінгу та сучасних цифрових каналів комунікації як альтернативних способів подолання операційних обмежень підприємств [30, с. 12].

Водночас для масштабної цифрової трансформації українським підприємствам необхідно сформувати належні умови та стимули – від фіскальних і фінансових до організаційно-технологічних та інформаційно-маркетингових. Цифрові технології мають стати доступними у двох вимірах: по-перше, через забезпечення підключення до відповідної цифрової інфраструктури та наявність організаційно-технічних передумов; по-друге, через створення економічно прийнятних умов упровадження, які мотивуватимуть бізнес інвестувати у цифрові рішення. У результаті реалізації таких стимулів цифровізація може сприяти модернізації виробничого потенціалу, оздоровленню бізнес-середовища та підвищенню конкурентоспроможності національної економіки.

Попри те, що цифрова трансформація найчастіше описується в бізнес-контексті, її вплив поширюється і на державний сектор: електронне урядування, центри надання адміністративних послуг та інші публічні інституції також змінюють організаційні моделі й процеси, формуючи нові компетентності та стандарти взаємодії з громадянами. Для підприємництва зазначене означає, що цифрові технології стають інструментом не точкового вдосконалення окремих операцій, а комплексної оптимізації процесів, структурних підрозділів і бізнес-систем. Стратегія цифрових технологій у такому разі спрямовується на максимальне використання потенціалу підприємства через інтеграцію інновацій і досягнення синергетичного ефекту від їх взаємодії.

Впровадження цифрових рішень доцільно здійснювати поетапно, з урахуванням інтересів стейкхолдерів, а також внутрішніх і зовнішніх обмежень (ресурсних, кадрових, регуляторних, безпекових). У процесі цифровізації підприємство має враховувати як проблеми, породжені технологічними інноваціями, так і їхній потенціал, що відкриває можливості для переосмислення підприємницьких задач та способів задоволення споживчих потреб. Інновації й винаходи формують нові умови ведення бізнесу, створюючи нову реальність у вигляді продуктів, робіт і послуг, а отже потребують оновлення управлінських підходів і підприємницьких практик [135, с. 40].

Застосування цифрових технологій і підвищення ринкової мобільності дають змогу підприємствам оперативно реагувати на виклики зовнішнього середовища та забезпечувати прискорений розвиток з урахуванням змін у споживчих запитах. Для утримання конкурентної позиції та позиціонування себе як високотехнологічної структури підприємство має сформувати сучасну модель взаємодії зі споживачами товарів і послуг, здійснювати системний моніторинг конкурентного середовища, використовувати інструменти інтеграції цифрових рішень у бізнес-процеси, а також вибудувати стійкі внутрішні комунікації на всіх рівнях організаційної структури, де значна частина управлінськи релевантної інформації є доступною для узгодження дій. У цьому контексті використання потенціалу цифрових технологій потребує попередньої підготовки підприємства

до прискорення змін, підвищення гнучкості підприємницької діяльності та зростання ролі різних форм інформації. Відповідно, необхідним є розроблення стратегії впровадження цифрових технологій, що забезпечує узгодженість основних складових цифрової трансформації: даних і інформації, технологій, процесів і людського чинника [135, с. 41].

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується переходом від постіндустріальної до інформаційної моделі, в межах якої цифрові технології стають системним драйвером економічної та соціальної динаміки, позитивно впливаючи на результативність, ефективність, вартість і якість як економічної, так і повсякденної діяльності. Цифровізація в такому розумінні виступає механізмом економічного зростання, що активізує ринкові стимули, підсилює мотивацію суб'єктів господарювання та формує попит і потреби у цифрових продуктах і послугах. Разом із тим, інтенсивність цифрових процесів зумовлює необхідність їх нормативно-правового врегулювання у межах чинного законодавства, включаючи формування правових механізмів регулювання інформаційних послуг, обробки великих даних, мобільного зв'язку, цифрових сервісів управління життєвим циклом товарів, електронних платіжних і навігаційних сервісів, послуг пошуку інформації, хостингу, а також окремих договірних конструкцій на кшталт click-wrap та browse-wrap [31, с. 188].

Інституційна структура трансформаційного суспільства, з огляду на її динамічність і ризикогенність, об'єктивно актуалізує потребу у формуванні цифрової економіки, що підвищує значущість цифрових технологій у діяльності підприємницьких структур. Володіння цифровими активами створює додаткові конкурентні переваги, а рівень конкурентоспроможності підприємств дедалі більшою мірою визначається їх цифровою технологічністю. За таких умов для потужних підприємств, що історично базувалися на традиційних технологіях, цифровізація може перетворюватися на суттєвий виклик і навіть загрозу втрати ринкових позицій у разі відсутності системного впровадження сучасних цифрових рішень.

Цифрові технології змінюють операційну модель підприємницької діяльності, підвищують ефективність функціонування, відкривають нові ринкові можливості та формують нові джерела переваг у конкурентній боротьбі. При цьому навіть у традиційних секторах економіки дедалі активніше застосовуються інструменти аналізу великих масивів даних для отримання нових знань і прийняття управлінських рішень на більш обґрунтованій основі. Цифрово модернізовані підприємницькі структури, своєю чергою, здобувають можливості виходу на нові ринки, а компанії цифрового типу посідають провідні позиції та розширюють діяльність у суміжних напрямах, які з часом можуть набувати стратегічно домінантного значення [32, с. 37].

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що Україна посідає переважно середні позиції у міжнародних рейтингах, які відображають рівень цифровізації підприємницького сектору. До основних стримувальних чинників цифрових перетворень належить насамперед дефіцит узгоджених і дієвих стратегій розвитку, а також недостатня трансляція концептуальних

намірів у практичні інструменти державної політики та регуляторні рішення. У межах проведеного дослідження запропоновано підходи до теоретичного осмислення цифрової економіки, що дають змогу уточнити її сутність і функціональні прояви.

Встановлено, що реакція підприємств на цифрові трансформації є неоднорідною, однак переважна частина суб'єктів господарювання усвідомлює об'єктивну необхідність цифровізації та прагне ініціювати відповідні проєкти. Це зумовлено розумінням того, що відсторонення від цифрових змін у сучасному бізнес-середовищі суперечить актуальним викликам, формує інерційні траєкторії розвитку, поглиблює технологічне відставання та знижує конкурентоспроможність. За таких умов пріоритетним завданням держави має бути формування цілісної та несуперечливої нормативно-правової бази, створення сприятливого економічного клімату, орієнтованого на цифровізацію підприємств, а також підтримка природних ринкових механізмів технологічного оновлення. У результаті посилюються умови для структурних зрушень у бік підвищення якості продукції, продуктивності та конкурентних переваг, тоді як низькотехнологічні та неконкурентні практики поступово витісняються з ринку. Реалізація основних елементів цифрової трансформації забезпечує підприємствам можливість більш системно й узгоджено організовувати зміни, визначаючи пріоритетні напрями впровадження цифрових технологій.

Водночас державна підтримка цифровізації підприємств наразі залишається недостатньою: наявні концептуальні документи, спрямовані на стимулювання цифрового розвитку, не повною мірою конвертуються у конкретні правові акти та механізми реалізації. Задекларовані цілі потребують поглибленого правового аналізу з урахуванням чинного регуляторного поля та практики його застосування. Окремої уваги потребує оцінювання цифрових технологій, які потенційно можуть створювати ризики для національної безпеки, що актуалізує потребу модернізації законодавства у сфері захисту інформації, посилення інституційної спроможності кіберзахисту та системного аналізу перспектив розвитку технологій і їх впливу на спектр загроз в умовах протидії агресії.

Підсумовуючи, слід зазначити, що держава не повною мірою реалізує власний потенціал як інституційного каталізатора цифрових змін в економіці. Подолання перешкод цифровізації значною мірою залежить від здатності держави формувати умови та стимули для розвитку цифрової економіки, підтримувати ринок високотехнологічної продукції, максимізувати суспільні та економічні вигоди цифрових перетворень і забезпечувати належний контроль критично важливих елементів цифрової інфраструктури.

З огляду на глобальний характер цифрової економіки, проєкти інформатизації та цифровізації доцільно реалізовувати комплексно, на основі цілісної та взаємоузгодженої системи рішень. Комплексна реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню сприятливого інституційного середовища для цифрової трансформації підприємств, підвищенню ефективності їх діяльності, зміцненню конкурентних позицій та забезпеченню стійкого розвитку

національної економіки в умовах сучасних технологічних і соціально-економічних викликів.

3.2. Правове регулювання інтернет-торгівлі в Україні: проблеми та напрями удосконалення

Актуальність обраного напряму дослідження зумовлена стрімким розвитком інтернет-торгівлі та її включенням до системи економічних пріоритетів України, що об'єктивно потребує вдосконалення механізмів правового регулювання цієї сфери. Оскільки електронна комерція за своєю природою є транскордонним явищем і зачіпає інтереси не однієї держави, міжнародне співтовариство зосереджується на уніфікації та гармонізації нормативних підходів, формуванні спільних принципів і правил здійснення онлайн-торгівлі.

Такий підхід спрямований на забезпечення більш передбачуваного та єдиного правового режиму регулювання відповідних господарських відносин. У цьому контексті важливого значення набуває ратифікація Україною Угоди про асоціацію з ЄС, яка передбачає зобов'язання щодо поступової адаптації національного законодавства до права ЄС у визначених напрямах, зокрема в частині розвитку та регулювання інтернет-торгівлі.

На сучасному етапі торгівля через мережу Інтернет і діяльність інтернет-магазинів набули масового поширення, а споживачі дедалі частіше обирають дистанційний спосіб придбання товарів і послуг. За таких умов загострюється проблематика належного забезпечення та захисту прав споживачів, оскільки наявні регуляторні механізми не завжди встигають за темпами технологічних і організаційних змін, що створює прогалини та підвищує ризики порушень у сфері електронної торгівлі.

Суттєвим чинником прискорення розвитку інтернет-комерції стало широке залучення інформаційної мережі Інтернет до підприємницької діяльності, а також зміни економічної поведінки суб'єктів ринку під впливом глобальної кризи, спричиненої пандемією COVID-19. У цих умовах онлайн-канали продажів (зокрема соціальні мережі та інтернет-магазини) перетворилися на вагомий інструмент підтримання та розширення бізнес-активності.

Здійснення торгівлі в онлайн-режимі дає змогу підприємствам розширювати географію збуту й асортимент, підвищувати якість сервісу та оптимізувати витрати, тоді як для споживачів основними перевагами є зручність, економія часу та часто нижча ціна порівняно з традиційними каналами. Відповідно, статистично фіксується зростання обсягів електронного бізнесу та збільшення кількості інтернет-магазинів, що підтверджує потребу подальшого розвитку та вдосконалення правового регулювання інтернет-торгівлі в Україні [136].

Україна, за результатами аналітичних оцінок, у 2021 р. посіла 65-те місце серед ринків електронної комерції за обсягом, сформувавши дохід на рівні 1,1 млрд дол. США. Загальний обсяг ринку перевищив 4 млрд дол. США,

відповідаючи орієнтовно 2,6% ВВП країни. У 2021 р. український сектор e-commerce продемонстрував приріст на 27%, тоді як середньосвітовий темп зростання оцінювався на рівні 15%. Попередні прогнози передбачали досягнення обсягу ринку понад 7 млрд дол. США у 2025 р. за середньорічного темпу зростання 18,76%, що позиціонувало Україну серед лідерів Центральної та Східної Європи за динамікою розвитку.

Водночас на розширення електронної торгівлі впливають об'єктивні стримувальні чинники, зокрема відносно низький рівень проникнення Інтернету: 65% (71,8% на початок 2022 р.), причому лише 44% інтернет-користувачів здійснювали онлайн-покупки.

Найвагомішим дестабілізаційним фактором стала війна, яка спричинила різке падіння економічної активності: наприкінці лютого, у березні та квітні 2022 р. е-комерція в Україні істотно скоротилася, а доходи знизилися на 87%. Попри це, ринок e-commerce продемонстрував адаптивність до умов воєнного часу та поступове відновлення: за оцінками, у травні обсяги наблизилися до 80%, а в червні–липні досягли близько 90% від довоєнних показників [35].

Поширення глобальної мережі Інтернет сформувало об'єктивну потребу в розвитку різних організаційних форм інтернет-торгівлі, насамперед інтернет-магазинів, які забезпечують дистанційне замовлення товарів і послуг та проведення оплат, зокрема із використанням банківських карток.

Розвиток Інтернету зменшив транзакційні витрати електронної комерції завдяки здешевленню та пришвидшенню інформаційного обміну, що сприяло формуванню нових технічних стандартів і протоколів передавання даних. Так, на початку 1990-х рр. було розроблено стандарт Electronic Data Interchange for Administration, Commerce and Transport over Internet (EDIINT), який спирався на EDI та визначав механізми передавання EDI-транзакцій із використанням протоколів IP та Інтернет.

В сучасних умовах електронні канали застосовуються для широкого спектра операцій – від купівлі-продажу й обміну до інвестування, бронювання, ведення переговорів та здійснення розрахунків. Відповідно, торгівлю із використанням електронних засобів зв'язку визначають як «електронну», під якою зазвичай розуміють застосування комп'ютерних мереж для підвищення ефективності транзакцій, що охоплюють виробництво, продаж і доставку товарів та послуг на ринки, а також їх дистрибуцію [34, с. 138].

Чіткого легального визначення поняття інтернет-торгівлі у законодавстві немає, однак нормативні приписи передбачають можливість укладення між продавцем і споживачем договору на відстані із застосуванням засобів дистанційного зв'язку. У цьому контексті дистанційну торгівлю доцільно розглядати як форму реалізації товарів поза межами торговельних або офісних приміщень, за якої етапи вибору/замовлення товару та його фактичного передання споживачеві розведені у часі й не відбуваються одночасно.

Споживачем є фізична особа, яка замовляє, купує, використовує або має намір придбати (замовити) продукцію для особистих потреб, що безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю чи виконанням обов'язків найманого

працівника. Продавець, у свою чергу, виступає суб'єктом господарювання, який на підставі договору реалізує товари споживачеві або пропонує їх до реалізації [37, с. 36-37].

Унаслідок глобальної цифровізації інтернет-торгівля протягом останніх десятиліть зазнала суттєвих трансформацій, оскільки цифрові канали комунікації забезпечили масштаб операцій, недосяжний для «аналогових» моделей обміну. Це, зокрема, розширило доступ малих і середніх підприємств до нових ринків і посилило інтенсивність конкурентної взаємодії через появу нових інструментів просування та взаємодії зі споживачами.

У міжнародній практиці поєднання торгівлі з електронними комунікаціями позначається терміном e-commerce, який Організація економічного співробітництва та розвитку трактує як міжнародний продаж або купівлю товару чи послуги, що здійснюються через комп'ютерні мережі методами, спеціально призначеними для отримання або розміщення замовлень [36].

В Україна правові засади регулювання діяльності у сфері високих технологій почали формуватися з 1998 р. після ухвалення Верховна Рада України Закону України «Про Національну програму інформатизації», затвердження Концепції Національної програми інформатизації та визначення завдань програми на 1998-2000 роки. Важливим етапом стало прийняття у 2003 р. Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», яким закріплено поняття електронного документа й електронного документообігу, підтверджено юридичну силу електронного документа, визначено права та обов'язки учасників електронного документообігу, а також засади їх відповідальності. При цьому законодавець фактично спирається на функціонально-еквівалентний підхід, запропонований ЮНСІТРАЛ у Типовому законі «Про електронну комерцію», сутність якого полягає у зіставленні функцій традиційних паперових документів із можливостями їх досягнення за допомогою електронного обміну даними. Додатково було прийнято Закон України «Про електронний цифровий підпис» [34, с. 141].

Діяльність інтернет-магазинів в Україні регулюється комплексом норм приватного та публічного права. Загальні засади здійснення такої діяльності закріплені у нормах Господарського та Цивільного кодексів України, а також у спеціальних законах України «Про захист прав споживачів», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист персональних даних». Важливу роль відіграють підзаконні нормативні акти, зокрема постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 833 «Про затвердження Порядку здійснення торгової діяльності і правил торгового обслуговування населення» та Правила продажу товарів на замовлення і поза торговельними й офісними приміщеннями, затверджені наказом Міністерства економіки України від 19.04.2007 р. № 103, які мають спеціальний характер щодо регулювання дистанційної торгівлі. Окремі аспекти функціонування інтернет-магазинів додатково врегульовуються законами України «Про телекомунікації», «Про інформацію», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про авторське право і суміжні права» [137].

Закони України «Про електронну комерцію» та «Про захист прав споживачів» встановлюють обов'язок продавця забезпечити відкритість і доступність інформації про себе та умови здійснення електронної торгівлі. Зокрема, на веб-сайті інтернет-магазину у вільному доступі для необмеженого кола осіб має бути розміщена така інформація: повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи – підприємця; місцезнаходження юридичної особи або місце державної реєстрації та фактичного проживання ФОП; адреса електронної пошти та інші засоби зв'язку; ідентифікаційний код суб'єкта господарювання; порядок прийняття та розгляду претензій споживачів; механізм формування кінцевої ціни товару з урахуванням податків і зборів; основні характеристики товару та повна, достовірна, доступна і своєчасна інформація про продукцію, що забезпечує можливість свідомого вибору; відомості про вартість, умови оплати та порядок доставки товару; гарантійні зобов'язання і додаткові послуги з обслуговування чи ремонту; інші умови виконання договору (за їх наявності); мінімальний строк дії договору у разі періодичних поставок; строк дії пропозиції; порядок і умови розірвання договору.

Наведена інформація має бути доведена до відома споживача до моменту укладення електронного договору, що слугує важливою гарантією реалізації принципів прозорості, поінформованості та захисту прав споживачів у сфері інтернет-торгівлі [138].

Можна виокремити низку ознак, що характеризують інтернет-торгівлю як специфічну форму здійснення торговельно-підприємницької діяльності. По-перше, вона ґрунтується на загальноекономічних закономірностях і реалізується повністю або частково у віртуальному середовищі, насамперед через мережу Інтернет, хоча за певних умов можуть застосовуватися й інші спеціалізовані (зокрема корпоративні) мережі. По-друге, електронна торгівля має підприємницький характер і передбачає укладення угод із використанням глобальних або локальних комп'ютерних мереж за наявності відповідної системи електрозв'язку. По-третє, їй властива системність, оскільки її функціонування охоплює комплекс взаємопов'язаних правовідносин у сфері електронного документообігу, застосування електронних підписів, вчинення електронних правочинів та супровідних процедур. З огляду на зазначені характеристики, інтернет-торгівлю доцільно розглядати у вузькому і широкому значеннях. У вузькому значенні акцент робиться на операціях купівлі-продажу товарів і послуг в онлайн-режимі. У широкому значенні електронна торгівля охоплює весь спектр ділової активності, що здійснюється через Інтернет: реалізацію та придбання товарів і послуг, онлайн-маркетинг, переказ коштів, а також збір, обробку та використання даних, пов'язаних із забезпеченням такої діяльності [38, с. 179].

Розвиток електронної комерції в Україні супроводжується низкою суттєвих бар'єрів, серед яких найбільш проблемним є шахрайство у сфері безготівкових розрахунків. До типових загроз належать здійснення операцій із використанням викрадених платіжних реквізитів, зникнення недобросовісних

продавців після отримання коштів, функціонування фіктивних інтернет-магазинів, створених для незаконного збору даних платіжних карток, а також вплив психологічного чинника (низька довіра до онлайн-угод).

Відповідно, важко переоцінити значення прийняття у 2015 р. Закону України «Про електронну комерцію», який закріпив організаційно-правові засади діяльності у цій сфері, визначив порядок учинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем, а також встановив права та обов'язки учасників електронної комерції і базові правила укладення угод [34, с. 142].

Поряд із ризиками шахрайства, на динаміку поширення електронної торгівлі впливають й інші обмежувальні чинники: нерівномірне охоплення населення цифровими навичками та недостатня комп'ютерна грамотність, фінансова недовіра частини потенційних споживачів до дистанційних каналів купівлі, складність реалізації окремих категорій товарів (зокрема з нетривалим строком придатності), чутливість споживачів до строків доставки, а також потенційні труднощі, пов'язані з процедурою повернення товару [38, с. 180].

Обрання Україною євроінтеграційного курсу актуалізує звернення до європейського досвіду оподаткування інтернет-торгівлі, у якому важливу регуляторну роль відіграє податок на додану вартість (ПДВ). У державах-членах ЄС домінує підхід, заснований на принципі справедливого розподілу податкових надходжень між бюджетами та на розумінні ПДВ як податку на споживання: відповідно, він має справлятися в юрисдикції, де відбувається кінцеве споживання створеної доданої вартості. Із 01.07.2021 р. у країнах ЄС запроваджено оновлені правила сплати ПДВ у сфері електронної торгівлі, що є складовою ширшої політики зменшення втрат бюджетів, зумовлених шахрайством із ПДВ. Зазначені зміни передбачають посилення цифровізації та автоматизації процедур, спрямованих на спрощення адміністрування податку на всіх етапах – від реєстрації платника до обчислення податкових зобов'язань і подання звітності.

В Україні базовим актом, який визначає правові засади справляння податків і зборів, є Податковий кодекс України. Водночас у його положеннях відсутній спеціалізований механізм оподаткування операцій у сфері електронної торгівлі, що значною мірою зумовлено неврегульованістю прикладних питань організації обліку та порядку оподаткування суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у цифровому середовищі. Чинна податкова модель переважно орієнтована на «традиційні» форми бізнесу та не повною мірою враховує специфіку e-commerce, зокрема високу мобільність цифрових активів і бізнес-процесів (здатність виходу на нові ринки без створення стаціонарної інфраструктури, використання нематеріальних активів тощо).

У таких умовах ускладнюється контроль за обігом даних (клієнтські бази, торгові марки, аналітика ринків збуту) та за рухом значних фінансових потоків. Додатковим ускладнювальним чинником є суттєва частка тіньового сегмента електронної торгівлі, створюючи якісні стимули до ухилення від оподаткування

та обмежує фіскальну ефективність державного регулювання у цій сфері [38, с. 180-181].

Держава об'єктивно зацікавлена у підвищенні керованості та прозорості інтернет-торгівлі, масштаби якої демонструють стійку тенденцію до зростання. Водночас посилення регуляторних вимог до інтернет-магазинів у поєднанні з потенційним переглядом параметрів спрощеної системи оподаткування може мати неоднозначні наслідки для ринку. Зокрема, за умов надмірного адміністративного навантаження та зростання трансакційних витрат існує ризик звуження сегмента легальних торговельних майданчиків, а також перетікання частини операцій у неформальний сектор, що суперечитиме фіскальним і споживчо-захисним цілям державної політики [136].

Основні напрями стимулювання розвитку національного ринку інтернет-торгівлі доцільно розглядати як поєднання регуляторних, інфраструктурних та інституційних заходів, зокрема:

– забезпечення державного сприяння розвитку електронної торгівлі шляхом зменшення бар'єрів здійснення електронних операцій та гармонізації нормативно-правових норм, що регулюють укладення і виконання договорів в електронній формі;

– розбудова інфраструктури ринку електронної торгівлі (платіжної, логістичної, інформаційно-комунікаційної), що підвищує доступність цифрових каналів збуту та якість сервісу;

– поширення інформації й формування компетентностей суб'єктів господарювання щодо можливостей інтернет-торгівлі та економічних переваг її впровадження;

– забезпечення недискримінаційних умов участі на ринку та рівності правового захисту для всіх учасників, включно з ефективним доступом до судового захисту.

Проблематика інтернет-торгівлі посідає вагоме місце серед пріоритетів розвитку національної економіки, оскільки електронна комерція в умовах інформаційного суспільства стала одним із основних сегментів нових економіко-правових відносин. На експертному та політико-правовому рівнях активізуються ініціативи, спрямовані на розвиток e-commerce як чинника економічного зростання та інструмента модернізації економіки на основі наукоємних і інформаційних технологій. У цьому контексті принципово важливо, щоб національні норми, що регулюють електронну торгівлю, були узгоджені з міжнародними підходами та не суперечили міжнародним стандартам; водночас типові (модельні) акти можуть застосовуватися як методологічна основа для вдосконалення внутрішнього правового поля.

Нині правове регулювання інтернет-торгівлі в Україні здійснюється переважно загальними актами, насамперед Цивільним кодексом України та Законом України «Про захист прав споживачів», а також спеціальними нормами, що стосуються електронних правочинів і електронної комерції. Разом із тим, зберігається потреба у підвищенні визначеності та передбачуваності механізмів захисту прав споживачів у цифровому середовищі. У цьому зв'язку в науковій

площині обґрунтовується доцільність розроблення спеціального нормативного акта, умовно окреслюваного як закон «Про інтернет-торгівлю», який би системно врегульовував відносини торгівлі в мережі Інтернет та встановлював чіткі, прозорі й дієві процедури захисту прав споживачів.

3.3. Нормативно-правове регулювання ринку криптовалют та діяльності криптобірж в Україні та світі

На світовому фінансовому ринку сформувався новий інструмент грошово-фінансового обігу та інвестування – віртуальні активи у формі криптовалют. Водночас у правових системах багатьох держав нормативно-правове забезпечення їх обігу залишається фрагментарним або недостатньо визначеним, що зумовлює неоднозначність підходів урядів і центральних банків до регулювання відповідних новацій. У низці юрисдикцій переважають жорсткі (обмежувальні) підходи, включно з ініціативами щодо запровадження адміністративної чи кримінальної відповідальності за розповсюдження та використання криптовалют, що обґрунтовується ризиками застосування таких інструментів для легалізації доходів, фінансування протиправної діяльності та інших порушень фінансової безпеки.

Разом із тим, транснаціональний характер криптовалютного ринку та зростання масштабів його використання актуалізують потребу у виробленні узгоджених міжнародних підходів до правового статусу, нагляду та комплаєнс-механізмів у цій сфері. Поширення криптовалют у світі супроводжується збільшенням кількості їх власників і користувачів, розширенням практик нагромадження капіталу у формі віртуальних активів та зростанням значущості криптоактивів для фізичних і юридичних осіб. Відповідно, потенційна легалізація та запровадження регуляторних режимів в Україні можуть мати фіскальні наслідки, зокрема через формування прозорих правил оподаткування операцій з такими активами та підвищення рівня їх декларування.

Сучасні технологічні зрушення підтверджують поглиблення цифровізації фінансового сектору та розширення ролі IT-рішень у створенні нових фінансових продуктів. У наукових дискусіях також порушується питання перспективи ширшої інтеграції криптоактивів у міжнародні розрахунки; водночас твердження про їх трансформацію в «єдину світову валюту» має розглядатися як гіпотеза, що потребує критичної верифікації з урахуванням регуляторних, інституційних та макроекономічних обмежень.

Принципово важливим є розмежування понять криптовалюти (віртуальної валюти) та електронних грошей. Електронні гроші, як правило, є грошовим зобов’язанням емітента, номінованим в офіційній валюті та функціонують у межах регульованої платіжної інфраструктури, тоді як криптовалюти переважно не мають єдиного центра емісії, ґрунтуються на розподілених технологіях та характеризуються іншими механізмами обігу і ризик-профілем.

Електронні гроші, на відміну від криптовалюти, характеризуються наявністю чітко визначеного правового статусу, законодавчо закріпленого

емітента та регуляторного режиму, що охоплює нагляд і контроль. Їх обіг відбувається в межах установлених правил, а параметри емісії та використання визначаються нормативно. Криптовалюта ж, за підходом Європейського центрального банку, розглядається як децентралізований цифровий вимір вартості, представлений у цифровій формі та здатний виконувати функції засобу обміну, збереження вартості або одиниці обліку. Її існування ґрунтується на математичних алгоритмах і криптографічних механізмах захисту, які забезпечують ведення та верифікацію записів обліку [139].

Криптовалюта виступає продуктом цифрової економіки, поява якого пов'язана з розвитком технології блокчейн і водночас детермінується інституційними та макроекономічними чинниками. До зазначених чинників відносять недосконаліть інституційно-правового базису, проблеми захисту прав інвесторів, інфляційні ризики, жорсткі валютні обмеження на купівлю іноземної валюти, а також надмірний державний контроль у сфері грошово-кредитних відносин [40, с. 32].

Проблематика нормативно-правового регулювання обліку, оподаткування та контролю операцій з криптовалютами залишається актуальною як для України, так і для світового фінансового середовища. Обмеженість державного контролю в Україні значною мірою зумовлена незавершеністю та фрагментарністю правового визначення статусу криптовалют і криптобірж. Водночас інституціоналізація відповідних активів у правовому полі потенційно сприяла б підвищенню керованості ринку, формуванню прозоріших процедур контролю та створенню передумов для упорядкування фіскальних механізмів.

Здійснення прозорих операцій з криптовалютами на біржових майданчиках може підвищити довіру учасників ринку та стимулювати розвиток підходів до оподаткування таких операцій. Однак основними невирішеними питаннями залишаються класифікація криптоактивів, методики їх обліку, підходи до оцінювання та визначення бази оподаткування. У різних країнах триває пошук відповідних облікових рішень: зокрема, Австралійська рада зі стандартів бухгалтерського обліку (AASB) ініціювала розгляд документів щодо «цифрових валют», а Рада зі стандартів бухгалтерського обліку Японії (ASBJ) оприлюднила проєкт нових підходів до обліку криптовалют. Для цілей оподаткування визначальним є встановлення належного об'єкта обліку та коректної податкової бази. У цьому контексті важливими є і аналітичні напрацювання Європейського центрального банку, який у 2012 р. підготував звіт про схеми цифрових валют із оцінкою можливостей їх легалізації в межах європейського правового поля [43, с. 203-204].

З позиції держави регулювання ринку криптовалют здатне забезпечити додаткові бюджетні надходження, які потенційно можуть бути спрямовані на фінансування освіти, охорони здоров'я та інших соціально значущих сфер. Для повноцінного функціонування такого ринку необхідним є формування комплексного нормативно-правового середовища, що охоплюватиме визначення правового статусу цифрових активів, можливість здійснення розрахунків у криптовалютах, механізми оподаткування, а також правила діяльності біржових

платформ. У світовій практиці регулювання крипторинку зазвичай виокремлюють чотири базові підходи: економічно орієнтований, підхід мінімізації ризиків, підхід спостереження та обмежувальний підхід [40, с. 33].

В українських реаліях ринок криптовалют наразі залишається сферою, в межах якої держава ще не сформувала усталене бачення цього сегмента як самостійного об'єкта регулювання суспільних відносин. Відповідно, не визначено вичерпного переліку повноважень органів публічної влади щодо впорядкування такої діяльності, не встановлено системних правил участі та не закріплено належним чином права, обов'язки й засади відповідальності фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у крипторинку в різних формах і виступають у різних ролях стейкхолдерів [42, с. 195].

Практичні наслідки нормативної невизначеності проявляються, зокрема, у проблемах юридичної кваліфікації операцій із розрахунками в криптовалюті. Так, укладення між двома юридичними особами договору, що передбачає поставку товару та оплату в криптовалюті, розглядається як проблематичне через відсутність належного правового врегулювання та невизнання біткоїна платіжним засобом, що зумовлює необхідність відповідних законодавчих уточнень. Водночас міжнародні підходи демонструють різноманітність моделей правового визнання та оподаткування криптоактивів. Наприклад, у Японії біткоїн визнається платіжним засобом.

Європейський суд дійшов висновку, що операції обміну традиційних валют на біткоїни не підлягають оподаткуванню ПДВ, оскільки норми ЄС забороняють обкладати ПДВ операції, пов'язані з обміном валют, монет і банкнот. У Німеччині криптовалюта визнається «одиницею розрахунку», що дозволяє трактувати її як фінансовий інструмент і застосовувати оподаткування приросту капіталу (25%).

У США функціонує різновид криптовалюти tether як аналог цифрового долара; при цьому створення біткоїна та його використання як платіжного засобу, за наведеним підходом, не потребує ліцензування, а продаж біткоїна більш ніж через рік після придбання може не обкладатися податком на приріст капіталу, трактуючись як «приватний продаж». У Великій Британії операції з біткоїном відносять до нерегульованих активів, а криптовалюту за певними ознаками прирівнюють до іноземної валюти та відповідно оподатковують [43, с. 204].

Канада посідає друге місце після США за кількістю діючих біткоїн-банкоматів; у країні паралельно здійснюються розробки цифрової версії канадського долара. У межах національного підходу до фінансового нагляду відкриття банківського рахунку пов'язується з дотриманням установлених державою вимог, зокрема щодо дозвільно-реєстраційних процедур. Розрахунок криптовалютою за товари чи послуги трактується як бартерна операція та відповідно оподатковується. У разі продажу цифрових активів застосовуються податкові режими, релевантні до отриманого доходу (прибутковий податок, податок на прибуток або податок на приріст капіталу), тоді як криптовалюта, отримана внаслідок майнінгу, підлягає оподаткуванню як дохід [43, с. 205-206].

Для китайського ринку типовою є діяльність майнінг-пулів як організаційної форми видобутку криптовалюти. Попри щорічне розширення бізнесу, пов'язаного з криптоактивами, нормативно-правові механізми регулювання криптовалютних операцій залишаються недостатньо сформованими. На практиці фіксуються випадки оплати товарів криптовалютою, а криптобіржі мають функціонувати за умови реєстрації. Оподаткування здійснюється з урахуванням загальних правил, застосовних до товарних операцій, однак проблемним залишається визначення правового статусу учасників угоди на кожному з етапів її реалізації [43, с. 205-206].

Естонія не визнає криптовалюту законним платіжним засобом і кваліфікує її як «вартість, представлену в цифровій формі», що зумовлює трактування криптоактивів як цифрових активів у податкових цілях без застосування ПДВ. Водночас криптовалютні біржі визнаються правомірними за умови реєстрації відповідно до встановлених вимог. Регуляторна практика також передбачає оцінювання фінансових прогнозів і бізнес-планів; підрозділ фінансової розвідки може відмовити у видачі ліцензії, якщо заявник фактично не здійснює господарських операцій в Естонії або не має чітко підтвердженого зв'язку з країною. Додатково висуваються вимоги щодо аудиту, підтвердження професійної компетентності та несудимості засновників [41].

У глобальному вимірі сукупна капіталізація ринку криптовалют у 2021 р. оцінювалася у 2,3 трлн дол. США і становило близько 1% світових фінансових активів. Водночас частка транзакцій найбільших віртуальних активів залишається порівняно незначною відносно показників провідних платіжних систем. Разом із тим віртуальні активи розглядаються як потенційно привабливий інвестиційний інструмент фінансової екосистеми, оскільки формують інфраструктуру для обміну, торгівлі та зберігання цифрових активів. Зростання обігу та ринкової капіталізації значною мірою пов'язується з інтересом інвесторів до стейблкоїнів, технологічних інновацій, децентралізованих фінансів і «розумних» контрактів; за оцінками МВФ, цей інноваційний зсув потенційно здатний трансформувати майбутню архітектуру банківської системи за умови належного зниження ризиків для фінансової доброчесності, стабільності та ефективності грошово-кредитної політики й конкурентного середовища [140].

«Глобальний індекс прийняття криптовалют» за 2021 р. засвідчив, що Україна увійшла до двадцятки країн-лідерів у рейтингу платформи Chainalysis та посіла четверте місце за показником щоденного обігу віртуальних активів на рівні близько 1 млрд грн. Це вказує на наявність істотного потенціалу України у формуванні сучасних ринків капіталу. Віртуальні активи фактично сформувалися як самостійний об'єкт регулювання, який займає проміжне місце між інформацією та об'єктами інтелектуальної власності, що зумовлює потребу у визначенні режиму оподаткування, узгодженні з чинними нормативно-правовими актами України, запровадженні механізмів захисту прав та законних інтересів інвесторів, а також у розробленні гнучкої регуляторної рамки для прогресивного правового врегулювання. Україна задекларувала легалізацію

ринку віртуальних активів і створення інструментів інвестування у новий клас активів, однак значна частина нормативно-правових актів, необхідних для комплексного регулювання інвестицій, платежів, деривативів та оподаткування, перебуває на етапі розроблення. При цьому орієнтиром виступає підхід, заснований на оцінюванні ризиків щодо віртуальних активів та постачальників послуг, пов'язаних із ними, відповідно до рекомендацій FATF [140].

17 лютого 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про віртуальні активи», спрямований на унормування криптоіндустрії. Водночас цей Закон не набув чинності, оскільки у Прикінцевих та перехідних положеннях встановлено, що його застосування пов'язується з попереднім податковим врегулюванням відповідних процесів. НАЗК надало роз'яснення від 30.12.2021 р. щодо декларування нематеріальних активів; у судовій практиці воно використовується під час ухвалення рішень із посиланням на принцип аналогії закону за відсутності спеціального законодавчого регулювання. У рішеннях також констатується, що обіг криптовалют в Україні є правомірним і прямо не забороненим, що відображає загальний державний підхід до регулювання цього сегмента. Окремо зазначається, що Національний банк України запроваджував обмеження на міжнародні грошові перекази та обмежував окремі транзакції, пов'язані з криптовалютами. Після набуття чинності Законом криптовалюта визначатиметься як «дозвільний актив» і не матиме статусу законного платіжного засобу в Україні, зокрема використання її для оплати товарів на території України буде заборонено. Крім того, передбачається встановлення вичерпного переліку видів діяльності для біржових та пов'язаних сервісів (адміністрування і зберігання віртуальних активів або ключів, переказ, обмін, брокерські операції), а також закріплення права трейдерів на судовий захист [41].

Аналіз міжнародної практики нормативно-правового врегулювання обігу криптовалют дає підстави стверджувати, що наявність регуляторної рамки є об'єктивно необхідною. За відсутності спеціального регулювання криптовалютний бізнес, як правило, продовжує функціонувати, однак держава втрачає можливості щодо фіскалізації відповідних операцій, формування додаткових бюджетних надходжень, а також створення прозорої інституційної інфраструктури для залучення інвестицій. Для забезпечення розвитку ринку криптовалют і підвищення його інвестиційної привабливості доцільно вирішити низку основних питань:

– визначити правову природу криптовалюти та встановити, чи може вона бути віднесена до вже наявних категорій національного законодавства (наприклад, у Німеччині криптовалюта кваліфікується як фінансовий інструмент і оподатковується за правилами, застосовними до капіталу);

– сформувати механізми мінімізації ризиків, що супроводжують криптовалютні операції, насамперед у частині запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;

– розробити податковий механізм для операцій із криптовалютою та передбачити відповідні зміни до національного податкового законодавства з урахуванням усталених практик провідних держав;

– визначити статус цифрових грошей у платіжній системі: чи визнаватимуться вони законним засобом платежу, чи виконуватимуть окремі функції (наприклад, у Франції акцент робиться на їх ролі як інструменту обміну);

– унормувати питання ліцензування та нагляду за криптовалютним бізнесом, зокрема діяльністю криптовалютних бірж і профільних компаній.

Водночас слід враховувати, що інституціоналізація та посилення контролю в цій сфері потенційно звужує одну з основних характеристик криптоопераций – підвищений рівень анонімності, що потребує пошуку балансу між вимогами прозорості, безпеки та ринкової привабливості [141].

Україна послідовно декларує намір унормувати правовідносини, пов'язані з обігом криптовалют, і тим самим інтегрувати відповідні активи у легальний економічний простір. У цьому контексті Європейська комісія визнає фактичне існування криптоактивів та орієнтується на формування уніфікованого загальноєвропейського підходу, щоб запобігти фрагментації регулювання між державами-членами. Як зазначається у публічних матеріалах Комісії, передбачалося ухвалення комплексного пакета законодавчих пропозицій у сфері криптоактивів, спрямованого на стимулювання інвестицій, підвищення рівня захисту інвесторів і споживачів, а також на оновлення правил фінансового ринку з метою створення правової основи для наглядової діяльності органів ЄС у питаннях застосування блокчейн-рішень у торгівлі цінними паперами та трейдингу.

У межах права ЄС окремі криптоактиви можуть підпадати під режим регулювання ринків цінних паперів у разі їх кваліфікації як «фінансових інструментів» відповідно до Директиви про ринки фінансових інструментів (MiFID). Водночас відповідні норми формувалися до появи криптоактивів, що зумовило ініціювання спеціального пілотного режиму для інфраструктур ринку, які планують здійснювати торгівлю та операції з фінансовими інструментами у формі криптоактивів. Такий режим створює можливість тестування інноваційних моделей із використанням блокчейну та, за визначених умов, допускає обмежені відступи від чинних правил. Для криптоактивів, які не охоплюються категорією «фінансових інструментів» (зокрема платіжних і службових токенів), було запропоновано запровадити окрему уніфіковану рамку, покликану замінити фрагментарні національні підходи до емісії, торгівлі й зберігання таких активів. Відповідно, запропоновані Правила регулювання ринків криптоактивів (MiCA) позиціонуються як інструмент підтримки інновацій, посилення захисту споживачів і забезпечення доброчесності функціонування криптовалютних бірж [142].

Після початку повномасштабної військової агресії проти України віртуальні активи набули додаткового практичного значення як канал мобілізації благодійних надходжень. Зокрема, на базі криптобіржі Kuna було створено криптовалютний фонд благодійних організацій України; паралельно функціонували ініціативи UNITED24 та Aid For Ukraine, започаткована Міністерство цифрової трансформації України у взаємодії з FTX і Everstake. Пожертви у криптовалютах конвертувалися, а кошти зараховувалися на рахунки

Національний банк України для подальшого спрямування на фінансування потреб за профільними напрямами. Окремо зазначалося й про відкриття криптогаманців у DOT та DOGE, які на вебресурсах Міністерства й парламентського комітету презентувалися як «офіційні гаманці» відповідного органу.

Водночас за відсутності спеціального закону про обіг віртуальних активів і визначеної процедури відкриття/використання криптогаманців органами публічної влади виникає колізійність правової оцінки таких практик. З огляду на вимоги ч. 2 ст. 19 Конституції України (обов'язок діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами), діяльність державних органів та посадових осіб підпорядковується обмежувальному принципу «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». У цьому зв'язку в літературі обґрунтовується ризик кваліфікації окремих дій як таких, що виходять за межі визначеного законом мандата, зокрема коли військові адміністрації як тимчасові державні органи у взаємодії з Binance забезпечують криптовалютну фінансову допомогу внутрішньо переміщеним особам [45, с. 137].

Національний банк України 02.03.2023 р. оприлюднив постанову № 14 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів НБУ щодо авторизації діяльності операторів платіжних послуг». Документом уточнено процедури авторизації операторів фінансових платіжних послуг і запроваджено додаткові вимоги до ділової репутації, технічних умов провадження діяльності, а також критеріїв відсутності порушень.

Практичним наслідком стало посилення ризик-орієнтованого підходу банків і фінансових компаній: суттєво обмежено або припинено проведення операцій, що класифікуються як високоризикові (зокрема пов'язаних із криптовалютами, гемблінгом і беттингом). Таке посилення контролю розглядається як елемент протидії нелегальному гральному сектору, оскільки частина схем передбачала обслуговування азартних ігор через банки/фінансові компанії з подальшим приховуванням призначення платежів шляхом міскодингу (неправильного присвоєння MCC), конвертацією коштів у криптоактиви та виведенням за кордон.

За цих умов операції обміну фіатних коштів на криптовалюту та зворотної конвертації у традиційні гроші фактично потрапили під жорсткіші процедури фінансового моніторингу та комплаєнсу, що звузило можливості їх безперешкодного проведення. Водночас це не скасувало технічної можливості здійснювати перекази криптоактивів між гаманцями у межах блокчейн-інфраструктури [44].

Нині в Україні відсутній повністю сформований і деталізований механізм законодавчого регулювання криптовалют, однак поступово сформувався загальний державний підхід до функціонування ринку віртуальних активів, який де-факто дає змогу криптобіржам здійснювати діяльність і забезпечувати проведення операцій у межах чинних обмежень. Попри регуляторні кроки НБУ та очікування повноцінного набрання чинності спеціальним законом, із початку

повномасштабного вторгнення криптоінструменти активно використовуються для збору коштів на гуманітарні цілі та потреби оборони, а держава взаємодіє з представниками криптоіндустрії та міжнародними (зокрема європейськими) криптоплатформами [41].

За умов правового режиму воєнного стану додатково актуалізувалася потреба залучення інвестиційних ресурсів і розширення ринку фінансових послуг як передумови підтримки стійкості економіки та післявоєнного відновлення. Упорядкування обігу віртуальних активів і запровадження державного регулювання здатні підвищити прозорість та керованість цього сегмента, а також створити інституційні передумови для використання віртуальних активів як більш інклюзивного та потенційно дешевшого інструменту фінансування розвитку й відбудови реального сектору економіки, зокрема за рахунок зменшення кількості посередників у фінансових ланцюгах.

Здійснивши аналіз чинного законодавства України та практик зарубіжних країн у сфері правового контролю за трейдинговими операціями з криптовалютами і діяльністю криптобірж, можна сформулювати такі узагальнені висновки щодо напрямів і механізмів запровадження державного контролю в Україні:

1. В сучасних умовах в Україні відсутнє комплексне нормативно-правове врегулювання статусу криптобірж і обігу криптовалют (віртуальних активів), унаслідок чого правовий режим функціонування ринку залишається фрагментарним, а обсяг прав, обов'язків і відповідальності його учасників – невизначеним. Трансформація правового поля перебуває на стадії законодавчого опрацювання у Верховній Раді України (зокрема, законопроєкти: «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні», «Про обіг криптовалюти в Україні», «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні»), що окреслює перспективи інституціоналізації криптоактивів у фінансовому обігу.

2. Обґрунтовано, що практика використання віртуальних активів органами державної влади, суб'єктами господарювання та іншими учасниками за умов несформованого регуляторного середовища й неоднозначності у визначенні функцій криптовалют потенційно створює ризики відступу від фундаментальних засад правової держави, насамперед від принципу верховенства права, через невизначеність «дозволеного» та «належної процедури» у діяльності публічних інституцій.

3. Необхідним є формування цілісної системи нормативно-правового регулювання ринку криптовалют, яка має охоплювати: правовий статус і вимоги до учасників ринку; порядок ліцензування/авторизації діяльності криптобірж і провайдерів послуг з обміну; регламентацію прав та обов'язків професійних учасників; встановлення правил і стандартів надання послуг; механізми нагляду, контролю та відповідальності за порушення; інструменти комплаєнсу й аудиту.

4. Пріоритетом має стати імплементація міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму, зокрема підходів FATF щодо ризик-орієнтованого регулювання операцій із віртуальними активами та

постачальників послуг віртуальних активів. Доцільним є визначення компетентного(их) наглядового(их) органу(ів) та інституційне закріплення їх повноважень (зокрема із залученням НКЦПФР у межах її мандата).

5. Потребує законодавчого визначення правовий статус криптобірж і криптовалют (віртуальних активів), а також нормативне впорядкування основних сфер їх використання (торгівля/обмін, зберігання, кастодіальні послуги, публічні пропозиції, інструменти з ознаками фінансових продуктів), із чіткими обмеженнями та умовами допустимості.

6. Державний контроль за операціями з криптовалютами та діяльністю криптобірж доцільно вибудовувати як контроль за фінансовими операціями з підвищеним рівнем ризику, базуючи його на дотриманні норм у сфері фінансового моніторингу (AML/CFT), а також на узгодженні з правилами, релевантними для обігу фінансових інструментів (у випадках, коли окремі криптоактиви набувають ознак таких інструментів). Важливою складовою є процедурна визначеність: ідентифікація клієнтів (KYC), моніторинг транзакцій, звітування, зберігання даних, реагування на порушення.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є розроблення та обґрунтування нормативно-правових засад діяльності криптобірж і використання криптовалют у розрахунках (з урахуванням допустимих моделей правового режиму). Окремої уваги потребує правовий облік доходів, отриманих від криптобіржової діяльності та операцій із криптовалютою, при цьому передбачає ряд вимог: ідентифікацію учасників майнінгу (видобутку) й реалізації; визначення об’єкта та бази оподаткування; формування вимог до звітності й контролю за виконанням податкових зобов’язань.

3.4. Підприємництво України в умовах війни та цифровізації: можливості та перспективи удосконалення

У 2022 році світова економіка очікувала на відновлення після пандемічного спаду, однак повномасштабне воєнне вторгнення рф в Україну суттєво скоригувало ці очікування та посилило загальну нестабільність соціально-економічного розвитку. Прискорення глобальних інфляційних процесів розпочалося ще у 2020 році як наслідок пандемії COVID-19, коли уряди багатьох країн запроваджували масштабні локдауни, обмеження мобільності населення та жорсткі регуляторні режими для бізнесу, що спричинило порушення ланцюгів постачання й зростання витрат.

Війна стала додатковим дестабілізуючим чинником для національної економіки України, зумовивши різке зниження ділової активності, скорочення виробництва та погіршення інвестиційних очікувань. Найвідчутніші негативні наслідки проявилися у регіонах, де ведуться активні бойові дії, однак навіть відносно безпечні території зазнають значних втрат унаслідок розриву логістичних ланцюгів, дефіциту трудових ресурсів, зумовленого зовнішньою та внутрішньою вимушеною міграцією, а також мобілізаційних процесів і переорієнтації частини економічних ресурсів на потреби оборони.

Водночас у межах сучасного цифрового простору, що характеризується високою динамікою та технологічною конкуренцією, Україна взаємодіє з унікальною конфігурацією викликів і можливостей щодо трансформації підприємництва.

Поєднання воєнних ризиків із прискоренням цифрових трансформацій актуалізує потребу системного аналізу світових тенденцій інвестування в цифровізацію та становлення цифрової економіки. Для України принципово важливим є не лише узгодження власної траєкторії розвитку із глобальними процесами, а й одночасне реагування на специфічні виклики, які виникають на перетині безпекових загроз, структурної перебудови економіки та потреби підвищення її стійкості.

У цьому контексті інтеграція сучасних цифрових технологій в економічні процеси виступає одним із основних чинників адаптації та подальшого розвитку вітчизняного підприємництва, оскільки створює передумови для підвищення гнучкості бізнес-моделей, відновлення керованості ланцюгів створення вартості, розширення доступу до ринків, а також зростання продуктивності й конкурентоспроможності в умовах обмежених ресурсів та високої невизначеності.

Досягнення високої рентабельності суб'єктів господарювання та забезпечення їх сталого довгострокового розвитку в сучасних умовах ускладнюється без комплексної цифровізації основних управлінських і операційних процесів. Використання цифрових технологій українським бізнесом дедалі частіше виступає не лише інструментом підвищення ефективності, а й необхідною передумовою динамічного зростання та збереження конкурентоспроможності в умовах посилення конкуренції й високої невизначеності. Саме тому цифрові рішення активно застосовуються для аналізу внутрішнього й зовнішнього середовища, оптимізації бізнес-процесів, підвищення якості оперативного управління та обґрунтування стратегічного планування.

Цифрові технології є органічною складовою сучасного економіко-цивілізаційного розвитку: практично кожна галузь у тій чи іншій формі інтегрує інформаційно-технологічні інструменти в підприємницьку діяльність. У цьому контексті результативність підприємства дедалі частіше оцінюється не лише за параметрами тривалості функціонування чи обсягом матеріальних активів, а за його здатністю до адаптації, швидкості оновлення бізнес-моделі та інституційної гнучкості щодо реагування на зміни ринкового середовища. Цифрові трансформації виступають чинником прискорення адаптації до сучасних бізнес-викликів, підвищуючи керованість процесів і прозорість прийняття управлінських рішень.

Водночас інтенсивний розвиток цифрових технологій актуалізує потребу у зваженому підході до їх упровадження та використання, оскільки ігнорування цифрових тенденцій часто призводить до втрати ринкових позицій і зниження життєздатності бізнесу. Як правило, цифровізація на підприємствах є тісно пов'язаною з реінжинірингом бізнес-процесів і трансформацією організаційної

структури, що ускладнює реалізацію змін та потребує належного економічного, управлінського й технологічного обґрунтування доцільності таких рішень.

Поряд із цим емпіричні спостереження свідчать, що рішення в контексті оновлення або впровадження ІТ-рішень нерідко приймаються не на підставі системної діагностики потреб підприємства та оцінювання очікуваних ефектів, а під впливом зовнішніх факторів (маркетингового тиску, престижності, «моди» на технології) чи ситуативних запитів користувачів. Додатковими бар'єрами цифровізації виступають недостатня якість управління цифровими перетвореннями на рівні підприємств і висока капіталомісткість інвестицій у цифрові технології.

У практиці управління зберігається тенденція до ухвалення рішень на основі особистого досвіду, інтуїції та фрагментарної поінформованості керівників щодо технологічних трендів, адже зазначене знижує ефективність цифрових ініціатив і підвищує ризики їх невдачі.

Разом із тим український бізнес демонструє стійку орієнтацію на інтеграцію у глобальні цифрові тенденції та прагнення зміцнити власні позиції в цифровому середовищі. З огляду на це проблематика запровадження цифрових технологій у діяльності підприємств є науково й практично актуальною, оскільки цифрова індустрія динамічно розвивається, а здатність підприємств до результативної цифрової трансформації дедалі більше визначає їх конкурентний статус і перспективи розвитку.

Процеси цифровізації української економіки та глобальні тенденції інвестування у цифровізацію підприємництва формують для країни низку стратегічно важливих питань і викликів. Зростає потреба узгодження інвестиційної політики з глибинними структурними змінами, які відбуваються в цифровій економіці. Відповідно, адекватне розуміння й своєчасне врахування таких тенденцій є необхідною передумовою забезпечення сталого економічного розвитку.

Інтеграція цифрових технологій у основні сфери держави та суспільства здатна прискорити досягнення соціально-економічних цілей, забезпечуючи більш ефективну траєкторію поступу. З огляду на поточні позиції України за рівнем цифровізації, принципового значення набуває визначення пріоритетів цифрової трансформації як інструмента прискорення розвитку та підвищення конкурентоспроможності.

Сучасний розвиток підприємств у цифровому середовищі визначається одночасним впливом нових можливостей і ризиків, які породжуються стрімким технологічним прогресом. В умовах глобальної конкуренції цифровізація перестає бути лише засобом підвищення ефективності та дедалі більше виступає необхідною умовою збереження життєздатності бізнесу і його подальшого зростання.

Ринкове середовище вимагає від підприємств високої адаптивності до технологічних змін, спроможності оперативно реагувати на динаміку цифрових ринків і трансформацію споживчих уподобань. Цифрова трансформація, у свою чергу, стимулює оптимізацію бізнес-процесів, сприяє формуванню стійких

конкурентних переваг та підвищує здатність підприємств швидко задовольняти потреби споживачів.

Попри значну кількість наукових публікацій, присвячених цифровій трансформації підприємництва, трансформації бізнес-моделей і цифровим стратегіям, термінологічний апарат і методичні підходи до інтерпретації самого процесу цифрової трансформації залишаються недостатньо систематизованими. Зазначене зумовлює актуальність подальших досліджень, спрямованих на уточнення понять, ідентифікацію основних механізмів і вимірювання результативності цифрових перетворень. Окремого науково-практичного значення набуває аналіз ролі цифрової трансформації у відновленні економіки України та зміцненні її потенціалу розвитку в умовах структурних потрясінь.

Цифровий порядок денний України «Україна 2030 – країна з розвиненою цифровою економікою» окреслює операційні й стратегічні напрями цифрової трансформації, можливі сценарії розвитку, а також перелік проєктів і ініціатив, орієнтованих на цифровізацію. Водночас, для повнішої реалізації потенціалу цифрової трансформації підприємництва в умовах війни необхідним є формування практико-орієнтованих пропозицій щодо поглиблення інвестиційної політики у цифровій сфері, зокрема з урахуванням потреб соціально-економічного розвитку, обмеженості ресурсів та підвищених ризиків.

Загалом, упровадження та ефективне використання інноваційних цифрових технологій слід розглядати як одну з основних умов забезпечення конкурентоспроможності сучасних підприємств. Цифровізація фактично інтегрувалася в більшість секторів економіки й має довгостроковий характер, що визначає необхідність її системного управління на рівні підприємств. Для підтримання стійких позицій і забезпечення розвитку суб’єкти господарювання мають орієнтуватися на впровадження актуальних технологічних рішень і управлінських практик, здатних підвищити продуктивність, клієнтоорієнтованість та адаптивність. У цьому контексті дослідження спрямоване на визначення особливостей впливу цифровізації на діяльність підприємств в умовах прискорених цифрових трансформацій як у цілому, так і з урахуванням галузевої специфіки окремих секторів економіки.

Внаслідок збройної агресії Україна зазнала безпрецедентних гуманітарних і соціально-економічних втрат, що зумовило виникнення масштабних деструктивних процесів: руйнування інфраструктури на територіях бойових дій, дезорганізацію усталених виробничих зв’язків і критично важливих ланцюгів постачання, скорочення доступу до зовнішніх ринків та зниження експортного потенціалу.

Водночас у подальшій динаміці економіка країни демонструє здатність до адаптації й перебудови під потреби воєнного часу, що супроводжується трансформацією економічних практик і поведінки різних соціально-економічних суб’єктів, перерозподілом джерел доходів і зміною моделей створення вартості.

Практичний досвід засвідчує, що періоди воєн і криз, попри загальне падіння добробуту та загострення фінансових ризиків, часто активізують приватну ініціативу й підприємницьку діяльність, оскільки різке зростання

потреб оборонного сектору формує додатковий попит на виробництво та постачання озброєння, продовольства, одягу, засобів зв'язку, пального, запасних частин, спорядження тощо [51, с. 111].

У таких умовах підвищення чисельності та забезпечення армії стає фактором, який стимулює мобілізацію виробничих потужностей і прискорює перегляд пріоритетів економічного розвитку.

Важливою складовою цифрових трансформацій у підприємництві виступає імплементація інформаційно-комунікаційних технологій як інструменту удосконалення управління організацією та її бізнес-процесами. Оскільки управлінські рішення ґрунтуються на інформації, ІКТ забезпечують інтеграцію виробничих процесів, управлінських методів і програмно-технічних засобів, які використовуються для збору, обробки, зберігання, аналізу та поширення даних. Це, у свою чергу, сприяє зниженню трудомісткості інформаційних процесів і підвищує результативність управління в основних функціональних сферах: кадровому адмініструванні, управлінні організаційною культурою та персоналом, маркетингу, управлінні якістю тощо.

Основною метою впровадження ІКТ є забезпечення ефективного використання інформаційних ресурсів для підтримки прийняття рішень та зміцнення конкурентоспроможності структурних підрозділів підприємства, які взаємодіють зі споживачами й постачальниками. У цьому контексті розвиток цифрових технологій може виступати чинником зростання конкурентоспроможності підприємств, які володіють певним конкурентним потенціалом, проте не реалізують його належним чином у межах традиційних моделей розвитку або через вичерпання можливостей наявних управлінських підходів [49].

Економіка воєнного стану характеризується посиленням ролі державного регулювання та застосуванням елементів напівручного управління економічними процесами: плануванням виробництва критично важливих товарів, координацією діяльності підприємств, контролем за цінами з метою запобігання спекуляціям в умовах обмежених поставок, а також розподілом ресурсів відповідно до пріоритетів оборони та забезпечення населення. Для підприємств, котрі виробляють продукцію подвійного призначення, типово спостерігається переорієнтація виробничих потужностей на випуск товарів, придатних для потреб оборони і, фактично, означає зміну продуктової структури, технологічних режимів і логіки управління портфелем виробництва [51, с. 112].

За таких умов цифровізація управління й виробничих процесів набуває додаткової ваги, оскільки забезпечує прискорення координації, підвищення прозорості прийняття рішень, зменшення транзакційних витрат та стійкість ланцюгів постачання в середовищі підвищеної невизначеності.

Головною метою ефективної цифровізації підприємництва є не пасивне очікування, що перетворення відбудуться «природно», а цілеспрямоване стимулювання та пожвавлення цифрових змін задля прискорення розвитку,

використання інтелектуального потенціалу та системного розширення застосування цифрових продуктів у підприємницькій діяльності.

Цифрові трансформації дедалі частіше розглядаються як одна з основних передумов підвищення інвестиційної привабливості підприємств і критерій оцінювання їх інвестиційного потенціалу, оскільки цифрова зрілість корелює зі здатністю бізнесу масштабуватися, підвищувати керованість процесів і забезпечувати прозорість для зовнішніх стейкхолдерів.

Використання цифрових технологій дає змогу більш ефективно організовувати бізнесову діяльність і вибудовувати взаємовигідні відносини із закордонними споживачами та замовниками, підвищуючи швидкість взаємодії, точність виконання зобов'язань, якість сервісу та адаптивність до вимог міжнародних ринків [49].

Водночас впровадження інформаційних технологій слід розглядати не як самоціль, а як інструмент досягнення цифрової трансформації. У цьому сенсі цифровізація не зводиться до автоматизації окремих операцій, а передбачає поступовий перехід від локальної оптимізації до глибоких структурних змін – «від оптимізації до революції» в управлінні, організації та створенні цінності.

Логіка такого переходу полягає в тому, що цифрова трансформація зазвичай розпочинається як реакція на зміну потреб споживачів: підприємство фокусується на покращенні взаємодії з клієнтами, швидкому та повному задоволенні попиту, а також на створенні, накопиченні й обробці даних про клієнтів для підвищення персоналізації та якості рішень.

Надалі ці зміни можуть поширюватися на ширший контур діяльності – охоплювати організаційну структуру, бізнес-процеси, моделі координації й контролю, а також принципи управління ресурсами й результативністю. Саме тому сфери цифрової трансформації доцільно трактувати як систему взаємопов'язаних елементів, у межах якої технологічні рішення взаємодіють із процесними, організаційними та поведінковими змінами, формуючи основу для руху підприємства в напрямі цифрової економіки. Основні елементи цифрової трансформації представлено на рис. 9.

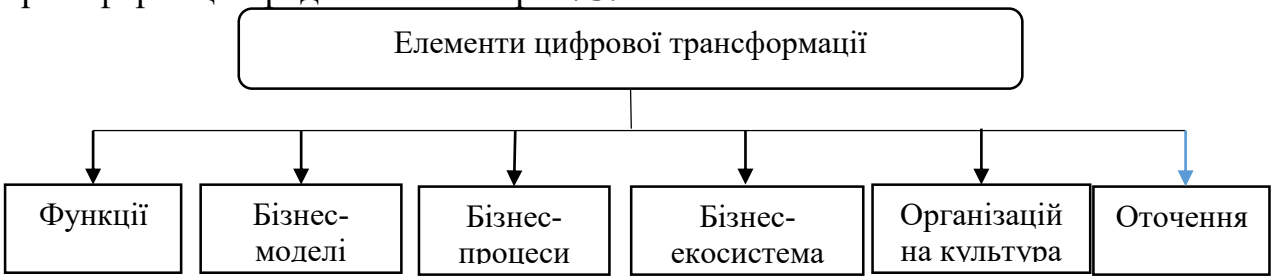


Рисунок 9. Основні елементи цифрової трансформації

Джерело: сформовано авторами

Цифрові перетворення у підприємництві орієнтовані насамперед на компанії, здатні до оперативного ухвалення управлінських рішень, швидкої адаптації до динамічних вимог ринку та своєчасного реагування на запити споживачів.

Використання інноваційних підходів корпоративного розвитку розширює

спектр управлінських і технологічних можливостей підприємства. До найбільш поширених методів цифрового оновлення доцільно віднести:

1) спільну роботу над проєктами на основі хмарних технологій, підтверджуючи ефективність використання ресурсів і прискорює координацію;

2) застосування стратегій монетизації та роботи з мобільним трафіком, який у багатьох сегментах перевищує трафік стаціонарних пристроїв;

3) використання стандартизованих (типових) цифрових рішень, які забезпечують швидке розв'язання прикладних завдань та оптимізацію витрат [53, с. 212].

В умовах воєнного стану інституційна підтримка бізнесу в Україні доповнюється регуляторними спрощеннями та цифровими інструментами взаємодії з державою. Зокрема, запроваджено мораторій на перевірки суб'єктів господарювання; продовжено строки дії дозволів і ліцензій на один рік; пролонговано чинність атестатів акредитації органів з оцінки відповідності, терміни яких спливають у період воєнного часу; подовжено строки чинності результатів повірки засобів вимірювальної техніки.

Паралельно вдосконалено механізм подання декларацій для отримання ліцензій і дозволів, зокрема через урядові цифрові сервіси, що зменшує адміністративні бар'єри та прискорює доступ бізнесу до необхідних процедур [51, с. 113].

Аналізуючи проблему імплементації інформаційно-комунікаційних технологій у цифровізацію підприємництва, доцільно констатувати, що автоматизація бізнес-процесів є одним із основних інструментів підвищення результативності виконання регулярних функцій персоналу, а також уніфікації та систематизації специфічних управлінських і операційних процедур.

Технологічна автоматизація, зорієнтована на роботизацію повторюваних (рутинних) процесів, інтеграцію програмних продуктів у єдиний контур управління підприємством та стандартизацію потоків даних, забезпечує зниження трансакційних і операційних витрат, мінімізує втрати ресурсів і доходів та посилює контрольованість управлінських рішень завдяки оптимізації процесної архітектури й запобіганню нераціональному використанню ресурсів [49].

Водночас зміни в цифровому забезпеченні підприємств об'єктивно потребують адаптації наявних процесів та активного залучення нових технологічних рішень для підвищення конкурентоспроможності й ефективності. Використання цифрових інструментів поліпшує горизонтальні та вертикальні комунікації, прискорює ухвалення рішень і забезпечує доступ до аналітичних даних у режимі реального часу. Окрім цього, цифрова трансформація створює передумови для появи нових бізнес-моделей, орієнтованих на клієнтоцентричність, дані та платформенні рішення, які відповідають глобальним тенденціям і формують основу стійкого довгострокового розвитку підприємств.

Нижче подано узагальнення основних напрямів діджиталізації управління бізнес-процесами (таблиця 18).

Таблиця 18

Основні напрями діджиталізації управління бізнес-процесами [50]

Напрям	Характеристика
Цифрова трансформація взаємодії з клієнтами	Використання цифрових каналів для комунікації з клієнтами, включаючи інтеграцію чат-ботів, CRM-систем та мобільних додатків для покращення взаємодії та підвищення лояльності клієнтів.
Автоматизація операційних процесів	Використання автоматизованих систем для виконання рутинних завдань, зменшуючи при цьому кількість помилок, підвищує продуктивність і дозволяє працівникам зосередитись на важливіших завданнях.
Інтернет речей	Інтеграція пристроїв для моніторингу та контролю виробничих процесів у режимі реального часу, сприяючи оперативному реагуванню на зміни та оптимізації використання ресурсів.
Кібербезпека	Використання передових технологій для захисту даних та інформаційних систем з метою запобігання кібератакам, забезпечення безпеки конфіденційної інформації та захисту бізнес-процесів.
Аналітика великих даних	Використання аналітичних інструментів для збору, обробки та аналізу великих обсягів даних, сприяючи прийняттю обґрунтованих управлінських рішень і розумінню поведінки клієнтів.
Хмарні технології для зберігання та обробки даних	Забезпечення гнучкості, масштабованості та доступності інформації завдяки зберіганню та обробці даних у хмарі, дозволяючи працювати з будь-якого місця та пристрою.
Цифрове управління ланцюгами постачання	Використання цифрових технологій для управління ланцюгами постачання, включаючи відстеження поставок, управління запасами, планування та оптимізацію логістичних процесів.
Інтелектуальні системи управління	Впровадження штучного інтелекту та машинного навчання для автоматизації процесів прийняття рішень та оптимізації бізнес-процесів на основі аналізу даних.
Електронний документообіг	Система управління документацією, включаючи створення, передачу та зберігання документів у цифровому форматі з електронним підписом, що підвищує швидкість та прозорість роботи з документами.

Джерело: складено авторами на основі [50]

Цифровізація забезпечує оптимізацію внутрішніх бізнес-процесів, підвищення ефективності праці персоналу та скорочення витрат підприємства. Автоматизація типових операцій, використання аналітики великих даних і хмарних технологій сприяють формуванню більш обґрунтованих управлінських рішень та зростанню продуктивності.

Інтеграція цифрових інструментів у бізнес-модель підприємства посилює його адаптивність і здатність оперативно реагувати на динамічні зміни ринкового середовища, що набуває особливої ваги в умовах невизначеності та економічної нестабільності.

Підприємства, орієнтовані на підвищення впізнаваності бренду, закріплення експертної позиції у своїй сфері та диверсифікацію джерел доходів, доцільно активізувати застосування інструментів онлайн-комунікації, зокрема вебінарів і дистанційних освітніх продуктів. Водночас результативне

впровадження цифрових рішень і набуття компетентностей для реалізації цифрових стратегій потребують залучення висококваліфікованих фахівців у сфері цифрових технологій та інновацій. Реалізація таких підходів підвищує стійкість бізнесу до кризових явищ і створює умови для використання нових можливостей розвитку.

Застосування аналітичних інструментів дає змогу досліджувати поведінку цільової аудиторії, оцінювати результативність заходів і коригувати управлінські рішення на основі даних. Це забезпечує глибше розуміння потреб клієнтів та підтримує адаптацію виробничих і сервісних процесів відповідно до змін попиту.

Комплексний аналіз ринку, вивчення успішних практик і систематичне коригування стратегії створюють передумови для досягнення оптимальних результатів.

Для розроблення нових продуктів і послуг, апробації інноваційних ідей та оперативного пристосування до ринкових змін підприємствам необхідні сучасні цифрові інструменти, зокрема засоби моделювання та візуалізації. Використання диджитал-технологій дозволяє формувати візуальні моделі, які містять релевантні дані та показники, які доцільно враховувати під час узгодження стратегічних рішень зі стейкхолдерами [50].

Використання цифровізації та диджиталізації передбачає наявність низки сильних сторін у системі функціонування й розвитку суб'єктів підприємництва, які представлені на рис. 10.

Окреслені підходи суттєво спрощують і прискорюють пошук та обмін інформацією, а також сприяють більш тісній координації та співпраці між суб'єктами господарювання. Водночас цифровізація трансформує господарські процеси, посилює сервісну орієнтацію економіки та поглиблює її глобалізаційні характеристики. Такі зміни є визначальними рисами становлення нового типу суспільства в умовах диджиталізації та інформатизації. Відповідно, зростає роль цифровізації у формуванні нових бізнес-моделей, стимулюванні інноваційних процесів і підвищенні конкурентоспроможності підприємств на світовому ринку [50].

Для посилення цифрової трансформації вітчизняного підприємництва в умовах російсько-української війни передбачено фінансову підтримку з боку Європейської інноваційної ради в обсязі 20 млн євро, спрямовану на розвиток інновацій в Україні. Проєкт Seeds of Bravery розрахований на дворічний період реалізації. У 2023 р. обсяг субсидій для українських інноваційних підприємств і стартапів становив 12 млн євро.

Окрім грантового фінансування, програмою заплановано комплекс супровідних заходів, зокрема залучення додаткових інвестицій, навчання підприємців, промоцію українських проєктів, програми виходу на міжнародні ринки та інтеграцію національної інноваційної екосистеми до європейської мережі. Подання заявок передбачено для широкого кола українських компаній, а максимальний розмір гранту може сягати 60 тис. євро.



Рисунок 10. Сильні сторони використання цифровізації та діджиталізації в системі функціонування та розвитку суб'єктів підприємництва

Джерело: розроблено авторами

Загалом цифрова трансформація вітчизняного підприємництва розглядається як перспективний напрям розвитку та підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. До основних переваг цього процесу для українського бізнесу доцільно віднести:

1) розширення присутності у цифровому просторі, адже зазначене посилює впізнаваність підприємства;

2) клієнтоорієнтованість як засадничий принцип організації бізнесу;

3) формування нових каналів взаємодії з клієнтами;

4) підвищення ефективності та продуктивності;

5) удосконалення якості управлінських рішень;

6) стимулювання інноваційної активності;

7) спрощення колективної роботи та комунікації завдяки цифровим інструментам [53, с. 216].

У сучасних умовах розвиток підприємства визначається сукупністю змін, які забезпечують зміцнення його конкурентного статусу, підвищення стійкості до деструктивних впливів зовнішнього середовища та формування нових властивостей і компетентностей. Посилення розвитку надає організації додаткові характеристики, можливості та якості, які розширюють її функціональний потенціал, підвищують здатність протидіяти ризикам і загрозам, а також сприяють укріпленню позицій у ринковому середовищі.

Однією з основних змін у системі діяльності підприємств є активне використання цифрових інструментів і аналітики даних у процесі прийняття рішень. Завдяки цифровим технологіям підприємства отримують доступ до значних масивів даних власної операційної діяльності, ринкової кон'юнктури та поведінки клієнтів, адже це значно підвищує об'єктивність і оперативність управлінських рішень.

Цифрові перетворення також впливають на організаційну структуру та внутрішні комунікації: сучасні технологічні рішення сприяють скороченню надмірних бюрократичних процедур, підвищенню прозорості комунікацій і координації між підрозділами та працівниками. Окремим наслідком цифрової трансформації є зміна характеру взаємодії з клієнтами, що проявляється у розвитку цифрових каналів обслуговування та персоналізації комунікацій [55].

Таким чином, цифрова трансформація набуває дедалі більшого значення у процесах економічного відновлення та реформування галузей господарського комплексу України. Вона також виступає важливим інструментом підтримки євроінтеграційного курсу держави та створює передумови для впровадження інновацій, які відкривають нові можливості розвитку в цифровому середовищі. У період повномасштабної війни сектор інформаційно-комунікаційних технологій України, попри виклики, зберігає тенденції до зростання [143].

Залучення додаткових фінансових ресурсів для технологічного поступу у процесах відбудови України та поглиблення міжнародної співпраці у сфері цифровізації в жовтні 2023 р. здійснювалося у контексті реалізації положень Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (Глава 2 «Макроекономічне співробітництво»). У межах зазначеної Угоди Європейська комісія запропонувала створення фінансового інструменту «Механізм для України» (Ukraine Facility) на 2024-2027 рр. в обсязі 50 млрд євро у формі грантів і позик. У структурі Ukraine Facility передбачено формування Фонду допомоги Україні, орієнтованого на відновлення, реконструкцію та модернізацію держави.

Діяльність фонду має сприяти реалізації структурних реформ та інвестиційних проєктів, спрямованих на підвищення потенціалу економічного зростання, а також підтримувати поглиблення інтеграції цифрових ринків [144].

Участь України в програмі «Цифрова Європа» створює можливості для залучення грантового фінансування цифрових технологічних проєктів у межах бюджету програми обсягом 6 млрд євро. Зокрема, українські дослідники можуть претендувати на підтримку ініціатив у таких пріоритетних напрямах, як штучний інтелект, високопродуктивні обчислення, розвиток цифрових навичок, а також впровадження цифрових технологій в економіці та суспільстві.

Для посилення інтеграції наукового сектору України до Європейського дослідницького простору та активізації науково-технічної, інноваційної й технологічної співпраці з ЄС Офіс з розвитку підприємництва та експорту визначено національним контактним пунктом. Участь у програмі «Цифрова Європа» також сприяє формуванню в Україні мережі цифрових інноваційних хабів, які забезпечуватимуть можливості тестування інструментів і технологій для бізнесу та підтримуватимуть інвестування в найбільш результативні рішення [143].

Окремої уваги заслуговує Міжнародний економічний форум у Давосі 17 січня 2024 р. (Ukraine House Davos), у межах якого Міністерство цифрової трансформації України спільно зі Швейцарською агенцією розвитку та співробітництва провело захід, присвячений цифровій трансформації України. Під час заходу було презентовано український досвід розбудови цифрової держави, зокрема стратегію розвитку інновацій WIN-WIN, орієнтовану на формування взаємовигідних результатів для всіх залучених сторін, а також представлено проєкт «Мрія», реалізація якого має посилити цифрові перетворення у відповідних сферах [145].

Міністерство цифрової трансформації України спільно з Громадською спілкою Віртуальні активи 2030 здійснили аналітичне опрацювання матеріалів «Web3 для України: діалог із засновниками», спрямоване на виявлення основних чинників, які стримують розвиток Web3-індустрії в Україні. Web3 як інноваційний сегмент цифрової економіки розглядається як потенційний каталізатор технологічного оновлення та інструмент підтримки повоєнної відбудови, зокрема через використання блокчейн-технологій.

Застосування блокчейна забезпечує збереження даних у захищеному розподіленому середовищі, а також створює передумови для розроблення та взаємодії цифрових сервісів і додатків на основі смартконтрактів, які автоматизують виконання умов угод і зменшують транзакційні витрати. Концептуально Web3 спирається на принципи децентралізації (розподіл контролю й довіри між учасниками мережі замість концентрації в одному центрі) та токенізації (перетворення прав/цінності або певних елементів даних на цифрові маркери), що розширює можливості управління цифровими активами, операцій із токенами та впровадження блокчейн-рішень у фінансах, страхуванні, освіті, індустрії розваг та інших сферах [145].

Узагальнення наведених положень дає підстави стверджувати, що цифрові технології формують довгостроковий вектор розвитку світового підприємництва та визначають траєкторію трансформації українського бізнес-середовища. Динаміка змін у бізнес-процесах істотно прискорюється, а цифрові інструменти дедалі глибше інтегруються у повсякденні практики та високотехнологічні виробничо-управлінські контури. Використання інноваційних рішень підвищує ефективність оброблення значних масивів інформації, сприяє раціоналізації використання обмежених ресурсів і посиленню операційної керованості. Відповідно, ігнорування цифрових трансформацій знижує адаптивність підприємств і може призводити до втрати конкурентних позицій, тоді як суб'єкти господарювання, які системно відстежують технологічні тенденції та впроваджують релевантні цифрові практики, демонструють вищу стійкість до зовнішніх викликів, оперативність управлінських рішень і гнучкіші комунікації зі споживачами.

Орієнтація України на провідні світові стандарти та цінності зумовлює необхідність трансформації національної економіки у напрямі досягнення цілей сталого розвитку. Такий вектор змін покликаний не лише забезпечити стале економічне зростання та знизити чутливість до кризових явищ, а й створити передумови для послідовного поліпшення основних соціально-економічних показників. У контексті реалізації зазначених перетворень особливої ваги набуває інтеграція принципів сталого розвитку в систему управління підприємствами як на рівні стратегічного планування, так і у межах операційної діяльності.

Впровадження інформаційних технологій та інноваційних управлінських рішень здатне істотно прискорити перехідні процеси, підвищити керованість організаційних змін і забезпечити оптимізацію розвитку підприємства та його господарської діяльності в умовах воєнного стану. Цифровізація управління бізнес-процесами формує інструментальні можливості для раціоналізації використання ресурсів і підвищення якості управлінської інформації, що, у свою чергу, сприяє зростанню продуктивності, зменшенню витрат та посиленню фінансової результативності.

Діджиталізація підприємництва не обмежується створенням нових бізнес-напрямів, орієнтованих на актуальні виклики та потреби ринку, а також підвищує ефективність чинних бізнес-моделей через автоматизацію, аналітику даних та розвиток цифрових каналів взаємодії зі стейкхолдерами. У воєнних умовах цифрові рішення виконують не лише адаптаційну функцію, підтримуючи життєздатність компаній, а й формують підґрунтя для повоєнного відновлення та модернізації. Підприємства, які системно інвестують у цифрові технології та інновації, демонструють вищу здатність до подолання невизначеності, оперативніше адаптуються до змін і мають ширші можливості виходу на нові ринки.

Таким чином, інвестування в цифровізацію підприємств виступає чинником підвищення стійкості у кризових умовах, стимулює розвиток

інноваційних підходів та забезпечує формування конкурентних переваг, що створюють основу для довгострокового зростання й розвитку.

Встановлено, що інтеграція цифрових технологій істотно підвищує продуктивність підприємств, оптимізує робочі процеси та сприяє зниженню витрат. Автоматизація, використання аналітики даних і хмарних рішень забезпечують можливість глибшого розуміння потреб клієнтів та оперативного коригування товарів і послуг відповідно до змін попиту. Комплексне впровадження цифрових інструментів розширює ринкове охоплення бізнесу й відкриває доступ до нових сегментів споживачів незалежно від їхнього географічного розташування.

Діджиталізація також активізує інноваційні процеси, стимулює розроблення нових продуктів і сервісів та підвищує здатність підприємства до адаптації й гнучкого реагування на ринкові трансформації. У цьому контексті вагомого значення набувають систематичний моніторинг ринків, аналіз успішних практик і своєчасне коригування стратегій задля досягнення оптимальних результатів, оскільки цифровізація дедалі більше постає визначальним чинником довгострокової стійкості та конкурентоспроможності підприємств.

Майбутнє як світового, так і українського підприємництва значною мірою пов’язується з процесами цифровізації. В умовах війни для багатьох підприємств України цифрова трансформація фактично перетворюється на основнийй інструмент збереження операційної стійкості та продовження розвитку.

Діджиталізація створює підґрунтя для підтримання конкурентного статусу бізнесу, а також формує умови для масштабування діяльності та зміцнення ринкових позицій. У перспективі цифрова трансформація охоплюватиме всі сфери економіки, зумовлюючи при цьому необхідність проактивного реагування підприємств на технологічні та організаційні зміни.

Реалізація поетапної цифровізації забезпечує оптимізацію як основнийх, так і допоміжних бізнес-процесів, а в українських умовах – сприяє розв’язанню низки критичних проблем, пов’язаних із ресурсними обмеженнями та високою невизначеністю. У результаті підприємства отримують можливість раціональніше використовувати ресурси, зменшувати потребу в додатковому фінансуванні й персоналі, автоматизувати значну частину виробничих операцій, нарощувати продажі та вдосконалювати комунікацію з клієнтами.

Ще до початку повномасштабної війни цифровізація в Україні активно впроваджувалася у різних секторах економіки, зокрема у банківській справі й фінансах, харчовій промисловості, сільському господарстві та енергетиці. За цих умов цифрова трансформація виконувала системоутворювальну функцію, сприяючи підвищенню ефективності економічних процесів, розвитку електронних державних сервісів і зміцненню інституційної спроможності держави. В умовах війни цифрові інструменти набули особливої ваги, підтримуючи функціонування державних та суспільно важливих сервісів, зокрема у сфері надання адміністративних послуг, організації навчання та забезпечення інших критично необхідних функцій. Паралельно цифровізація

підприємництва посилила потенціал реконструкції та модернізації економіки, формуючи не лише нові виклики, а й нові можливості для розвитку.

Отже, узгодження інвестиційної політики із глобальними тенденціями цифрового розвитку, а також використання цифрової трансформації підприємництва як каталізатора економічного прогресу мають стратегічне значення для забезпечення стабільного зростання та підвищення стійкості України в умовах сучасних викликів. З огляду на триваючі воєнні ризики та потребу повоєнної відбудови, надзвичайно важливо максимально реалізувати потенціал цифрових технологій як одного з основних чинників модернізації бізнесу та відновлення національної економіки.

Під час найбільшої війни в Європі з 1945 року Україна, позиціонуючи себе як цифровізована держава, має демонструвати належний рівень стійкості, необхідний для економічного відновлення та досягнення перемоги. У цих умовах країна вимушена цілеспрямовано розширювати можливості технологічного прогресу й повоєнної відбудови, передбачаючи раціональну та системну роботу із мобілізації додаткових фінансових ресурсів, поглиблення міжнародної співпраці у сфері цифровізації підприємництва, залучення інвестицій і позик та спрямування їх на нарощування потенціалу зростання національної економіки й посилення цифрової інтеграції.

Загалом удосконалення цифровізації підприємництва є не лише важливим, а й об’єктивно необхідним чинником збереження та посилення його конкурентоспроможності. Цифрова трансформація відкриває для підприємств додаткові можливості оптимізації бізнес-процесів, скорочення витрат і розширення ринків збуту, водночас актуалізуючи виклики, пов’язані з потребою швидкої адаптації до технологічних змін та зростанням вимог до цифрових компетентностей персоналу. Успішна реалізація цифрових перетворень забезпечує підприємствам здатність не лише підтримувати функціонування в умовах війни, а й розвиватися в середовищі глобальної конкуренції.

Впровадження сучасних цифрових рішень сприяє формуванню нових бізнес-моделей, релевантних динаміці ринкових змін, та розширює можливості розроблення інноваційних товарів і послуг. У результаті активізуються економічні процеси, зростає інвестиційна привабливість підприємницького сектору, посилюються передумови для підвищення зайнятості та поліпшення якості життя населення.

3.5. Економіко-правове забезпечення цифрової трансформації та міжнародні стандарти і національні підходи до електронної торгівлі

Електронна комерція на міжнародному рівні демонструє стійку висхідну динаміку, котра зумовлена поглибленням цифровізації практично всіх сфер економічної діяльності. Розвиток інформаційних технологій трансформує традиційні моделі ведення бізнесу, спонукаючи суб’єктів господарювання до пошуку альтернативних каналів збуту, удосконалення механізмів взаємодії зі споживачами та оптимізації управління фінансовими потоками. Водночас поряд

із розширенням підприємницьких можливостей цифровізація актуалізує нові ризики та регуляторні виклики: посилюється потреба в належному правовому врегулюванні відносин у сфері електронної торгівлі, забезпеченні ефективного захисту прав споживачів і зміцненні кібербезпеки в умовах технологічного ускладнення цифрового середовища.

Актуальність дослідження окресленої проблематики визначається високою швидкістю технологічних змін та наявністю правових прогалин у національному законодавстві, що негативно відображається на функціонуванні учасників ринку та обмежує можливості забезпечення належного рівня правової визначеності й захищеності. У контексті глобалізації електронної комерції особливої ваги набуває узгодження внутрішніх правових норм із міжнародними стандартами та підходами регулювання. Відтак комплексний аналіз цифрової трансформації, розвитку електронної комерції та механізмів їх правового забезпечення є необхідною передумовою удосконалення правової системи й формування безпечних та ефективних умов здійснення господарської діяльності в цифровому середовищі.

Перехід до цифрових технологій і модифікація глобалізаційних процесів зумовлюють для держав потребу своєчасного та адекватного реагування на нові виклики. Цифрові інструменти спричинили переосмислення змісту й форм міжнародних економічних взаємодій, істотно змінили практики діяльності транснаціональних компаній, а також конфігурацію інфраструктурних мереж, які визначають розвиток бізнесу, орієнтованого на використання цифрових технологій та підтримку трансформаційних процесів нової економіки.

Цифрова економіка сформувалася як наслідок масштабного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у господарську сферу. Розвиток електронного бізнесу трансформував характер економічних відносин, сприяв виникненню якісно нових віртуальних суб’єктів і інструментів взаємодії, зокрема бізнес-сайтів, цифрових платформ, інтернет-магазинів та цифрових сервісів.

Паралельно відбуваються зміни у правовому забезпеченні економіки: посилюється роль механізмів саморегулювання на цифрових ринках, зростає значення саморегуляторних організацій та внутрішніх стандартів учасників електронного бізнесу.

Зростання ролі юридичної науки у сучасних умовах зумовлене появою та розвитком нових економічних відносин, які формуються під впливом цифровізації. Правова доктрина покликана здійснювати їх наукове осмислення з метою визначення оптимальних моделей регулювання, а також виявляти тенденції, переваги й ризики використання цифрових ресурсів. На цій основі напрацьовуються рекомендації щодо перспектив удосконалення регуляторних механізмів у сфері цифрової економіки з урахуванням як позитивних, так і негативних наслідків відповідних трансформацій.

Проведене дослідження дало змогу ідентифікувати комплекс проблем, пов’язаних із функціонуванням цифрової економіки та електронного бізнесу як складових інформаційного суспільства, а також окреслити систему специфічних

відносин, які виникають у цифровому середовищі, і характер впливу цифрових технологій на конкуренцію. На підставі отриманих результатів запропоновано підходи до розв'язання виявлених проблем, враховано поточний стан цифровізації та правового забезпечення економіки й електронної торгівлі, а також визначено ймовірні напрями подальшої еволюції відповідних відносин.

Нині інтеграція цифрових технологій в економічні процеси має системний і фактично незворотний характер, у зв'язку з чим для провідних держав пріоритетним завданням стає формування належного правового регулювання усталених цифрових практик. Це охоплює уніфікацію базових понять і термінів у зазначеній сфері, визначення правового режиму застосування цифрових технологій в економіці та торгівлі, посилення гарантій захисту прав людини у сфері інформації, а також запровадження механізмів запобігання кібератакам. Як приклад, у Великій Британії розроблено програму на кшталт «Стратегії цифрової економіки», спрямовану на цифрову трансформацію економіки, тобто впровадження й поширення інновацій у господарській діяльності та електронній торгівлі на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [60, с. 190-191].

Цифровізація економіки істотно впливає на розвиток електронної комерції, відкриваючи додаткові можливості для суб'єктів підприємництва, споживачів і держави. Водночас зазначені процеси породжують складні правові виклики, пов'язані з необхідністю адаптації нормативної бази до високої швидкості технологічних змін і появи нових бізнес-моделей. Під впливом цифрових технологій трансформуються моделі господарювання, поширюються омніканальні стратегії та удосконалюються інструменти взаємодії зі споживачами, коли продавці одночасно пропонують товари й послуги на кількох платформах, підвищуючи доступність та конкурентність ринку.

Розширення електронної комерції супроводжується зростанням кількості цифрових транзакцій і контрактів, що укладаються онлайн, а отже потребує забезпечення правової визначеності та надійності таких правочинів. У цьому контексті важливого значення набувають норми, які регулюють обіг електронних документів, застосування електронних підписів і цифрових ідентифікаторів. Хоча законодавства багатьох держав поступово адаптуються до таких змін, суттєві відмінності в міжнародній практиці ускладнюють транскордонну торгівлю та правозастосування [57, с. 294].

В умовах цифрової економіки для споживачів актуалізуються нові види ризиків, пов'язані з порушенням приватності, обробкою персональних даних без належної згоди та поширенням шахрайських практик у цифровому середовищі. Зі зростанням обсягів електронних транзакцій посилюються кіберзагрози, унаслідок чого запобігання кіберзлочинності та забезпечення захисту інформації набувають визначального значення для стабільного функціонування електронної комерції. Міжнародні організації та національні уряди розробляють і впроваджують законодавчі ініціативи у сфері кібербезпеки, однак їх практична реалізація й забезпечення належного дотримання у різних юрисдикціях супроводжуються організаційними та правозастосовними труднощами. У

підсумку цифровізація одночасно формує нові вимоги до правового регулювання електронної торгівлі та відкриває можливості для модернізації правових механізмів і створення більш ефективного нормативного середовища [57, с. 294-295].

З позицій системного аналізу цифрову економіку доцільно інтерпретувати як сукупність глибинних зрушень у технологіях, формах і способах людської діяльності, що зумовлюють становлення глобальної мережі економічної та соціальної взаємодії. У її межах формується система економічних, соціальних і культурних відносин, інтегрована з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Ядро цифрової економіки становить «цифровий сектор» (ІТ/ІКТ), який продукує цифрові товари та надає платформні послуги, тоді як основними факторами виробництва дедалі більше виступають цифрові дані (числові й текстові) та мережеві транзакції як інфраструктурна основа створення вартості [58, с. 122].

Конкуренція у цифровому середовищі характеризується низкою специфічних ознак: істотним розширенням кола продавців і покупців унаслідок зменшення значущості географічних меж; домінуванням нецінових методів конкуренції; відносно невисокими бар'єрами входу на ринки; підвищенням рівня інформованості учасників щодо ринкових умов, зокрема завдяки накопиченню у продавців значних масивів даних про купівельну поведінку. Водночас спостерігається зниження рівня залученості та лояльності споживачів на тлі зростання вартості залучення нового клієнта, а також ускладнення конкурентної взаємодії через дію специфічних факторів цифрових ринків [58, с. 124].

Цифровізація розглядається як один із основних драйверів зростання світової економіки у середньостроковій перспективі (5-10 років). Окрім безпосереднього підвищення продуктивності, яке забезпечується впровадженням цифрових технологій у діяльність бізнесу, формується низка опосередкованих ефектів: скорочення часових витрат, поява нової споживчої якості та цінності, а також генерування попиту на нові товари й послуги. У вітчизняному дискурсі цифровізацію економіки позиціонують як один із провідних інструментів досягнення стратегічних цілей розвитку України, зокрема щодо суттєвого нарощення ВВП до 2030 р. та підвищення рівня добробуту і якості життя населення до європейських стандартів [59, с. 8].

З огляду на комплексність і багатовимірність сфери, охоплюючи при цьому поняття «цифрова економіка» та «електронна торгівля», у багатьох державах сформовано національні стратегії розвитку, в яких визначено основні напрями та механізми цифрового поступу, встановлено пріоритети і часові горизонти реалізації, а також передбачено ухвалення нормативно-правових актів, необхідних на різних етапах становлення цифрової економіки [60, с. 190].

Високі темпи технологічних змін актуалізують потребу у своєчасній адаптації законодавства та регуляторних інструментів до нових моделей економічної діяльності. Процеси прискореної цифрової трансформації є більш результативними за умов розвиненої міжнародної співпраці, зокрема у межах обміну найкращими практиками та інтеграції до спільних цифрових ринків. У

цьому контексті взаємодія з Європейським Союзом та іншими країнами розглядається як важливий чинник поширення передових підходів у сфері цифрових технологій і електронної торгівлі. Практична реалізація таких підходів формує підґрунтя для розроблення в Україні нових нормативно-правових актів, які окреслюватимуть подальші траєкторії цифровізації економіки та комерції з урахуванням міжнародного правового досвіду [59, с. 9-10].

Цифрова трансформація постає як безперервний (перманентний) процес комплексних змін, що охоплює як внутрішні, так і зовнішні параметри розвитку держав і суб'єктів господарювання. Її зміст полягає в адаптації економічних стратегій до еволюції запитів споживачів, очікувань ділових партнерів, інтенсивності конкурентної активності та загальних зрушень у бізнес-середовищі. Така адаптація створює передумови для перегляду й модернізації маркетингових підходів підприємств, підвищення результативності та зміцнення ринкових позицій. Водночас інновації, які радикально змінюють організацію праці та управлінські практики, розширюють можливості цифрової трансформації компаній, зумовлюючи появу продуктів і послуг із новими параметрами якості та споживчими характеристиками порівняно з попередніми рішеннями [147].

З метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні запроваджено спеціальний правовий режим для цифрового бізнесу Дія Сіті, введений у дію Законом України від 15.07.2021 «Про стимулювання розвитку цифрової економіки» (Закон ПСРЦЕ). Його призначенням є формування сприятливого інституційного середовища для інноваційного підприємництва, залучення інвестицій та розвитку цифрової інфраструктури. Правовий режим Дія Сіті охоплює норми, які визначають права та обов'язки осіб у зв'язку з поданням заяви про набуття або втрату статусу резидента Дія Сіті, а також регулює відносини за участю резидента Дія Сіті, зокрема пов'язані з його участю у статутному капіталі.

Відносини у межах цього режиму регулюються Конституцією України, кодексами та законами України (зокрема Законом ПСРЦЕ, законами «Про інноваційну діяльність», «Про зайнятість населення», «Про захист персональних даних», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про міжнародне приватне право»), підзаконними нормативно-правовими актами (зокрема Порядком формування та ведення реєстру Дія Сіті, затвердженим постановою КМУ від 29.12.2021 №1445, Порядком подання та розгляду заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті, затвердженим постановою КМУ від 29.12.2021 №1445, та іншими), а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [56, с. 220-221].

У Європейському Союзі проблематика цифрової економіки набула інституційного оформлення у 2010 р., коли Європейська комісія затвердила «Цифровий порядок денний для Європи» як одну з основних ініціатив у межах стратегії «Європа 2020». Надалі, спираючись на результати реалізації

зазначеного документа, у 2015 р. було прийнято «Стратегію єдиного цифрового ринку для Європи», які визначила комплексні підходи до регулювання цифрових відносин. Нормативно-правове забезпечення цифрової економіки ЄС орієнтоване, з одного боку, на розширення доступу бізнесу та споживачів до товарів і послуг через мережу Інтернет у межах Союзу, а з іншого — на формування сприятливих умов для розвитку цифрових мереж і сервісів та прискорення зростання цифрового сектору. Концепція Єдиного цифрового ринку передбачає розбудову електронного суспільства й інформаційної економіки, створення рівних можливостей для учасників ринку, стимулювання транскордонної торгівлі та послуг, а також посилення конкурентоспроможності економіки ЄС [148].

У глобальному вимірі провідні позиції у цифровізації економіки традиційно пов'язують зі Сполученими Штатами Америки та Китаєм. Зокрема, у червні 2016 р. Міністерство торгівлі США ухвалило програмний документ «Забезпечення розвитку та інновацій у цифровій економіці», спрямований на підтримку інновацій і розширення можливостей цифрових ринків. У Китаї у 2015 р. було прийнято концепцію «Інтернет+», яка охоплює напрями переробної промисловості, медицини, фінансів, агропромислового комплексу та державного управління і передбачає їх модернізацію на основі новітніх інформаційно-комунікаційних технологій з метою реформування суспільних відносин. Окремо слід відзначити, що уряд Австралії 19.09.2017 р. закріпив пріоритети цифрового розвитку в Національній стратегії цифрової економіки, орієнтованій на адаптацію держави, бізнесу й суспільства до цифровізації та максимальне використання її потенціалу [148].

В Україні здійснюється послідовна нормотворча діяльність у сфері цифрової трансформації. Зокрема, 03.03.2021 р. Кабінет Міністрів України постановою № 179 затвердив Національну економічну стратегію до 2030 р., у якій визначено орієнтири, принципи та цінності подальшого розвитку ефективної цифрової сервісної держави й оптимізації (компактності) державних інститутів. У цей самий період розпорядженням № 167-р Уряд схвалив Концепцію розвитку цифрових компетентностей та затвердив план заходів щодо її реалізації. Імплементація Концепції розглядається як стратегічний крок у напрямі формування цифрової держави, оскільки передбачає визначення пріоритетів і основних завдань розвитку цифрових компетентностей і навичок, підвищення рівня цифрової грамотності населення в умовах становлення цифрової економіки та розширення цифрової торгівлі. Очікується, що реалізація зазначених заходів сприятиме прискоренню цифрової трансформації в Україні, підвищенню рівня цифровізації суспільства, зміцненню конкурентоспроможності держави та покращенню якості людського капіталу [149, с. 8-9].

На загальнодержавному рівні також прийнято урядову Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України до 2025 р., яка спрямована на активізацію технологічної модернізації та прискорене впровадження цифрових технологій в економічній і соціальній сферах. Передбачається

формування державної програми, яке забезпечуватиме інституційне оформлення нових суспільних відносин, пов'язаних із цифровізацією та розвитком цифрової економіки, і водночас створюватиме підґрунтя для подальшого оновлення законодавства.

Мета розроблення Концепції обумовлена потребою систематизації підходів до нормотворчості та правозастосування, організації моніторингу правозастосовної практики й оцінювання фактичного регуляторного впливу у сфері цифрової економіки на основі базових понять і принципів. Національні цифрові коаліції, як інструмент координації цифрових ініціатив, функціонують у 23 європейських країнах [148].

Важливою передумовою розвитку цифрової економіки виступають наукові дослідження та прикладні розробки, які формують технологічну базу для створення інформаційних технологій і цифрових продуктів, які надалі інтегруються в національну економіку. За підсумками 2022 р. сектор інформаційно-комунікаційних технологій забезпечив надходження до економіки України на рівні 7,35 млрд дол. США і еквівалентно 4,5% ВВП [149, с. 15-16].

Попри поступ у зближенні європейського та українського правового регулювання у сфері електронної комерції, між ними й надалі зберігаються істотні відмінності, що потребують подальшої гармонізації. Однією з таких проблемних площин є визначення моменту відправлення та отримання електронних документів.

Відповідно до статті 16 Закону України «Про електронну комерцію» електронний документ вважається отриманим у момент його надходження до інформаційно-комунікаційної системи адресата. Натомість Директива 2000/31/ЄС застосовує більш функціональний підхід, згідно з яким повідомлення вважається отриманим тоді, коли адресат набуває реальної можливості отримати до нього доступ.

Окремо слід зазначити, що в Україні залишаються неврегульованими або недостатньо імплементованими окремі механізми захисту персональних даних, що набуває особливої ваги у контексті транскордонної електронної торгівлі з державами-членами ЄС. Отже, подальша гармонізація законодавства України та ЄС у сфері електронної комерції є необхідною передумовою інтеграції українського цифрового ринку до європейського простору та потребує подальших нормативних і інституційних змін, оскільки створює додаткові можливості для бізнесу й посилює захист прав споживачів [150, с. 312].

Отже, цифрова економіка та електронна торгівля не лише розширюють можливості для суб'єктів господарювання і споживачів, а й формують якісно нові виклики для правових систем, пов'язані з трансформацією бізнес-моделей, легітимацією та надійністю електронних транзакцій, посиленням захисту прав споживачів і розбудовою політики кібербезпеки. У зв'язку з цим актуалізується потреба системного оновлення законодавства у зазначених напрямах. Гармонізація та синхронізація національних нормативно-правових актів із міжнародними стандартами виступає необхідною умовою забезпечення сталого розвитку цифрової економіки та електронної комерції.

Для ефективного регулювання цифровізації суспільства доцільним є формування й упровадження взаємоузгодженого комплексу механізмів та інструментарію інституційно-правового, економічного, техніко-технологічного, організаційного та соціально-психологічного характеру, а також методичних підходів, здатних забезпечити керованість і відтворюваність цифрових перетворень. Комплексне застосування таких механізмів сприятиме підвищенню якості, конкурентоспроможності та технологічності продукції, оптимізації виробничо-збутових процесів, активізації цифрової модернізації підприємств, а також трансформації наявних і формуванню нових високотехнологічних секторів, що у сукупності створюватиме синергетичний ефект та підтримуватиме динамічний розвиток цифрової економіки України.

Світова практика правового регулювання цифрової економіки й електронної торгівлі у провідних країнах, як правило, спирається на національні стратегії, у межах яких визначаються пріоритети і траєкторії цифрового розвитку. Такі стратегії охоплюють принципи електронної взаємодії між державними органами та бізнесом, загальні правила використання новітніх цифрових технологій (зокрема рішень на основі штучного інтелекту), підходи до правового статусу електронних договорів та електронної комерції, а також вимоги щодо кібербезпеки й захисту даних.

В Україні триває інтенсивне опрацювання зарубіжного досвіду та паралельне вдосконалення нормативної бази у сфері цифрової економіки з урахуванням євроінтеграційного курсу та виконання міжнародних зобов'язань. У цьому контексті дослідження моделей правового регулювання цифрових процесів у провідних державах набуває особливої актуальності як для економічної, так і для правової науки, оскільки дозволяє ідентифікувати інституційно-правові рішення, придатні до адаптації у національних умовах.

Узагальнення світового досвіду розвитку цифрової економіки засвідчує, що ефективне правове регулювання цифрових відносин потребує перегляду традиційних підходів до нормотворчості та правозастосування. З огляду на динаміку цифрових змін, модернізації потребує не лише нормативно-правова база як така, а й самі процедури формування та реалізації норм, які мають набувати ознак цифрової керованості, прозорості та доказовості. У цьому сенсі цифровізація правового регулювання передбачає розвиток інструментів, які підвищують узгодженість регуляторних рішень, якість їх упровадження та ефективність контролю за дотриманням встановлених правил.

Таким чином, досвід провідних країн і результати оцінювання ефективності застосованих ними моделей доцільно використовувати під час розроблення національних програм і стратегій цифрової трансформації, удосконалення правового поля цифрової економіки та забезпечення розвитку електронної торгівлі на засадах правової визначеності, безпеки та міжнародної сумісності.

«В узагальненні слід відзначити те, що
економіка майбутнього народжується
на перетині інвестицій, інновацій,
цифрових технологій та
ефективного управління ними»
(Радинський С.В.)

ВИСНОВКИ

Отже, результати проведеного дослідження підтверджують, що переосмислення економічних і правових підходів до аналізу інноваційно-інвестиційної та торговельної діяльності підприємств, а також використання цифрових технологій у сучасному трактуванні, виходить за межі суто теоретичного узагальнення закономірностей економічного розвитку. Воно набуває прикладного виміру, оскільки забезпечує трансляцію наукових напрацювань у практики господарювання та щоденну управлінську діяльність. Економічна наука в умовах динамічних трансформацій здійснює безперервний пошук, формує бачення майбутнього, обґрунтовує проєктні рішення та пропонує концептуальні підходи до оновлення інструментарію дослідження сучасних соціально-економічних процесів.

Водночас запропоновані проєкти та стратегії не завжди кореспондують із наявними економічними, культурними й соціальними ресурсами країни, що зумовлює потребу критичної оцінки їх реалізовності та адаптації до національного контексту. Разом із тим їхня функція полягає не лише у відтворенні існуючих практик, а у формуванні нових візій розвитку, здатних випереджати поточні тенденції та окреслювати перспективи для системи освіти, економіко-правової думки і економічної системи загалом. Відповідно, основними засобами розв’язання окреслених проблем мають стати новітні підходи до осмислення взаємодії економіки, права та цифрових технологій, які потребують методологічного оновлення, зближення змісту освітньо-наукової діяльності з практичними потребами та впровадження гуманістично орієнтованих критеріїв оцінювання результативності.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у дистанційному навчанні забезпечує гнучкість організації освітнього процесу, підвищує ефективність комунікації та розширює можливості для реалізації повноцінного освітнього дискурсу. Інтеграція цифрових інструментів у професійну підготовку здобувачів вищої освіти сприяє розвитку їхніх фахових компетентностей, формуванню практикоорієнтованих умінь і навичок, а також зміцненню особистісно-професійної готовності до діяльності в умовах цифрової економіки.

У сучасних умовах Україна вимушена посилювати спроможності до технологічного прогресу та економічної відбудови, адже це актуалізує потребу системної політики мобілізації додаткових фінансових ресурсів і розширення міжнародної співпраці у сфері цифровізації підприємництва. Залучення інвестицій та кредитних ресурсів, їх цільове спрямування на підвищення потенціалу зростання національної економіки та поглиблення цифрової

інтеграції мають розглядатися як необхідні передумови зміцнення стійкості економічної системи й формування конкурентоспроможної моделі розвитку в довгостроковій перспективі.

В Україні сформовано нормативно-правову базу, яка регламентує інвестиційно-інноваційну діяльність і застосовується в системі менеджменту вітчизняних промислових підприємств як інструмент стимулювання науково-технічного розвитку та державного регулювання відповідних процесів в економіці. У цьому напрямі досягнуто певних результатів, однак наявні інституційні та регуляторні обмеження зумовлюють потребу її подальшого вдосконалення. Зокрема, виявляється значний спектр проблем, які потребують оперативного реагування, а чинне нормативне поле потребує уточнення методологічних підходів, уніфікації термінології та посилення організаційної узгодженості. За умови систематизації та модернізації законодавчих положень компетентними органами інвестиційна й інноваційна діяльність в Україні може перейти на якісно вищий рівень результативності та керованості.

Водночас система нормативно-правового регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств залишається фрагментарною та недостатньо системною як у документальному вимірі, так і на інституційному рівні. Її вдосконалення має передбачати узгодження чинних нормативно-правових актів, усунення колізій і дублювань, а також оптимізацію функцій і повноважень адміністративних органів, залучених до реалізації державної політики у цій сфері. Реалізація запропонованих у дослідженні напрямів удосконалення законодавства створює передумови для формування дієвої системи державної підтримки інноваційної та інвестиційної активності промислових підприємств, одночасно мінімізуючи дублювання управлінських функцій у системі державного регулювання. Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є обґрунтування цілісної стратегії державної законодавчої підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості, зорієнтованої на довгострокові структурні зміни та технологічне оновлення.

Уточнення економічної та нормативно-правової сутності категорій «інвестиції» та «інновації» доцільно розглядати як методологічну основу для розвитку аналітичного забезпечення стратегічного управління інвестиційно-інноваційним розвитком суб’єктів господарювання. Важливим завданням подальших досліджень є формування системи аналітичних показників, здатних кількісно відображати інноваційно-інвестиційну діяльність промислових підприємств різних галузей. Запровадження такої системи забезпечить комплексну оцінку інноваційного та інвестиційного потенціалів підприємств, рівня їх інвестиційної активності та дасть змогу ідентифікувати резерви стратегічного інноваційного розвитку.

З огляду на потреби модернізації національної економіки та структурного оновлення промисловості, обсяг залучених інвестицій залишається недостатнім порівняно з фактичною потребою. Відтак підвищення інвестиційної та інноваційної активності виступає необхідною умовою подолання низки економічних і соціальних дисбалансів, посилення конкурентоспроможності

промислового сектору та формування стійких передумов для довгострокового економічного зростання.

Проведений аналіз теоретичних і прикладних аспектів еволюції категорії «інновація» дає підстави виокремити два домінантні підходи до її тлумачення: процесний (динамічний) та результативний (статичний). У межах процесного підходу інновація розглядається як послідовність перетворень від виникнення ідеї до її розроблення, впровадження та дифузії, тоді як результативний підхід акцентує увагу на кінцевому ефекті у вигляді нової або істотно вдосконаленої технології, продукту чи послуги. Узагальнення зазначених підходів дозволяє трактувати інновацію як суспільно корисний конкурентоспроможний результат творчої діяльності, матеріалізований у технології, продукції або послузі та здатний забезпечувати економічну віддачу.

Встановлено, що інновації становлять змістову основу інноваційної діяльності, яка охоплює повний цикл взаємопов'язаних стадій: ініціювання, науково-технічне опрацювання, створення, апробацію, комерціалізацію та поширення. У цьому контексті інноваційну діяльність доцільно розглядати як інноваційний процес, інтегруючи при цьому організаційні, технологічні, фінансові та управлінські рішення й забезпечує здатність виробничих структур перетворювати інноваційні ідеї на ринкові результати. Уточнення економічного змісту поняття «інновація» формує методологічну основу для аналітичного забезпечення стратегічного управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання.

Інновації визначають темпи оновлення господарських систем і виступають основним чинником реалізації закономірностей соціально-економічного розвитку держави. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки та зміцнення її виробничого потенціалу вимагає активізації інноваційних факторів зростання, а також системного використання досягнень науки і техніки як стратегічних ресурсів модернізації.

Водночас механізми формування та реалізації інноваційної політики в Україні не отримують достатньої інституційної підтримки. Законодавче забезпечення стимулювання інноваційної діяльності нерідко має другорядний статус у загальній системі нормотворення, яке знижує ефективність державних інструментів і стримує реалізацію інноваційних ініціатив. Наслідком є посилення розриву між науковими результатами, освітньою сферою та потребами реального сектору економіки.

За таких умов актуалізується необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності шляхом усунення фрагментарності, узгодження основних законодавчих актів та оптимізації функцій управлінських інституцій, відповідальних за підтримку інновацій.

Передумовою переходу до інноваційно орієнтованої моделі розвитку є формування цілісної державної стратегії, спрямованої на цілеспрямоване наближення до передових технологічних і управлінських стандартів. Динаміка глобальних технологічних змін зумовлює потребу в послідовній інноваційній

політиці як обов'язковій умові прискорення структурної модернізації та забезпечення прогресивного розвитку національної економіки.

Комплексність розвитку інноваційних процесів і множинність практик їх упровадження зумовлюють потребу в подальшому науковому опрацюванні відповідної проблематики. Порівняльний аналіз сучасних підходів до трактування дефініції «інноваційний процес» дав змогу сформулювати авторське визначення, відповідно до якого інноваційний процес є сукупністю послідовних дій інтелектуально-творчого характеру та практичної діяльності людини, спрямованих на створення доданої цінності й вартості та отримання кінцевого результату з чітко визначеними параметрами, орієнтованого на довгострокову перспективу.

Відтак реалізація інноваційної моделі розвитку економіки потребує системного дослідження явищ і об'єктів інноваційної сфери як складного багаторівневого механізму, у межах якого поєднуються науково-технічні пріоритети, економічне планування та інституційні інструменти державної політики. Формування такої моделі має спиратися на цілеспрямоване використання наявного науково-технічного й економічного потенціалів, а також на розширення інтеграції у світовий інноваційний простір і сучасні траєкторії науково-технологічного розвитку.

Інноваційна стратегія розвитку підприємства визначає раціональну послідовність управлінських заходів, спрямованих на подолання проблемних зон, модернізацію виробничої бази, запровадження нових управлінських практик і технологій, а також забезпечує контроль і коригування реалізації запланованих дій на основі поточного моніторингу та оцінювання результативності.

Аналіз чинної системи нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності свідчить про наявність фрагментарності та недостатньо сформованого системного підходу, зокрема у частині відсутності єдиної узгодженої стратегії розвитку інноваційної сфери.

Показовим є те, що Господарський кодекс України розглядає інноваційні та інвестиційні процеси у взаємозв'язку, водночас на рівні спеціальних законів відповідні процеси переважно регламентуються відокремлено. Така диференціація може бути обґрунтована потребою деталізації інструментів і механізмів інноваційного розвитку, однак взаємопов'язаність інноваційної та інвестиційної компонент повинна зберігатися не лише в законодавчих положеннях, а й у підзаконних методичних та інструктивних актах, які забезпечують практичну реалізацію державної політики. Попри кількісне розширення нормативного масиву у сфері науки та інновацій, в Україні зберігається значна кількість неврегульованих питань формування інноваційної моделі економіки, які потребують подальшого нормативного та інституційного забезпечення.

Кардинальне поліпшення ситуації у науково-технологічній та інноваційній сферах можливе за умов комплексного дотримання вимог чинних нормативно-правових актів, удосконалення законодавства й системи державного управління наукою та інноваціями, формування сприятливого середовища для реалізації

національного науково-технічного й інноваційного потенціалу, а також прискорення технологічного оновлення вітчизняного виробництва. Водночас важливим є утвердження в суспільстві інноваційної культури й усвідомлення визначальної ролі науки, сучасних технологій та інформатизації як основних чинників конкурентоспроможності та довгострокового розвитку України.

На нашу думку, державні пріоритети у сфері інноваційної діяльності мають бути обмеженими за кількістю та формуватися з урахуванням кон'юнктурних умов і стратегічних орієнтирів розвитку. З одного боку, їх зміст повинен забезпечувати прискорення економічного зростання та відображати наміри України щодо поглиблення європейської інтеграції у середньостроковій перспективі. З іншого боку, сукупність пріоритетних напрямів має бути інституційно узгодженою, тобто такою, що не вступає у конфлікт із фінансовими інтересами та бюджетними можливостями органів державної влади, які залучаються до їх реалізації, і забезпечує реалістичність виконання відповідних політик та програм.

Інноваційно-інвестиційна діяльність може виступити одним із основних чинників післявоєнного відновлення економіки. Для досягнення результативності у цій сфері необхідним є формування сприятливого середовища для інновацій, активізація інвестиційних процесів, інституційне посилення взаємодії між державою, бізнесом і науково-дослідним сектором, а також системне усунення бар'єрів і ризиків, які стримують інноваційний розвиток.

Упровадження інновацій і залучення інвестицій є багатокомпонентним управлінським процесом, який передбачає створення інноваційної продукції та одночасно – раціональне використання фінансових ресурсів для освоєння наукоємних технологій. Водночас на практиці ефективність таких процесів обмежується низкою проблем нормативно-правового характеру, зокрема недостатньою узгодженістю регуляторних механізмів, наявністю прогалин у стимулюванні технологічного оновлення та інструментах захисту інвесторів. Враховуючи, що фактор безпеки матиме визначальний вплив на економічну динаміку у повоєнний період, стратегічні рішення щодо відновлення доцільно формувати вже на поточному етапі, забезпечуючи їхню доказовість, фінансову здійсненність і адаптивність до ризиків.

Теоретичні та прикладні засади цифровізації економіки акцентують увагу на необхідності розвитку цифрових компетентностей як передумови результативної цифрової трансформації. Концепція цифрового перетворення соціально-економічних систем у сучасному суспільстві передбачає розгортання креативних підходів і формування середовища, здатного генерувати інноваційні та технологічно проривні рішення, які забезпечують підвищення продуктивності, конкурентоспроможності та стійкості економіки.

Окремим напрямом активізації інноваційної діяльності є розвиток венчурного підприємництва як інструмента фінансування високоризикових технологічних проєктів із потенційно високою віддачею. Паралельно важливим механізмом трансферу технологій виступає ліцензування, яке забезпечує

передачу прав на об’єкти промислової та інтелектуальної власності на основі договірних умов і сприяє комерціалізації результатів науково-технічної діяльності.

Відзначається поступове входження національної економіки у цифровий простір, що зумовлюється, зокрема, євроінтеграційним курсом України. Попри запровадження правового режиму воєнного стану, процеси цифрової трансформації та розвитку цифрової економіки не припиняються, а зазнають подальшого оновлення й інституційного підкріплення через підтримку розробок і формування умов для впровадження управлінських інновацій. Вагоме значення у цьому контексті має участь України в програмі «Цифрова Європа», яка спрямована на прискорення економічного відновлення та масштабування цифрових перетворень у країнах-учасницях. За умов цифровізації економіки бізнес об’єктивно потребує інвестицій у розроблення й розвиток цифрових платформ та пов’язаних інфраструктурних рішень. Водночас цифровий перехід актуалізує комплекс пріоритетів, серед яких основними виступають удосконалення управління бізнесом, кооперація і конвергенція у цифрових екосистемах, посилення кібербезпеки, а також розвиток цифрових компетентностей і навичок.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави констатувати, що Україна посідає помітні позиції у міжнародних оцінюваннях цифровізації підприємництва. Водночас одним із базових обмежувальних чинників залишається дефіцит цілісних і практикоорієнтованих стратегій цифрових перетворень на рівні суб’єктів господарювання та державної політики.

У межах дослідження обґрунтовано підходи до осмислення сутності цифрової економіки та показано неоднорідність реакцій підприємств на цифрові трансформації: за наявності різної стартової спроможності більшість суб’єктів господарювання прагнуть інтегрувати цифрові технології та реалізовувати актуальні проєкти, усвідомлюючи, що ігнорування цифрових змін посилює інерційність розвитку, закріплює технологічне відставання та знижує конкурентоспроможність. За таких умов державі доцільно зосередитися на формуванні прогнозованої нормативно-правової рамки, створенні сприятливого економічного середовища, орієнтованого на цифровізацію, та підтримці структурних процесів цифрового розвитку. Реалізація основних елементів цифрової трансформації здатна забезпечити підприємствам більш системну й узгоджену організацію змін, визначити пріоритетні напрями впровадження технологій та підвищити керованість трансформаційних проєктів.

Разом із тим державна підтримка цифровізації підприємств залишається недостатньою: концептуальні документи, спрямовані на стимулювання відповідного сектору економіки, не завжди трансформуються у належні правозастосовні механізми та комплексні нормативні рішення. Задекларовані цілі потребують поглибленого правового аналізу з урахуванням чинного регулювання і практики його реалізації. Окремого акценту набуває оцінювання цифрових технологій, які потенційно генерують ризики для національної безпеки, оскільки сфера захисту інформації та кібербезпеки потребує посилення

й регулярного оновлення. Це передбачає системний аналіз сутності та перспектив розвитку технологій, їх впливу на ризиковий профіль економіки й державного управління, а також інтеграцію вимог безпеки у політики цифрового розвитку в умовах протидії агресії.

Підсумовуючи аналіз розвитку цифровізації підприємств в Україні, слід зазначити, що держава наразі не повною мірою реалізує наявний інституційний та регуляторний потенціал для стимулювання економічного зростання. Подолання основних бар'єрів цифрових перетворень значною мірою залежить від державної політики, оскільки саме держава виступає системним ініціатором і каталізатором цифровізації, відповідальним за формування передумов функціонування цифрової економіки. До пріоритетних завдань у цьому контексті належать створення сприятливого правового та економічного середовища, підтримка ринку високотехнологічної продукції, максимізація суспільно-економічних ефектів від цифровізації, а також забезпечення належного державного контролю за базовими платформами електронної економіки в межах чинних повноважень. З огляду на глобальний характер цифрової економіки, державні програми інформатизації та цифровізації доцільно реалізовувати комплексно, на основі узгодженої, цілісної та взаємопов'язаної системи інструментів і механізмів.

Перспективним напрямом подальших досліджень у сфері цифровізації підприємництва є вивчення трансформації підприємств у цифровій економіці, зокрема в частині розроблення методичних підходів до стратегічного управління розвитком підприємств в умовах діджиталізації. Подальший науковий пошук має бути орієнтований на розв'язання проблем, пов'язаних із формуванням цифрових стратегій, управлінням змінами, інтеграцією цифрових технологій у бізнес-моделі та оцінюванням результативності цифрової трансформації.

Водночас проблематика інтернет-торгівлі посідає важливе місце серед пріоритетів розвитку національної економіки, оскільки електронна комерція в умовах інформаційного суспільства стала основним елементом нових економіко-правових відносин. На експертному та політико-правовому рівнях посилюється діяльність, спрямована на розвиток електронної торгівлі як інструмента економічного зростання та платформи переходу економіки на якісно новий технологічний рівень, орієнтований на наукоємні інформаційні рішення. З огляду на транскордонний характер електронної комерції, норми національного права мають узгоджуватися з нормами міжнародного права, а типові закони та міжнародні стандарти повинні виконувати роль методологічної основи для формування національного регулювання у цій сфері.

Нині в Україні триває процес становлення та вдосконалення законодавства у сфері інтернет-торгівлі, при цьому регулювання переважно здійснюється загальними актами, насамперед нормами Цивільного кодексу України та Закону України «Про захист прав споживачів». Водночас зберігається проблема відсутності чіткого, прозорого й достатньо дієвого механізму захисту прав споживачів у цифровому середовищі. За таких умов обґрунтованою є потреба у розробленні спеціального закону «Про інтернет-торгівлю», який би комплексно

врегулював особливості здійснення торгівлі через мережу Інтернет, визначив права та обов'язки учасників електронних правочинів і запровадив ефективні інструменти захисту прав споживачів у сфері електронної комерції.

Здійснивши аналіз законодавства України та міжнародного досвіду правового контролю за трейдинговими операціями з криптовалютами й діяльністю криптобірж, доцільно сформулювати такі основні висновки щодо напрямів і механізмів запровадження державного контролю в цій сфері в Україні:

1. Станом на сьогодні на державному рівні не сформовано вичерпного нормативно-правового режиму, який би визначав статус криптобірж і правову природу обігу криптовалют, унаслідок чого повноваження держави, обсяг її зобов'язань та межі відповідальності у відповідних правовідносинах залишаються недостатньо визначеними. Водночас трансформація регуляторного поля триває, зокрема через розгляд у парламенті законодавчих ініціатив, спрямованих на легалізацію та інституціоналізацію ринку віртуальних активів, а також на врегулювання питань оподаткування операцій із ними.

2. Обґрунтовано, що використання віртуальних активів органами державної влади, суб'єктами господарювання та іншими учасниками ринку за умов фрагментарного регулювання і наявних суперечностей у підходах до визначення функцій криптовалют створює ризики порушення базових засад правової держави. Насамперед йдеться про принцип верховенства права та вимоги правової визначеності, передбачуваності й однакового застосування норм.

3. Нагальною є потреба у формуванні комплексної системи нормативно-правового регулювання ринку криптовалют, яка має охоплювати: правовий статус учасників ринку; умови та процедури ліцензування діяльності криптобірж і криптообмінних операцій; визначення прав і обов'язків професійних учасників; встановлення правил надання фінансових послуг у відповідному сегменті; запровадження механізмів контролю за дотриманням стандартів діяльності; а також побудову ефективної системи нагляду за учасниками ринку з урахуванням їх функціональної ролі та рівня ризиків.

4. Доцільно забезпечити імплементацію міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів, насамперед підходів, запропонованих у рамках міжнародних механізмів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Пріоритетними мають бути ризик-орієнтовані процедури нагляду, належна перевірка клієнтів, прозорість походження коштів, а також інституційна спроможність уповноважених регуляторів здійснювати моніторинг відповідних операцій.

5. Необхідно нормативно закріпити правовий статус криптобірж і криптовалют, а також упорядкувати на рівні законодавства основні сфери їх використання. Особливого значення набуває визначення допустимих моделей обігу (обмін, зберігання, інвестування, посередництво), режиму правового захисту учасників ринку та процедур вирішення спорів.

6. Державний контроль за операціями з криптовалютами та діяльністю криптобірж доцільно вибудовувати як елемент загальної системи фінансового

нагляду. Такий контроль має ґрунтуватися на забезпеченні дотримання вимог законодавства у сфері фінансових ринків і, за потреби, суміжних режимів (зокрема щодо інструментів, які можуть набувати ознак фінансових активів), а також на виконанні правил фінансового моніторингу щодо запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є комплексне дослідження нормативно-правових засад функціонування криптобірж та можливостей застосування криптовалют у розрахункових операціях. Подальше опрацювання проблематики правового обліку доходів, сформованих у результаті діяльності криптобірж і здійснення операцій з криптовалютами, доцільно пов'язувати з ідентифікацією учасників процесів майнінгу (видобутку) та реалізації цифрових активів з метою належного визначення об'єкта й бази оподаткування, а також кола суб'єктів, зобов'язаних подавати звітність до уповноважених державних органів.

Узагальнення наведених положень дає підстави стверджувати, що цифрові технології формують довгострокові тренди розвитку світового підприємництва та виступають одним із основних чинників трансформації українського бізнес-середовища. Сучасні бізнес-процеси еволюціонують з високою інтенсивністю, відображаючи перехід до цифрової епохи, у межах якої цифрові рішення інтегровані практично в усі сфери життєдіяльності – від повсякденних сервісів до високотехнологічних виробничих і управлінських систем.

Упровадження інноваційних цифрових рішень забезпечує суттєве спрощення оброблення значних масивів інформації та оптимізацію використання обмежених ресурсів, підвищуючи результативність управлінських і виробничих рішень. Водночас ігнорування сучасних тенденцій цифрової трансформації створює ризики втрати конкурентних позицій у середньо- та довгостроковій перспективі, оскільки саме здатність до технологічного оновлення, швидкого реагування на зміни попиту та гнучкої комунікації зі споживачами визначає конкурентоспроможність суб'єктів господарювання.

Орієнтація України на провідні світові стандарти та цінності передбачає трансформацію національної економіки у напрямі досягнення цілей сталого розвитку. Такий вектор розвитку здатний забезпечити не лише стале економічне зростання та зниження негативних наслідків кризових явищ, а й послідовне поліпшення соціально-економічних параметрів. У цьому контексті особливої ваги набуває інтеграція принципів сталого розвитку в управлінські практики підприємств, а також упровадження інформаційних технологій та інноваційних рішень, що сприяють прискоренню трансформаційних процесів і оптимізації управління розвитком підприємства та його господарською діяльністю в умовах воєнного стану.

Цифровізація управління бізнес-процесами зумовлює підвищення ефективності використання ресурсів та інформації на основі сучасних інформаційних технологій, що позитивно впливає на продуктивність і фінансові результати підприємств. Діджиталізація, з одного боку, стимулює формування нових видів підприємницької діяльності, релевантних актуальним викликам і

потребам, а з іншого – підвищує ефективність уже функціонуючих бізнес-моделей.

Загалом діджиталізація підприємництва в умовах війни виступає не лише інструментом підтримання життєздатності компаній, але й формує основу для їх подальшого розвитку. Підприємства, які інвестують у цифрові технології та інновації, отримують можливість ефективніше долати зовнішні шоки, швидше адаптуватися до нових умов та розширювати присутність на ринках. Інвестування в цифровізацію сприяє підвищенню стійкості у кризових ситуаціях, розвитку інноваційних підходів і формуванню конкурентних переваг, що забезпечують довгострокове зростання та розвиток.

Встановлено, що інтеграція цифрових технологій істотно підвищує продуктивність підприємств, раціоналізує організацію праці та сприяє скороченню витрат. Автоматизація операцій, аналітична обробка даних і використання хмарних сервісів забезпечують більш точне розуміння потреб клієнтів, що дає змогу своєчасно коригувати параметри товарів і послуг та підвищувати якість обслуговування. Масштабованість цифрових рішень розширює ринкове охоплення бізнесу й посилює можливості залучення споживачів незалежно від їхнього географічного розташування.

Діджиталізація підприємництва активізує інноваційні процеси та стимулює розроблення нових продуктів і сервісів, підвищуючи здатність компаній до адаптації та гнучкого реагування на ринкові коливання. У зв’язку з цим важливого значення набувають систематичний моніторинг ринків, аналіз результативних практик і своєчасне коригування стратегій з метою досягнення оптимальних управлінських і економічних результатів. У такій логіці діджиталізація виступає одним із визначальних чинників успішності підприємств, оскільки підсилює їхню стійкість і конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі.

Цифровізація формує стратегічний вектор розвитку як світового, так і українського підприємництва. В умовах війни для значної частини українських підприємств вона перетворюється на критично важливий інструмент збереження операційної стійкості та підтримання траєкторії зростання. Саме тому цифрова трансформація створює передумови для посилення конкурентних позицій на ринку й вимагає від суб’єктів господарювання проактивної реакції на технологічні зміни, які надалі охоплюватимуть практично всі сфери економіки. Послідовна реалізація етапів цифрових перетворень дає змогу підприємствам ефективніше використовувати ресурси, зменшувати потребу в додаткових фінансових і кадрових витратах, автоматизувати значну частину виробничих та управлінських операцій, нарощувати обсяги продажів і підвищувати якість комунікації з клієнтами.

Загалом удосконалення цифровізації підприємництва є не лише важливим, а й об’єктивно необхідним для збереження та посилення конкурентоспроможності. Цифрові рішення розкривають для підприємств можливості оптимізації бізнес-процесів, зниження витрат і розширення ринків збуту, водночас актуалізуючи низку викликів, пов’язаних із потребою швидкої

адаптації до технологічних змін та зростанням вимог до цифрових компетентностей персоналу. Успішна цифрова трансформація забезпечує підприємствам здатність не лише функціонувати в умовах воєнних ризиків, але й розвиватися у середовищі глобальної конкуренції. Упровадження передових технологій сприяє формуванню сучасних бізнес-моделей, розширює можливості створення інноваційних товарів і послуг та, у підсумку, підтримує економічну активність, інвестиційну привабливість і зростання якості життя.

Цифрова економіка та електронна торгівля, розширюючи можливості для бізнесу й споживачів, одночасно формують нові виклики для правових систем, пов'язані з трансформацією бізнес-моделей, регулюванням електронних транзакцій, забезпеченням належного захисту прав споживачів і розвитком політики кібербезпеки. У зв'язку з цим актуалізується потреба системного оновлення законодавства у зазначених напрямах. Гармонізація та узгодження національних нормативних актів із міжнародними стандартами виступають необхідною передумовою сталого розвитку цифрової економіки та електронної комерції.

Для ефективного регулювання процесів цифровізації суспільства доцільним є формування та впровадження взаємопов'язаних інституційно-правових, економічних, техніко-технологічних, організаційних і соціально-психологічних механізмів, а також відповідного методичного інструментарію. Їх комплексна реалізація створює передумови для підвищення якості, технологічності та конкурентоспроможності продукції, оптимізації виробничих і збутових процесів, активізації цифрових перетворень, модернізації наявних і становлення нових високотехнологічних секторів, що в сукупності забезпечуватиме динамічний розвиток цифрової економіки України.

Світова практика демонструє, що правове регулювання цифрової економіки та електронної торгівлі в провідних країнах супроводжується розробленням національних стратегій, у яких окреслюються основні напрями та інструменти цифрового розвитку. Такі стратегії, як правило, закріплюють принципи електронної взаємодії між державними органами й суб'єктами господарювання, визначають загальні правила застосування новітніх технологій, зокрема рішень на основі штучного інтелекту, уточнюють правовий статус електронних договорів і процедур електронної комерції. Водночас законодавчі ініціативи зазначених держав орієнтовані на посилення кібербезпеки та забезпечення захисту даних як базових умов функціонування цифрових ринків.

В Україні триває активне опрацювання зарубіжного досвіду та здійснюються розроблення, удосконалення і прийняття нормативно-правових актів у сфері регулювання цифрової економіки з метою інтеграції до єдиного європейського ринку та належного виконання міжнародних зобов'язань. У цьому контексті вивчення практик провідних держав щодо правового забезпечення розвитку цифрової економіки є актуальним напрямом сучасних економічних і правових досліджень.

Узагальнення світового досвіду цифрових трансформацій засвідчує необхідність перегляду традиційних підходів до нормативно-правового

регулювання економіко-правових відносин. Виникає потреба модернізації чинної нормативної бази та формування інструментарію, здатного забезпечити ефективне регулювання цифрових процесів. Для раціонального застосування цифрових механізмів регуляції доцільним є також розвиток цифрових підходів у нормотворчості та правозастосуванні, що передбачає підвищення технологічної спроможності процедур підготовки, ухвалення, реалізації та контролю виконання правових норм.

Досвід провідних держав і результати оцінювання реалізованих ними моделей правового регулювання доцільно використовувати як емпіричну та методичну основу під час формування національних програм і стратегій розвитку цифрової економіки та електронної торгівлі.

Водночас окреслення зазначених підходів не усуває повністю ризику стихійного перенесення сучасних стереотипів на явища минулого, хоча й сприяє виробленню послідовніших позицій, які виходять із презумпції унікальності кожної події та контексту її виникнення. З огляду на це, для узгодженого поєднання гуманітарних і технологічних підходів у сфері економіки та права доцільним є подальше вдосконалення методологічних засад і дослідницьких стратегій у наступних наукових розвідках.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Дикий Ю. О., Юрик Н. Є. Методичні підходи до оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємства в контексті формування та вибору стратегії інноваційного розвитку. *Наукові інновації та передові технології (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). Київ: Видавнича група «Наукові перспективи».* 2025. № 2(42) 2025. С. 325-344.

2. Микитюк П. П. Оцінювання ефективності інвестиційно-інноваційних проектів будівництва нових технологічних об'єктів. *Вісник ТНЕУ*. 2012. №3. С. 101-109.

3. Самойлович А., Гарафонова О., Попело О., Маргасова В., Лазаренко Ю. Світовий досвід та українські реалії цифрової трансформації регіонів у контексті розвитку інформаційної економіки. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. №3 (38). С. 316-325.

4. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 460 с.

5. Башлай С., Яремко І. Цифровізація економіки Україні в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2237

6. Левицький В., Радинський С., Крупка А. Використання цифрових технологій у підприємництві: сучасний погляд та правова база. *Актуальні питання у сучасній науці*. (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал. 2024. № 2(20). С. 73-87.

7. Дідківська К., Шепиленко В. Політика цифровізації в Україні. *Економічні, фінансові та правові процеси в умовах цифровізації: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених*, м. Ірпінь, 10 листопада 2023. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 142-144.

8. Подольчак Н., Білик О., Левицька Я. Сучасний стан цифровізації в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка».* 2019. №10. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7300 9. Шевцова А. До питання щодо генези та сутності процесу цифровізації глобального економічного розвитку. *Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2024. Вип. 19. С. 25-34.

10. Цифрові технології в освіті: сучасний досвід, проблеми та перспективи: монографія / Т.А. Васильєва та ін.; за заг. ред. д-рки екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої, д-ра екон. наук, проф. Ю.М. Петрушенка. Суми: Сумський

державний університет, 2022. 150 с.

11. Кузьміна С. Л. Філософія освіти як предмет історико-філософських досліджень. *Наукові записки НаУКМА. Сер. Філософія та релігієзнавство*. Том 63. 2007. С. 11-15.

12. Базалук О. Постмодернізм: філософія освіти. *Future Human Image*. № 2 (5). 2015. С. 9-22.

13. Корильчук Н. І, Дзевицька Л. С., Василюк-Зайцева С. В. Проблеми та перспективи сучасної освіти України: спроби наукової рефлексії. *Академічні візії*. Випуск 16. 2023. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/164/152

14. Панченко Л. Суспільне покликання філософії освіти в умовах глобальних трансформацій. *Філософія освіти*. № 2 (15). 2014. С. 131-140.

15. Атамас О. П. Інвестиційна діяльність в Україні : реалії сьогодення. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 53. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2753

16. Білінська О. В. Перспективи розвитку інвестиційної діяльності в Україні. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету.* 2024. № 1(8). С. 7–13.

17. Талах Ю. В. Стан інвестиційної активності в торгівлі України до війни та виклики у воєнний період. *Академічні візії.* 2024. Вип. 29. С. 1-11.

18. Легкоступ І. І., Саїнчук Н. В. Сучасний стан інвестиційної діяльності в Україні: вітчизняний та міжнародний аспекти. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип.46. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2075

19. Савіцька С. І. Значення інвестиційної діяльності для розвитку вітчизняної економіки. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка.* 2024. Вип. 1 (42). С. 101-106.

20. Пермінова С. О., Ситник Н. І., Чупріна М. О. Інноваційна діяльність в Україні в період воєнної агресії: тенденції та перспективи. *Економіка та суспільство.* 2024. Вип. 59. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3409/3337

21. Ковальчук В. М. Аналіз тенденцій інноваційного розвитку національної економіки. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 58. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3290/3214

22. Радинський С. В., Колінець Л. Б. Активізація інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств на сучасному етапі. *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2023. Вип.2 (29). С. 102-110.

23. Храпкіна В. В., Могильний Я. Ю. Інноваційна діяльність в Україні: сучасний стан, виклики та тенденції розвитку. *European scientific journal of Economic and Financial innovation.* 2023. №2 (23). С. 124-134.

24. Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право*. 2019. № 1(28). С. 29-36.

25. Фролова Л. В., Бойко І. М. Трансформація підприємництва в умовах цифрової економіки. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2021. № 2(54). С. 47-56.

26. Рагуліна Н. В. Особливості та тенденції розвитку цифрової економіки в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2020. №11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/107.pdf.

27. Марченко В. Б. Поняття та правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 279-282.

28. Мілаш В. С. Цифровізація господарських відносин: теоретико-правові засади. *Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики. Збірник наукових праць*. За заг. ред. О.В. Шаповалової. Сєвєродонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 23-24.

29. Сахно А. А. Підприємництво у цифровій економіці. *Цифрові трансформації бізнесу: економіка та консалтинг*: матеріали регіон. наук.-практ. конф. молодих учених, 24 листопада 2021 р. Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 24-26.

30. Безпаленко О. В. Цифровізація підприємницької діяльності. *Діджиталізація бізнесу: сьогодення і майбутнє.* Збірник матеріалів круглого столу, 28 січня 2021 р. Київ: «Хай-Тек Прес», 2021. С. 11-15.

31. Борисов І. В. Послуга в умовах використання цифрових технологій. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С. 187-191.

32. Браташ А. В., Соболєва Г. Г. Конкурентоспроможність у цифровій економіці. *Розвиток суб'єктів економічної діяльності в умовах цифрової економіки*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 25-27 листопада 2020 р. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, 2020. С. 36-37.

33. Дубовик Т. Інтернет-торгівля в Україні. *Вісник Київського національного торгівельно-економічного університету*. 2015. № 1. С. 20-28.

34. Крегул Ю., Батрименко В. Правове регулювання міжнародної електронної комерції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. №2. С. 136-147.

35. Щербак О. Електронна торгівля. Українська та світова практика правового регулювання. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA016163

36. Щербак О. Правове регулювання електронної торгівлі. URL: https://disua.com.ua/uk/elektronna-torgivlya-ukrayinska-ta-svitovapraktyka-pravovogo-regulyuvannya/

37. Кузьміна М. Правове регулювання захисту прав споживачів в інтернет-торгівлі. *Право та інновації*. 2014. №3 (7). С. 36-42.

38. Товкун Л., Перепелиця М. Правове регулювання електронної комерції

та особливості її оподаткування в Україні та світі [Електронне фахове наукове видання]. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №3. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/40.pdf

39. Скрипник В. Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 38-43.

40. Ковальчук О. Адміністративно-правове регулювання ринку криптовалют в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право*. 2021. Вип. 5. С. 32-36.

41. Івахно В. Криптовалюта в Україні: регулювати чи дозволити згоріти? URL: https://loyer.com.ua/uk/kryptovalyuta-v-ukrayini-regulyuvaty-chy-dozvolyty-zgority/

42. Усатенко О. В., Макурін А. А. Нормативно-правове регулювання доходів від операцій із криптовалютою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. Вип. 34. С. 191-196.

43. Макурін А. А. Визначення правового статусу в Україні та за кордоном сучасних грошових знаків. *Проблеми економіки*. 2019. № 3(41). С. 202-207.

44. Златін В. Правове регулювання крипто-бірж в Україні. URL: https://www.bca.education/pravove regulyuvannya-kripto-birzh-v-ukrayini-bl/

45. Гудіма Т., Устименко В., Черних О. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: де-факто vs де-юре. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики.* 2022. Т. 5(46). С. 137-148.

46. Масленніков Є. І., Кузнєцов Е. А., Сафонов Ю. М., Філиппова С. В. та інші. Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Вип. 1 / за ред. д.е.н., доц. Є. І. Масленнікова. Херсон: Грінь Д. С., 2016. 854 с.

47. Жовнірчик Я. Аналіз та шляхи вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку інноваційної системи України. *Ефективна економіка*. № 2. 2012. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=934

48. Петрань С., Шамота В. Роль інновацій у відновленні економіки України після війни. *Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: виклики воєнного часу*: [Електронний ресурс]: тези доп. XIV Міжнар. бізнес-форуму, 23 берез. 2023 р. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 48-50.

49. Томах В., Сігаєва Т., Мартиненко М. Цифрова трансформація управління підприємствами України у контексті сталого розвитку: інноваційні рішення, креативні технології. *Академічні візії.* Вип. 18. 2023. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/315/277

50. Перевозова І., Земляков І., П'яста А., Драганчук Н. Стратегічний розвиток підприємств в умовах діджиталізації бізнесу. *Академічні візії.* Вип. 32. 2024. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1234/1111

51. Левчинський Д., Ступнікер Г., Каширнікова І., Зозуля Н.

Підприємництво України в умовах воєнного стану. *Економічний простір.* 2022. № 181. С. 110-114.

52. Шевченко О., Стрілець А. Цифровізація бізнес-процесів під час війни. *Збірник тез доповідей ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи.* Київ, 08 грудня, 2022. С. 246-247.

53. Євтушенко Н., Стеценко Д. Цифрова трансформація бізнесу в умовах війни в Україні виклики та можливості. *Економічний простір.* 2024. № 191. С. 211-216.

54. Плахотнік О., Павленко А. Вплив глобалізації на розвиток світової економіки та економіки України. *Економіка та держава.* 2022. № 5. С. 62-67.

55. Гарбажій К., Степаненко Р., Шер В. Формування стратегії розвитку підприємства в умовах цифровізації. *Наукові перспективи.* 2024. № 9(51). С.486-495.

56. Вінник О. Право цифрової економіки України: навчальний посібник. Київ, 2023. 270 с.

57. Гомонай В. В. Вплив цифровізації на розвиток електронної комерції та її правове регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 85. Ч. 2. С. 293-298.

58. Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення: монографія. Харків, 2021. 180 с.

59. Хаустова М. Г. Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 7-18.

60. Костюченко Я. М. Досвід правового регулювання розвитку цифрової економіки на прикладі провідних країн світу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 189-194.

61. Левицький В., Радинський С., Матійчук Л., Радинська С. Історичні нариси та сучасний контекст цифровізації економічних процесів в Україні та світі. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2025. Вип. 1 (32). С. 20-29.

62. Пустоваров А. І. Інституційне забезпечення процесу цифрової трансформації управління розвитком національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 164-169.

63. Петренко М. Механізм формування інноваційно-інвестиційної стратегії підприємства в сучасних умовах господарювання та методи її оцінки. *Демократичне врядування.* 2013. Вип. 11. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26856/petrenko.pdf

64. Гавриленко Н. Сучасні тенденції цифровізації економіки: проблеми та перспективи розвитку. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2021. № 3(47). Т. 1. С. 36-46.

65. Борзенко О., Глазова А. Теоретичні підходи до дослідження процесів

цифровізації світової економіки. *Журнал європейської економіки*. 2022. Том 21. № 3 (82). С. 315-331.

66. Сірко А. Реалії цифрової економіки: нові можливості та виклики для сусільства і держави. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка».* 2020. №11. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/17.pdf

67. Воронкова В., Андрюкайтене Р. Вплив технологій наступного покоління на розвиток цифрової реальності. *Tarptautinė mokslinė – praktinė konferencija mokslas ir praktika : aktualijos ir perspektyvos konferencijos tezių rinkinys 2020 gegužės 21-22. Каунас : Литовский университет спорта*, 2020. С. 35-36.

68. Яненкова І. Г. Роль освіти і науки для економічного росту і розвитку суспільства. *Економіка та держава.* 2015. №7. С. 6–9.

69. Ілляшенко С., Шипуліна Ю., Ілляшенко Н., Комарницька Г. Управління знаннями в системі інноваційного розвитку організації. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. № 1. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/

70. Старовойт О. В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти: автореф. дис. … 09.00.10. Київ, 2010. 18 с.

71. Яковенко Л. І. Інноваційний характер економіки знань. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 2. С. 141–145.

72. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенка, І. Передборської. Київ: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. 329 с.

73. Черепанова С. Філософія освіти: до питання концептуалізації. *Філософія освіти. Philosophy of Education.* 2021. 27 (2). С. 116-137.

74. Башли М. І. Особливості використання ІКТ в умовах дистанційного навчання майбутніх вчителів історії. *Актуальні проблеми історичної освіти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Херсон, 18 березня 2021 р.). Херсон: Вид-во ХДУ, 2021. С. 8-13.

75. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / Т. Кучера, Л. Насонова, В. Дейнека. Харків: ХНМУ, 2015. 63 с.

76. Філософія освіти і науки: навч. посіб. / І. С. Алексейчук та ін. 2- ге вид. переробл. та доповн. Слов'янск , 2019. 365 с.

77. Савченко О. В., Соловйов В. П. Сутність та складові організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційної діяльності на підприємстві [Електронний ресурс]. *Ефективна економіка*. 2013. №12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2635

78. Левицький В. Правовий захист інноваційно-інвестиційної політики держави. *Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах*: матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 01-02

червня 2022 р.). Тернопіль, 2022. С. 66-68.

79. Радинський С. В. Стратегічне управління інноваційним розвитком сільськогосподарських машинобудівних підприємств: 08.00.04: дис. … кандидата економ. наук. Тернопіль, 2014. 231 с.

80. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент: Підручник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2010. 334 с.

81. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. Київ, 2015. 336 с.

82. Деревянко Б. В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності : навч. посібник. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2012. 202 с.

83. Дячун О.Д., Левицький В.О., Радинський С.В. Економічна освіта та наука як основа інноваційного зростання. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. Вип. 2 (25). С. 474-481.

84. Сербенівська А. Ю. Сутність та значення інноваційних процесів в діяльності підприємств. *Ефективна економіка*. 2012. №5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1690

85. Касич А. Зміст та завдання державної інноваційно-інвестиційної політики України. *Схід*. 2005. №6 (72). С. 3–9.

86. Парасій-Вергуненко І. М. Організаційно-методичні аспекти аналізу інноваційного розвитку підприємств. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Випуск 1 (45). Т.2. С. 181-186.

87. Білик В. В. Державне регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 172-176.

88. Філіппов М.І., Гаврищук Т. Б. Аналіз інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств легкої промисловості. *Вісник КНУТД.* 2013. №3. С. 132-138.

89. Сафронська І.М., Пеняк Ю.С. Основні підходи до оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. № 1. Серія «Економічні науки».* 2017. № 1. С.170-177.

90. Малиш І.А. Методичні підходи до оцінки ризиків та ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка».* 2021. Випуск 6. С. 81-88.

91. Перерва П.Г., Кобєлєва Т.О., Ткачова Н.П. Формування інноваційної та інвестиційної політики промислового підприємства на засадах збалансованої системи показників. *Вісник НТУ «ХПІ».* 2015. № 59 (1168). С.96-100.

92. Кіпіоро І.М. Методичні підходи оцінювання інвестиційних проектів сільськогосподарських підприємств. Збірник наукових праць Редкол.: О.О. Непочатенко. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. Вип. 84. С. 30-31.

93. Димченко О.В., Рудаченко О.О. Конспект лекцій з дисципліни «Інноваційно-інвестиційна діяльність підприємств міського господарства».

Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 102 с.

94. Давідов М. В. Організаційно-фінансове забезпечення інноваційної діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми економіки.* 2008. № 9. С. 92-97.

95. Вядрова І. М., Пашова С. М. Система фінансового забезпечення інноваційного-інвестиційного розвитку в Україні та можливості її активізації в сучасних економічних умовах. *Вісник Університету банківської справи НБУ.* 2011. № 1 (10). С. 121-126.

96. Задніпрянна Т. С. Управління інноваційно-інвестиційною діяльністю підприємства. *Економічний вісник Донбасу.* 2011. № 1 (23). С. 203-205.

97. Гавриш О., Пильнова В., Пісковець О. Інноваційне підприємництво: сутність, значення та проблеми в сучасних умовах функціонування. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 109-113.

98. Нежиборець В. Інноваційне підприємництво як складова економічного зростання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 1. С. 63-71.

99. Івченкова О., Крикуненко К. Інноваційне підприємництво як складова стратегії розвитку економіки України. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3(53). С. 141-146.

100. Товарно-інноваційна політика промислового підприємства: навч. посіб. для студ. спеціальності 075 «Маркетинг», спеціалізації «Промисловий маркетинг» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Солнцев С.О., Н.С. Кубишина. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 87 с.

101. Забезпечення інноваційного розвитку промисловості України / Ю. З. Драчук, К. О. Копішинська, Я. О. Колешня, Я. І. Кологривов, К. О. Кузнєцова; за заг. наук. ред. д-ра.екон. наук., проф. В. В. Дергачової. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018. 234 с.

102. Юринець З. В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України: дис. ... докт. економіч. наук: 08.00.03. Львів, 2016. 519 с.

103. Свідерський В.П., Пустова В.В., Лазарєв Б.О. Формування та реалізація інноваційної стратегії розвитку підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 16. С. 468-473.

104. Конспект лекцій з дисципліни «Економіка інновацій» для підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня всіх технічних спеціальностей. Укл.: д.е.н., проф. О. Плахотнік. Кам'янське. ДДТУ. 2022. 62 с.

105. Шматько Н. М., Пантелєєв М. С. Розвиток інноваційної політики України з використанням маркетингу інновацій. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ» (економічні науки) Bulletin of the National Technical University «KhPI» (economic sciences): зб. наук. пр.* Харків : НТУ «ХПІ», 2018. № 37 (1313). С. 50-56.

106. Ватченко О. Б., Ватченко Б. С., Черевко О. Л. Інноваційний розвиток підприємства: навч. посібник. Дніпро: Акцент ПП, 2017. 404 с.

107. Інноваційний розвиток підприємства. Навчальний посібник / За ред. П. П. Микитюка. Тернопіль: ПП «Принтер Інформ», 2015. 224 с.

108. Савіна С.С. Концепція механізму інноваційного розвитку підприємств легкої промисловості [Електронний ресурс]. *Ефективна економіка*. 2015. №8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4766

109. Шматько Н., Новік І., Кармінська-Бєлоброва М. Проблеми та механізми реалізації пріоритетних напрямів стратегії розвитку інноваційної політики України в міжнародному підприємництві. *Сучасні економічні дослідження: теорія, методологія, стратегія*: міжнародна наукова конференція. Кельце (Республіка Польща). International scientific conference modern economic research, part 1, September 28, 2018 Kielce, Poland. P 58-61.

110. Левицький В., Радинський С., Дячун О. Нормативно-правове забезпечення інноваційної та інвестиційної діяльності промислових підприємств України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 2 (27). С. 25-34.

111. Павленко І., Гончарова Н., Швиданенко Г. Економіка та організація інноваційної діяльності: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2002. 150 с.

112. Павленко І. А. Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України: Монографія. Київ: КНЕУ, 2007. 248 с.

113. Руснак А.В. Чинники впливу на залучення міжнародних інвестицій для розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід.* 2024. № 13. С. 7-13.

114. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Капітальні інвестиції. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

115. Прямі іноземні інвестиції в Україні. Мінфін. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/

116. Кравченко М.О., Павленко Т.А. Проблеми забезпечення інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств: макроекономічні аспекти. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип.44. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2075

117. Гуцан Т., Мельникова О. Тенденції інвестиційної привабливості України в умовах воєнного стану. *Галицький економічний вісник.* 2024. Том 87. № 2. С. 30-39.

118. Титарчук І.С. Основні проблеми і напрями активізації інвестиційної діяльності підприємств в Україні. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2477/1/investuciina%20dialnist.pdf

119. Глобальний індекс інновацій 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf

120. Глобальний індекс інновацій 2022. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf

121. Глобальний індекс інновацій 2023. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf

122. Глобальний індекс інновацій 2024. https://www.wipo.int/gii-ranking/en/rank

123. Глобальний інноваційний індекс 2024: як Україна зберігає інноваційний потенціал в умовах війни. URL: https://nipo.gov.ua/hlobalnyj-innovatsijnyj-indeks-24/

124. Державна служба статистики України. Наука, технології та інновації. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

125. Коротаєва О. В. Інноваційна активність промислових підприємств України в умовах цифровізації: поточний стан, проблеми, напрями підвищення. *Актуальні проблеми економіки.* 2024. № 11. Том 2 (281/2). С. 80-89.

126. Данилишин Б. Структурні реформи, які здатні змінити Україну. *Економічна правда*. 2022. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/31/687649/#:~:text.

127. Кириченко О. Інвестиційно-інноваційне забезпечення промисловості України в умовах Четвертої промислової революції: монографія. Київ, 2021. 368 с

128. Данилишин Б. Як держава може підтримати бізнес в умовах війни. *Економічна правда*. 2022. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/20/684363/

129. Удовиченко Ю., Хобта В. Підвищення конкурентоспроможності економіки України шляхом впровадження інновацій. *Українське сьогодення – 2022: реалії війни та перспективи відновлення країни Всеукраїнська наукова конференція*: Матеріали конференції, 20-21 жовтня, 2022 р. Луцьк, ДонНТУ, 2022. С. 202-205.

130. Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір: колективна монографія / за ред. д.е.н. Омельяненка В. А. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. Суми, 2022. 280 с.

131. Пилипенко Я. Відновлення України після війни: хто, як і за чиї гроші. 19 травня 2022. *Економічна правда*. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/05/19/687200/

132. Осетинська Г. Чи є доцільним скасування Господарського Кодексу України? *Національна асоціація адвокатів України*. 2023. URL: https://unba.org.ua/publications/print/7706-chi-e-docil-nim-skasuvannya-

gospodarskogo-kodeksu-ukraini.html

133. Устименко В., Джабраілов Р. Деякі правові ризики соціально-економічного розвитку України у воєнний час та період повоєнного відновлення. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови з метою забезпечення сталого розвитку*: матеріали XI Міжнародної наук.-практ. конф., 9 грудня 2022 р. Київ: КПІ ім. І. Сікорського, 2022. С. 170-174.

134. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ: «Заповіт», 2020. 274 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

135. Яцкевич І. В., Красностанова Н. Е. Цифрові технології у підприємницькій діяльності. *Економічний вісник*. 2021. №1. С. 38-44.

136. Литвинец Л. Інтернет-торгівля: сьогодення і майбутнє правового регулювання. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/51197_nternet-torgvlya-sogodennya--maybutn-pravovogo-regulyuvannya

137. Москаленко А. Особливості правового регулювання діяльності Інтернет-магазинів. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/72320_osoblivost-pravovogo-regulyuvannya-dyalnost-nternet-magazinv

138. Чернецька О. Правове врегулювання торгівлі через Інтернет. URL: https://platforma-msb.org/pravove-vregulyuvannya-torgivli-cherez-internet/

139. Virtual Currency Schemes. European Central Bank. 2012. Oct. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ virtualcurrencyschemes201210en.pdf

140. Олійник Д. Обіг віртуальних активів в Україні. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/obih-virtualnykh-aktyviv-v-ukrayini.

141. Правове регулювання криптовалют в Україні. URL: https://prm.ua/pravove-rehuliuvannia kryptovaliut-v-ukraini/

142. Прокопенко В. Правове регулювання криптовалют у світі. URL: https://legalhub.online/blogy/pravove-regulyuvannya-kryptovalyut-u-sviti

143. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Жовтень 2023 року. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-zhovten-2023

144. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 25.10.2022 №984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D0

145. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Січень 2024 року. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-sichen-2024

146. Нові діджитал-можливості під час війни: відбулася презентація

програми «Цифрова Європа». URL: https://ukurier.gov.ua/uk/news/novi-didzhital-mozhlivosti-pid-chas-vijn

147. Балик У. О., Лошенюк І. Р., Вейдер Т. М. Щодо ролі цифрових технологій у трансформації міжнародного маркетингу: виклики та перспективи. *Актуальні питання економічних наук*. 2024. №1. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.13347278

148. Левицька Н. О. Сучасні тенденції розвитку нормативно-правового регулювання цифрової економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 26-29.

149. Правове забезпечення розвитку технологій цифрової економіки та суспільства: монографія. Харків, 2023. 292 с.

150. Бундз Р., Перун Т. Електронна комерція в умовах глобалізації: правові аспекти та євроінтеграційний вимір. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2025. Вип. 45. С. 308-314.

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Сергій РАДИНСЬКИЙ, Віталій ЛЕВИЦЬКИЙ

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ Й ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Загальна редакція:
д.е.н., доцент, завідувач кафедри управління інноваційною діяльністю та сфери послуг Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя
Шерстюк Р.П.

Підписано до друку 27.10.2026.
Формат 60х $84/_{16}$. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м^2. Друк електрографічний.
Умов.-друк. арк. 12,56. Обл.-вид. арк. 14,75
Тираж 300 примірників. Замовлення № 10/26/1-21.

Видавець та виготувач:
ФОП Осадца Ю. В.
м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10
тел. (097) 988-53-23

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.